Türk Attila
AZ OSZMÁN BIRODALOM TÖRTÉNETE

ISBN 978 963 375 483 2

Anno Kiadó, MMVII
Felelős Kiadó az Anno Bt. vezetője

Készült a Megapressz 2000 Kft. nyomdájában
Felelős vezető: Kerekes Ferenc

Kezdetek és félreértések

Mint szinte a történelemben mindenben, a „török birodalom" históriájában is hemzsegnek a félreértések, amelyeket indulásnak nem árt tisztázni. Miért éppen a félholddal hozzák összefüggésbe a törököket, mint népet, mint birodalmat? Olyannyira, hogy a legnagyobb magyar kelet-kutató, Germanus Gyula is azt adta legismertebb könyve círnéül: „A félhold fakó fényében"? Tényleg a törökök kizárólagos és legfőbb jelképe a félhold? Annak kéne lennie, hiszen a mai török zászlóban is benne van, vörös alapon a fehér félhold-ábrázolás... És mégis: már ez sem igaz. Mert a félhold az iszlám vallásnak, Mohamed követőinek szimbóluma. Ott van egy bizonyos fonnában minden mecset és minaret tetején. Még Mekkában, a szent zarándoklat központi városában is...

Hát éppen ez az! Mert éppen Mekkában ott volt bizony már akkor is, amikor ott Allah tiszteletére az első mecseteket emelték. A mi időszámításunk szerint a 600-as évek közepén! És hol volt akkor még török birodalom, hiszen az legkevesebb 600-650 évvel később kezdett kialakulni... Szóval maradjunk abban: a félhold bizony iszlám (muzulmán, moszlim, nevezzük ahogy akarjuk) jelkép! Persze, ne nevezzük, ahogy akarjuk. Mert mohamedánnak hívni végképpen nem lehet Allah követőit! Hiszen az ő - arab - elnevezésük szerint az Isten neve Allah. (Az arab sémi nyelv, rokona a hébernek, a héberben az isten zsidó neve Elohim, ennek „táj szólása", változata az Allah.) És Mohamed, a mekkai arab látnok csak egy az Isten, Allah prófétái közül. Az iszlám hitüek szerint az utolsó.

Az utolsó előtti érdekes módon Jézus volt, csak éppen Issza néven, őt is prófétaként tisztelik a muszlinok. Az utolsó előtti

prófétaként, aki előkészítette Mohamed eljövetelét. Sőt, Jézus anyját, Szűz Máriát is szent asszonyként tiszteli az iszlám vallás „Bibliája”, a Korán, Mirjam vagy Miriam néven.

Szóval: az iszlám hívője, az „igazhitű” ember Allah hatalmát hiszi, és nem egy prófétát tart istenségnek. Ahogy ők mondják: Egy az Isten, Allah, és Mohamed az ő prófétája! De éppen ezért sértésnek veszik, ha őket mohamedánnak hívják. Szerintük ez ugyanaz, mintha a keresztényeket „krisztusistáknak” neveznék. Hiszen a keresztény vallásban is létezik az Isten, mindenek felett, és csak annak fia és prófétája Jézus, vagy másnéven Krisztus. Lehetne még boncolgatni, hogy éppen ebben tér el az iszlám hit a kereszténytől, hogy nem ismeri el, miszerint az Istenek, azaz Allahnak akárcsak egyetlenegy fia is lett volna, és tagadja a szentháromság harmadik alappillérét, a Szentlélek létét. Mohamed ezt úgy hirdette meg: „Soha ne mond azt, hogy Három, mond azt, hogy Egy! Mert az Isten egy, ő Allah!” És magát sosem nevezte Isten fiának, csakis az utolsó és igazi prófétájának.

De ez már túl messzire vezetne jelen könyv témájától, a Török Birodalom történetétől, csak annyiban érdekes, hogy a magyar köztudatban a „török” szó fogalma az „iszlám-hitű” fogalmával egybemosódik. No persze, mert mi sosem találkoztunk „testközelből” a bő 600 éven át világhódító arabokkal, nekünk Allah hitét a törökök jelentették, cirka 1420-tól 1700-ig velük álltunk közvetlen kapcsolatban. Egyesek szerint túlságosan is közvetlenben...

No, most már lépjünk tovább. A következő alapvető félreértés nemcsak a magyar, hanem az európai történelemszemléletben is a „török” szóval kapcsolatos. Kezdeném egy saját kitalálású paradoxonnal: A TÖRÖK ÁLTALÁBAN TÜRK, DE NEM MINDEN TÜRK TÖRÖK!

Hogy ez mért fontos? Hát lássuk: Türkökről már a mi időszámításunk szerinti második századról szólnak a krónikák. Mert türk nép volt a hun, a bolgár, a kazár, a kirgiz, mind-mind a történelem egy-egy korszakában államot, birodalmat, és nem is akármilyen birodalmat létrehozó náció. De türkök voltak a besenyők, a kunok, a kipcsákok, a sárik, az úzok, a kazár-rokon kabarok, az ujgurok. Türkök lakták az ősi kereskedővárosokat,

Szamarát, Bokharát, Szamarkandot, Khorezmet, és türkök voltak a tatárok is. És bár a korabeli krónikák, források simán és tisztán közük: ezek TÜRKÖK voltak, a fordításokkal van baj. A nyugat-európai nyelveknek mindegy, ők türknek mondják a már említett ős-türköket is és a mai törököket is. De a magyarban két különböző szó rögzült meg: a türk és a török. És amikor például Marco Polo útleírásában „Nagy-Türkiáról" beszél, akkor ezt sokan úgy fordítják-ferdítik magyarra, hogy Nagy-Törökország, vagy Török Birodalom. És ez már bizony baj. Baj, mert ez a bizonyos „Nagy-Törökország" egyáltalán nem ott volt, ahol a későbbi Török Birodalom. A Marco Polo-féle Nagy-Türkia határai éppenhogy a Kaukázustól keletre kezdődtek, és tartottak keleten a mongol sztyeppékig, délen pedig Afganisztánig, míg a későbbi Török Birodalom már eleve a Kaukázustól nyugatra lévő területekről indult el. És a Polo-féle Nagy-Türkia sosem volt egységes állam, lakta azt tucatnyitól negyvenig becsült számú türk nép, és egy időben létezett ott akár 5-10 különféle ország, birodalom is - míg a tatárjárás végleg szét nem verte és szórta őket 1219 és 1238 között. Viszont a mai értelemben vett török birodalom éppenhogy a tatárjárás után jött létre, és 1918-as bukásáig egy országnak számított, népe viszont korántsem volt kizárólag türk eredetű!

A kulcs, az alapvető megkülönböztetés két kifejezésben rejlik: egészen más a szeldzsuk-török és az oszmán-török szó jelentése! Kezdjük az elsővel!

Szeldzsuk-törököknek azokat a türk népeket nevezik, akik-amelyek az első, rohamos arab-iszlám hódítás korában, a nagy Omár kalifa, majd Moávija és Első Valid idején, a mi időszámításunk szerint 634 és 715 között kerültek arab alávetettségbe, és vették fel az iszlám hitet. Ámde: korántsem járt így minden türk nép! Mert a kazárok bizony útját állták az iszlám hódításnak, és velük egy birodalomban élő népek, a volgai bolgároktól az „ős-magyarokig" ezt „megúszták". A későbbi kun-kipcsák birodalom kipcsák része belekerült az iszlám hódításba, míg a kunok sosem váltak muszlimmá. A besenyők sem, az úzok sem, és körübelül 1300-ig a tatárok sem.

A szeldzsuk-törökök az Arab Birodalom első három évszáza-

dában hűséges katonanépek voltak, sőt, katonának túlságosan is jók. 700 és 1000 között ez volt az oka annak, hogy amikor a kalifák birodalma az első fellendülés után bomlani-hanyatlani kezdett, Harun Al-Rasid gycngekezü utódai, a Bagdadban uralkodó Abbaszida kalifák mind többször vették igénybe zsoldosként, pártharcokban segédcsapatként ezeket a szeldzsuk-törököket. Sőt, egy idő után már a bagdadi kalifák testőrségét többségükben „a törökök" adták, akik cserkeszek, khorezmiek, kipcsákok és más ttirk népek fiai voltak. A testőrök pedig lassan átvették az egész birodalom irányítását, olyannyira, hogy a tényleges hatalmat gyakorló nagyvezírek is közülük kerültek ki. Az uralkodó kalifák családi ágával párhuzamosan egész uralkodó türk nagyvezír-családi ágak alakultak ki. A kalifák tényleges hatalma egyre inkább csökkent, a vallási elöljáró tisztségére.

Az Arab Birodalom különféle tartományaiban a kormányzó helyi kiskirályok, alvezérek felvették a szultán vagy sah címeket. És ezek a különféle szultánságok vagy sahságok, vagy elfogadták a bagdadi irányítást, vagy nem! Néha annyira nem, hogy még a birodalom székhelyét is áttették az arab Bagdadból egy-egy türk nagyvárosba. Szultán vagy sah volt Khorezm nagyhatalmú ura, de szultáni címet vívtak ki maguknak az Egyiptomban uralkodó mamelukok, és ők sem voltak már arabok. Szalah-ed-Din (Szaladdin) például kurd volt, majd utódai közül kipcsák-kun és cserkesz származású uralkodók emelkedtek ki. A keresztes hadjáratok elején ez az anarchia odáig fajult, hogy a Szentföld környékén egy sor miniállam vezetői, akiket addig emírnek hívtak, szintén felvették a szultán címet.

íme, egy újabb félreértés tisztázása: a „szultán" sem jelentette kizárólag az Oszmán-török Birodalom uralkodóját. Már előtte is voltak szultánok, sőt, ez a türk méltóságnév olyan türk népeknél is megjelent, amelyek sosem tértek át iszlám hitre, a honfoglaló „magyar" törzsszövetségben is létezett az elnevezés Solt, Zolta formában... Éppen úgy, ahogy a török uralkodók másik megnevezése, a „fényességes padisah" sem éppen oszmán „találmány": a sah méltóságnév eredetileg perzsa uralkodói cím volt, márpedig a perzsák már másfélezer évvel az oszmán-törökök előtt hódító-uralkodó nép voltak. De hívtak sahnak már az osz-

mán idők előtt is egy sor kisebb uralkodót, Indiától és Afganisztántól Khorezmig. A padisah, amely azt jelenti, hogy „a sahok sahja”, szintén megvolt már a perzsa birodalomban is, csak ott sahinsah-nak nevezték.

És ha már a tévhiteknél vagy a nem ismert igazságoknál tartunk: a „tatárdúlás” és a „törökvész” tulajdonképpen csak EGY európai ország történetében kapcsolódó fogalmak: a magyaréban. Mert ha valaki, mi aztán mind a kettőt „első kézből” kaptuk, de telibe. És bármilyen furcsa, de a történelem eseményeit időbeli sorrendbe rakva még van is logikája ennek a kapcsolatnak, csak éppen egészen másként, mint gondolnánk: az oszmán-török birodalom létrejöttét és felemelkedését pontosan az 1220-1260 közötti tatár-mongol hódító hadjáratoknak köszönheti! Ugyanis a tatárok megtették nekik azt a szívességet, hogy egyszerűen eltakarították előlük az útból minden számításba jöhető riválisukat, szétverték az arab kalifák birodalmát, elpusztították a szeldzsuk-török kisebb-nagyobb országokat és népeket. Majd visszavonulásuk után keletkezett egy hatalmas vákuum, egy hatalmi űr, amelyben egy ügyes és jól vezetett hódító nép hamar megtalálta a helyét, és fel tudott emelkedni!

Eddig az általános igazságok, most lássuk mindezt nevekkel, tényekkel és évszámokkal.

* * *

Az arab birodalom bomlása már a 800-as évek elején elkezdődött. De akkor még nem annyira türk, mint inkább más születésű vezérek révén, ám az ő hosszabb-rövidebb életű „birodalmaik” lakóinak többsége már türk volt. Táhir ibn al-Huszein perzsa rabnő fia volt, az ő Tahirida birodalma Mérv központtal működött. Türkméniából indultak, utódai az indiai határig terjeszkedtek. 873-ban a Szaffáridák verték szét őket, ezek vezére egy szind vagy perzsa származású rézkovács volt, Jakub asz-Szaffár. Hárommillió négyzetkilométeren uralkodtak, a Kaszpi-tengertől az Indus folyóig, de 903-ban őket is elsöpörték a Számánidák, egy perzsa nemes, Számán ivadékai. 1005-ig uralták Buharát, Szamarkandot, és a többi híres türk nagy kereske-

dővárost. Az ő idejük alatt kezdték ezt a birodalomrészt északról támadni a nomád szeldzsuk-törökök, és pont a Számánidák kezdtek ez ellen úgy védekezni, hogy testörségükbe a támadók egy részét vették fel.

Az első olyan szeldzsuk-török vezér, aki már maga irányított nagyobb területeket, Alptidzsin volt, aki 962-ben létrehozta a Gaznavida császárságot, amely előbb Afganisztán és Észak-India mai részeit uralta, majd elfoglalta a Számánidák egész területét, a türk városoktól Indiáig. A bagdadi kalifa ezt úgy vette tudomásul, hogy felesleges hadakozás helyett kinevezte Mahmudot, a harmadik Gaznavida uralkodót Jamin ad-Daulának, azaz „Az Állam Jobbkezének”, elismerve annak rész-függetlenségét. Cserébe Mahmud tudomásul vette, hogy ő is a bagdadi kalifa hűbérese. Mahmud használta először a szultán címet. Persze, a Gaznavidák országát is utolérte az anarchia, a türk földeken turkesztáni kánok függetlenedtek tőlük, délen meg a perzsák és afgánok. Kuszro Malik, az utolsó Gaznavida 11 Só-ban mondott le hatalmáról, amely akkor már csak az indiai Lahore környékére terjedt ki.

Magában Bagdadban, az Arab Kalifátus fővárosában először Harun al-Rasid egyik fia, al-Mutaszim vett fel ezer szeldzsuk-törököt a testőrségébe, 840 táján. Egymást érték a zavargások, a kalifátus székhelyét is az iraki, Tigris folyó menti Szamarába tették át. (Nem azonos az Ural-menti Szamara városával!) 902-ig a szeldzsuk-török testőrség úgy váltogatta a kalifákat, ahogy akarta, volt olyan, Mutazz, aki egyetlen napig /!/ uralkodott. A1 Muktadir ibn al-Mutaddid kalifa 908 és 932 között visszavágott. A Bagdadba visszakerült kalifái székhelyen a nagyhatalmú török nagyvezírek közül 24 év alatt 13 tűnt el véresen a süllyesztőben. A szeldzsuk-török testőrök a királycsinálásban bátrak voltak, de amikor harcolni kellett volna, például 945-ben, az északról tá-madó Buvajh szasszanida vezér ellen, akkor szétfutottak. Buvajh utódai alatt a kalifátus székhelye ismét elkerült Bagdadból, ezút-tal a perzsa Sirázba. Ők is teljesen anarchikus módon uralkod-tak, váltogatták a névleges hatalmú kalifákat, az utolsó Buvajhida vezír már a „kegyes király” névre is igényt tartott - aztán őt buktatta meg az első „igazi” szeldzsuk-török uralkodó,

Tugril bég. Ő már az oguz tülkök közül való volt, a turkesztáni kirgiz sztyeppéről jött családja lett a bagdadi kalifátus tényleges ura. Érdekes módon az ő seregei is egy másik „török" törzsbeli testőrséget vertek ki a hatalomátvételkor Bagdadból, al-Basásiri csapatait.

A kalifa Tugrilt a Birodalom Régense címmel illette, akinek „A Kelet és Nyugat királya" cím is kijárt. Tugrik 1055-1063 között uralkodott Bagdadban, utána unokaöccse, Alp Arszlán jött, 1063 és 1072 között, majd annak fia, Máliksah 1072 és 1092 között teljessé tette a szeldzsukok hatalmát a Bagdadi Kalifátus területein. A névleges kalifa most is megmaradt, de az államügyeket és a hadseregeket a szeldzsuk vezérek irányították. Nem is akárhogy. Alp Arszlán 1064-ben elfoglalta a keresztény Örmény Királyság fővárosát, Anit, majd 1071-ben Mantzikertnél szétverte Bizánc hadseregét, foglyul ejtve Romanosz Diogenész bizánci császárt is. (Ez már a magyar történelemre is kihatott, ez idő tájt Bizánc cselvetései egyre kevesebb gondot jelentettek királyainknak, köszönhetően a „Hős Oroszlánnak" is nevezett szeldzsuk vezér győzelmének.) E győzelem eredményeként Arszlán unokaöccse, Szulejmán ibn Kutlumis megalakítja a Bizánctól elfoglalt területeken a Rumi Szultanátust, Nicea székhellyel. Ennek neve is mutatja, hogy bizánci területeket uralt, a rumi ugyanis annyit jelent, hogy római. És mert a bizánci császárok szerettek kérkedni a „Római Császár" címével, holott Rómához már rég nem volt semmi közük, hát a hódító szeldzsuk-törökök, erről mit sem tudva, úgy vélték, hogy akkor ők most „római szultánok" lesznek. Ezután Alp fia, Tutus Szíriát hódította meg saját szultánságként, majd még az iszlám szent városait, Mekkát és Medinát is elfoglalta.

A már említett Máliksah nagy terve az volt, hogy amikor lányát feleségül adta a névleges kalifa, Káim fiához, az e házasságból született unoka majd egy személyben egyesíti a kalifái (vallásvezetői) és a vezíri, azaz világi hatalmat. De fiai között polgárháború tört ki, és ez romjai alá temette a nagy türk dinasztia alapítását célzó terveket.

Tugril utolsó utóda 1187-ben tűnt el a történelmi süllyesztőben. Közben a keresztes háborúk idején is volt némi szerepük a

szeldzsuk-török vezéreknek. A már szintén említett Tutus egyik hadvezére, Imád ad-Din Zengi, a „kékszemü atabég” volt az, aki Szíriában, Aleppó és Hauran térségében hercegséget alapítva elkezdte a keresztesek visszaszorítását a Szentföldem. Személyében két érdekesség is van: annyira nem volt sémi, arab jellegű, hanem a türkök között gyakoribb fehérbőrű és kékszemü antropológiai jegyeket viselte, hogy ragadványnevében ezt fontosnak tartották hangsúlyozni. Viszont éppen ezért ő maga lényegesnek tartotta, hogy „A hit oszlopának”, Nureddinnek is nevezzék, nehogy már ez az európaiakra emlékeztető külső olyan hírét keltse, mintha nem lenne tisztahitü muszlim! Az ő Zengi-dinasztiája foglalta vissza az örmény területen lévő edesszai grófságot, az európai keresztes lovagok első államát, majd fia, Nureddin Mahmud szétverte az 1147-1149-es második nagy keresztes hadjáratot is. O már Damaszkuszi, és a keresztesek által alapított antiochiai hercegséget, valamint a tripoli grófságot is visszahódította 1164-ben. De őt és birodalmát is elsöpri Szaladdin szultán, aki kurd katonai családból küzdötte fel magát az iszlám világ egyik legnagyobb alakjává. (A másik még 640 körül Hódító Omár kalifa volt.) Szaladdin veri ki aztán végleg a kereszteseket a Szentföldről és vidékéről, majd halála után fiai alatt megint csak szétszakad az ő általa szervezett új birodalom is. Egyedül Egyiptom marad független szultánság, a bagdadi kalifa névleges főhatósága alatt, de Egyiptomban is a „török” testőrség dönti el, hogy ki legyen az éppen soros szultán. Ezek a „törökök” elsősorban cserkeszek voltak, de akadt közöttük kipcsák-kun is, mint a tatárokat majd 1260-ban végleg szétverő Bajbarsz szultán. .

A keleti türk területeken, Khorezm körül is kezdett leáldozni a szeldzsuk-törökök napja. Mert akadt Bagdadban egy hosszú ideig uralkodó kalifa, an-Naszir (vagy an-Nasszer) ibn al-Musztadi, aki 1180 és 1225 között megpróbált tényleges uralkodóként rendet teremteni birodalmában. Ekkoriban Második Tugril (vagy Togrul) volt az éppen aktuális szeldzsuk szultán. Ellene a kalifa Takas sahot, Khorezm szintén türk származású urát küldte, elismerve őt Khorezm kormányzójának. Takas le is veri 1194-ben Togrult, viszont az új khorezmi kormányzó maga

válik a szeldzsuk-török területek urává, és a sztyeppén élő nagy kipcsák törzseket is seregébe vonva hatalmas erőt kezd képviselni. Már övék Bokhara, Szamarkand, Gaznah, már övék Perzsia. Fia, Allah ed-Din Mohamed pedig már azt hangoztatja hívei körében, hogy a kalifát is elmozdítja, és ő lesz a világ ura, amikor...

...Amikor, vesztére a kalifa új szövetségest keres, a mongoltatárok nagy vezére, Dzsingisz kán személyében. Aki, miután Kínát már meghódította, most elindul Közép-Ázsia felé. Nászir kalifa úgy hiszi, hogy ha Dzsingisz szétveri a túlságosan nagy ambíciókkal rendelkező khorezmi sahot, akkor az Arab Birodalom többi részén helyreáll a béke. Hatalmasat téved.

A mongol-tatár sereg ugyanis nem áll meg Khorezmnél, és nem is fordul onnét az Arai tótól és a Kaszpi-tengertől északra lévő sztyeppe felé, hanem délre indulva végigpusztítja a türkök lakta földeket. Az összes nagy kereskedővárost, beleértve a Perzsia északi részén fekvőket is, porig rombolja, felégeti, majd már Bagdad kapujáig is eljut. Onnan is csak azért fordul vissza 1219-ben, mert közben a hátában és oldalában a kunok és a kisebb orosz fejedelemségek szervezkednek. Azokat is szétverik 1223-ban, a Kalka folyónál Dél-Oroszországban, közben csak úgy „mellékesen” megverik a grúzokat, az alánokat, és minden olyan türk, vagy iráni, vagy keresztény népet, amely az útjukba esik.

Igaz ugyan, hogy második nagy hadjáratuk, a Batu kán-féle „tatárjárás” ezúttal Európa ellen irányul, 1237-1242 között, de közben mellesleg szétverik a rumi szeldzsuk szultanátust is, 1243-ban, a Szívás városa menti csatában.

És a harmadik nagy tatár hadjárat, amelyről Európa mit sem tud, már kifejezetten az arabok, a Bagdadi Kalifátus ellen indul. Ezt Hulágu kán, Dzsingisz unokája vezeti 1253 és 1260 között. Ennek során előbb a kisebb ellenségeket pusztítja el, mint Alamutnál a hasisszívó fedajinokat, majd 1258-ban már Bagdad van soron, az utolsó bagdadi kalifát háromezer családtagjával és főtisztjével együtt végzik ki a város főterén. Bagdadból csak üszkös romok maradnak. Aki túléli, az menekül az Egyiptomot még uraló mameluk szultánokhoz. Akik közül Bajbarsz, a

kipcsák, 1260. szeptember 3-án, a szentföldi Ain Dzsaludnál megsemmisítő vereséget mér - a tatárokra is.

A helyzet tehát alaposan „letisztult”: A szeldzsuk-törökök uralmának vége, keleten nincs többé a khorezmi birodalom, a bagdadi kalifátust már csak siratni lehet, a kunok Magyarországra menekültek, az orosz fejedelemségek tatár rabságban vannak, a tatárok nagytakarítást végeztek. A soknemzetiségű türk vidékektől a Szentföldig nincs egy ütőképes állam és hadsereg. Ráadásul Bajbarsz a tatárokat verte szét, akik az 1260-as vereség után már nem tudtak „feltámadni” ezen a területen. Bizánc még áll, de jelentősen meggyengült, annak ellenére, hogy kimaradt a tatárdúlásból. Mert Batu kán egyik alvezére, Nogaj, akinek száműzött bizánci császári házbéli hercegnő a felesége, megkímélte a „kelet-rómaiakat”.

Szabad tehát a vásár: aki először tud birodalmat szervezni, az győz, és az esélyes az egész iszlám világ vezérségére...

Ertogrul és az első felemelkedés

Igaz-e a „madzsár testvér” legendája?

Az egész eddigi zűrzavarból azt már látjuk: kik NEM VOLTAK, nem lehettek a később általunk is megismert törökök. De akkor kik voltak, honnan kerültek elő, és honnét ered a legenda, amely máig is szívósan él Törökország lakóiban a „madzsár testvémépről”? Próbáljuk meg ezt is kibogozni!

Egy biztos: eredetileg ők is türkök, ráadásul ők is oguzok voltak. Ugyanúgy, ahogy Togrul vagy Alp Arszlán és népei. De ők „otthon” maradtak, a sztyeppéken, egészen addig, amíg a tatárdúlás elől menekülniük nem kellett. De hová? Akkor még létezett Konia (másként Konya) székhellyel egy utolsó szeldzsuk-török szultánság, amelyben Első Aladdin Kejkubad uralkodott, 1219-1236 között. Ő befogadta a szegény, üldözött rokonokat. De az ő országát is szétverik a tatárok. Az uratlanná vált kisázsiai térségben ekkor még élnek örmények, jóval nyugatabbra, mint a mai Örményország, menekültek ide a tatárok által megvert grúzok, perzsák, élnek még itt a korábbi bizánci uradalom idejéből visszamaradt görögök is.

Őket egyesíti az érkező oguzok vezére, Ertogrul egy néppé, nagyjából 1270-1280 körül. Az oguzok eredeti szálláshelye a Szakaria folyó körüli vidék volt, Szögüt központtal. És még mielőtt utóda, Első Oszmán uralkodására áttérnénk, amely aztán az egész oszmán-török korszaknak névadója lesz, itt megállva lássuk csak az esetleges testvémép kapcsolatot:

Először is: az oguzok is, mint minden türk nép, büszkék voltak a legnagyobb türk uralkodóra, a világhódító hun kiiályra, Atillára. (Igen, kérem, ők így mondták-írták, egy t-vel, két 1-lel!) És ahogy mi is valamilyen fokon a hunok utódainak tartjuk magunkat, ők is ezt teszik. Amelyre egy tavalyi történet is jellem-

ző: egy magyar fiatalember, a törökök történetét kutató Káposztás Attila bajba került Ciprus északi, török részén. Ellopták pénzét és iratainak nagy részét, ott állt a nyári éjszakában, annyi pénz nélkül, hogy a legközelebbi repülőtérre eljusson, ahová barátai pénzt akartak számára utalni Budapestről. És akkor jött egy ciprusi török taxisofőr. Aki még csak nem is azért, mert egy magyar emberről van szó, hanem mert azt Attilának hívják, szó nélkül és ingyen elvitte a reptérre. Ez a név ma is ennyit jelent a török átlagembernek.

Másodszor: az oguzokat, mint türk népet, szintén hányta-vetette a történelem rendesen, töredékeik menekültek erre is, arra is, a 800 és 1100 körüli években. Voltak, akik éppen a rokon türk nép, a honfoglaló „magyar" törzsszövetség menedékjogát kérték. Az még nem biztos, hogy a honfoglalás előtt, vagy 900 és 1000 között, de hozzánk is került jó néhány oguz csoport, akik aztán a többi türkhöz, a besenyőkhöz, kabarokhoz, úzokhoz hasonlóan szerves részévé váltak a kialakuló magyar népnek. Ez is egy rokoni szál.

De a legérdekesebb az első nagy oguz vezér, Ertogrul legendája. Kezdhetjük mindjárt a névvel is: Togrul, Ertogrul annyit tesz türk nyelven, hogy sólyom, ragadozó madár. De a hangzása igencsak ismerős: TOGRUL, vagy TURUL? Mert bizony a honfoglaló türk-magyar törzsek totemállata a turul nevű ragadozó madár volt, „aki" a legenda szerint álmában teherbe ejtette a kazár királylányt, Emese hercegnőt, Ügyek vezér feleségét, és ily módon született meg Álmos vezér. Mármost Ertogrul legendája szerint viszont „fejére sólyom szállott, szárnyait kiterjesztette, és ezzel jelezte az ő hatalmát"! Hm... Tehát az oguz-törökök eredetlegendája is egy sólyommal kezdődik? Ez már több, mint véletlen. És a togrul-turul hangalaki egyezés révén is enyhén szólva közös eredetre utal. Amire az oguzokból lett oszmán-törökök emlékeznek. Mi nem, mert a Habsburg-évszázadok törökellenessége a magyar népből e legendát bizony kiölte.

A törökök viszont éppen e legenda alapján fogadtak be országukba annyi magyar szabadságharcost, Thökölytől Rákócziig, Bemtől Kossuthig, testvémép fiaként.

* * *

Nos, akkor térjünk vissza Ertogrul utódára, Első Oszmán Gázira. O az Oszmán nevet azért vette fel, mert ez volt Mohamed után a harmadik kalifa, a 644-656 között uralkodott Oszmán l)un-Nurain neve. És ezzel, valamint a Gázi (Szent, vagy Szent Örült) utónévvel is jelezni kívánta: igényt tart minden igazhitű inuszlim vezetésére. Bár ez akkor még nagyon távoli cél volt. De a mai Törökország anatóliai területén élő népek, cserkeszek, örmények, grúzok, görögök, perzsák is elfogadták vezérüknek, és ők is felvették az iszlám hitet, nyilván azért, hogy ez adjon valamelyes védelmet a szomszédban még mindig ott lévő tatár utó-kánságok ellen, ha már a keresztény Bizánc nem tudta őket e csapástól megvédeni.

És itt kell visszatérni az első fejezet elejére: ezért mondom azt, hogy „általában türk eredetűek" az általunk ismert törökök, mert hozzájuk is csatlakozott annyi, ha nem több nép és néptöredék, mint a honfoglaló magyar-türkökhöz, itt a Kárpát-medencében. Oszmán már szultánnak nevezteti magát, eltakarítja az útból az utolsó szeldzsuk uralkodókat, Második Maszudot, Harmadik Kejkubádot és Harmadik Gijátot is. Oszmán 1288 és 1326 közötti uralkodása idején előbb a szeldzsuk fővárost, Konyát foglalja el, majd a szintén ősi város Brosszát, és oda telepíti át fővárosát. Népe már „A hitetlenek legyőzőjének" is nevezi, mert sorra hódítja meg a megmaradt örmény városokat, mint Trapezuntot, amely ma Trabzon néven létezik, és a legyengült Bizánctól is számos területet ragad el.

Az oguz-török nép a dicső uralkodó nevéből képzi saját népnevét: oszmanliknak kezdik hívni magukat. És ezt veszi azután át az európai nyelvek többsége úgy, hogy OSZMÁN-TÖRÖKÖK. A kialakuló új birodalmat pedig Oszmán vagy Ottomán Birodalomnak kezdik nevezni.

Oszmán fél évszázados uralma után a birodalom már Gallipollitól a mai fővárosig, Ankaráig terjed, amit akkor még Angorának hívnak. Utána Ohrán, majd Első Murád szultán következik, aki már Bizánc európai területeire is ráteszi a kezét,

harmincéves uralkodása alatt immár a főváros is egy európai városba, Drinápolyba (ma Edirne) kerül át.

Murád új hadsereget szervez, ő hozza létre a gyalogos fegyvernem modem változatát, a janicsárokat. (A janicsár szó a jeni cseri, azaz „új sereg” kifejezésből ered.)

És 1389. június 15-én már Rigómező, azaz Kosovo Polje következik. Itt az új török hadsereg tönkreveri az egyesített szerb-román-bolgár csapatokat, és adófizető vazallus sorba kényszeríti Szerbiát. Igaz, maga Murád is elesik a csatában, de fia, Első Bajázid tovább gyarapítja a birodalmat. Elfoglalja Bulgáriát, Macedóniát, Thesszáliát, és gyakorlatilag a szárazföld felől hátulról bekeríti Bizáncot (Konstantinápolyi).

De Ázsia felé is terjeszkedik, 1393-ban a romjaiból lassan újjáépülő Bagdadot is megszerzi. Az európai keresztény államok látják: ennek már fele sem tréfa, itt akkora ellenség készülődik, amilyen nyugaton a mórok, keleten a tatárok óta nem volt. Öszsze is seregük egy nagy lovagi had, és keresztes hadjárat indul a törökök ellen. Nikápolyig jutnak. Ott 1396. szeptember 25-én Bajázid könnyűlovasai és fegyelmezett janicsárjai tönkreverik a Zsigmond magyar király által vezetett kereszteseket. A páncélos lovagok mit sem érnek az új hadviseléssel szemben!

Európa retteghet: nyitva az út az iszlám sereg előtt, nincs, aki ellenálljon. És ekkor hirtelen jön a megmentő. Aki persze korántsem önzetlenségből húzza ki Európát a bajból. Hanem azért, mert ő is egy új ázsiai hódító, akinek Bajázid oszmánlijai az útjában vannak.

Timur Lénkről van szó, a „sánta ördögről”, egy késői mongol hercegről, akinek 1370 és 1404 közötti uralma idején még egyszer fellángol a mongol-tatár seregek csillaga. A talán legtehetségesebbnek tartott mongol vezér elfoglalja szinte egész Ázsiát, és amikor több helyen is szembekerül Bajázid törökjeivel, bedühödik, és az Ankara melletti csatában, 1402. július 20-án megalázó vereséget mér a szultánra. Maga Bajázid is az emberei által Jildirim-nek (Villám-nak) nevezett Timur fogságba kerül.

Európa egy időre megmenekül, igaz, nem saját ereje vagy vitézsége, hanem a véletlen, és mások győzelmei miatt. (És még hányszor lesz így, a „Müveit Nyugat” hányszor szabadul meg

más vére árán a török hódoltságtól... De hát úgy látszik, a nyugati műveltségnek és okosságnak ez is elválaszthatatlan része...)

Az oszmán-törökök meg kezdhetik elölről az államszervezést, az erőgyűjtést. De ezek csak a főbb események voltak. Érdemes pár részletet is végignézni, legendáktól csataleírásokig, hogy közelebbről lássuk: mi miért történt, a mesék és a konkrét hadtörténet szerint, no meg a résztvevők nagyon is emberi érdekei alapján.

Hold, Tvrtko, vasketrec...

Legendák és csataképek

A **kaji nevű oguz törzsből származó dinasztia-alapító vezér, Ertogrul legendájáról, a sólyomról volt már szó. De van még egy, és ez talán még ismertebb török földön. Eszerint fia, Oszmán tulajdonképpen nem is az igazi örökös volt, csak azután vált azzá, hogy vitézsége kapcsán a törzsek őt választották a törvényes utóddal, Dündárral szemben. Oszmán sűrűn járt egy Edebáli nevű szent embernél. (Mármint moszlim szentnél.) Annak házában egy éjszaka különös álmot látott. Asikpasadze, egy alighanem grúz származású krónikás szerint „Oszmán látta, hogy a szent melléből egy Hold kel fel, és ez feléje száll. Ekkor köldökéből mármint Oszmánéból - hatalmas fa nő ki, amelynek árnyéka befedi a földet.”**

A vezér megkérte a szent dervist, hogy fejtse meg az álmot. Az úgy magyarázta mindezt, hogy Oszmán nemzetségét Allah uralkodásra jelölte ki. És ezért saját lányát, Maihun Hatunt feleségül adta hozzá.

Mivel e legenda szereplői ugyanúgy élő alakok voltak, mint Mohamed próféta 600-as évekbeli mekkai-medinai cselekedeteié, mindenki elfogadta Oszmán felsőbbségét, ő pedig épített arra a némileg eretneknek számító iszlám vallási mozgalomra, amelyet Edebáli és dervis társai hirdettek, és amelynek elég sok híve volt ekkoriban. A „babáknak” nevezett dervisek 1240-ben nagy felkelést robbantottak ki a szeldzsuk szultánok ellen, Baba Iljász vezetésével. (Itt is egy bizonyíték arra, hogy görögök, bizánciak is álltak át az új oldalra, ez a név bizony Iliász-t jelent eredetileg. És ez görög név és szó, gondoljunk csak Homérosz nagy hőskölteményének, az Iliásznak és az Odüsszeiának címeire.) Iljász volt Edebáli mestere és tanítója, tehát az oszmán-török

I»irodalom ideológiai alapja eszerint végül is egy iszlám hitre tért i'órögtől származik...

A -baba dervisek mellet az áhinak nevezett világi tömörülés, „/ iparosok szervezkedése is Oszmán mellé állt. Edebáli, a szent c szervezetben is befolyásos volt, testvére, Semszeddin, és annak fia, Hasszán töltött be köztük vezető szerepet. Áhi Hasszán aztán Oszmán egyik legfontosabb hadvezére is lett.

Oszmán sok bizánci erődöt, várat is elfoglalt. De várvíváshoz való gyalogsága még nem volt, olyat majd csak Murád szervez - ezért blokáddal és kiéheztetéssel kényszerítette az erősségeket megadásra.

Az írástudatlan Oszmán jó szervező is volt. O hozta létre a lörök állam későbbi méltóságait, a vezír, a kádi intézményt, saját pénzt veretett, és igyekezett feloldani azokat az ellentéteket, amelyek a korábban ott élő városlakó keresztények és a nomád oguzok között eleinte megvoltak. Ez sikerült is, mindenki elfogadta uralkodónak. Főleg, mert nemcsak hadakozott, de gondoskodott is alattvalóiról. Háromnaponként ebédet főzetett, és jóllakatta a szegényeket, felruházta a zsákmányból azokat is, akiknek nem volt ruhájuk, támogatta az elesett harcosok özvegyeit, tartja róla a hagyomány. A „kegyes uralkodó”, ahogy utólag elnevezték, megteremtette az alapot a birodalmát alkotó népelemek egységének.

* * *

Bajazid szultánt elsősorban haditetteiről, sikereiről tartják nevezetesnek. Ezért hívják egyesek Jildirimnek is. De ez már némileg zavaros, mert más források szerint éppen az őt legyező Timur Lénk volt a Jildirim, vagyis Villám. De ez végül is mindegy, mert névtől függetlenül Bajazid tényleg nagy győzelmeket aratott. Az elsőben először még nem is ő volt a vezér, hanem apja, Murád. Az apát két fia, Jakub és Bajazid kísérte el az 1389-es balkáni hadjáratba. A Rigómezei csatába is. Itt nem akárkik voltak a törökök ellenfelei. De még mielőtt ezt részletezné, lássuk, ki mindenkit győzött le Murád szultán Rigómező előtt? 1360-ban elfoglalta Hadrianopoliszt, a rég római erő-

dítményt. 1371-ben, a Marica folyó menti nagy csatában sokkal komolyabb győzelmet aratott, mint Rigómező volt, ekkor ugyanis a bolgárokat, a mecedónokat és a szerbeket egyszerre verte meg. És e csata következményeként 1385-ben elfoglalta Szófiát, 1386-ban Nagy Konstantin bizánci császár egykori szülővárosát, Nist, majd 1387-ben a görög területek szívét, Szalonikit (Theszalonikit) is. Egyes országokban meghagyta a helyi fejedelmeket, ők hűbéresei lettek, hadisarcot fizettek, és csapataikkal meg kellett jelenniük a későbbi harcokban a szultán oldalán.

így jutottak el Rigómezőig, azaz Kosovo Polje-ig. Itt két sereg nézett szembe az iszlám hódítókkal, Lázár szerb fejedelem, és Stefan Tvrtko bosnyák uralkodó csapatai. (íme, megint egy félreértés: a népszerű tévériporter nevének kapcsán mindenki úgy tudja, hogy Tvrtko horvát király volt. Nem igaz, az akkor még keresztény bosnyákok, és kisebb részben horvátok és szerbek is tartoztak uralma alá, boszniai uralmát a magyar királyok is elismerték, báni méltósággal jelezték ezt.)

Szóval: Rigómezőn összecsapnak a hadviselő felek, és az ádáz csatában Lázár fejedelem is elesik (Tvrtko ezt még túléli, 2 év múlva hal csak meg, 1391-ben) - de meghalt a csatamezőn Murád szultán is. A szultán kíséretét alkotó török főuraknak gyorsan dönteni kell: sem az ellenség, sem az esetleg lázongó alattvalók nem tudhatják meg, hogy nincs szultán, üres a trón. Ezért a helyszínen gyorsan leteszik a hüségesküt Bajazidnak, őt nyilvánítva új uralkodóvá. Ez az első lépés. A második: az új szultán sátrába hivatják Jakubot - és azonnal megölik, megfojtják. Nehogy már trónviszály legyen.

így kezdődik. És a folytatás? Előbb „otthon” kell rendet csinálni. Mert a Murád halálát megtudó anatóliai bégek rögtön fellázadnak. Vesztükre. Bajazid 1390-ben végigveri őket, Szaruhánt, Aydint, Germijánt, Mentesét, Hamidot és Tekét mind uralma alá hajtja. Bizánctól pedig elfoglalja az utolsó anatóliai, tehát ázsiai területen lévő erődöt, Philadelphiát. (Ma Alasehir.) 1391-ben Mánuel bizánci császárnak le kell nyelni a keserű pirulát: ha kell, csapatokat ad Bajazid hadjárataihoz, évi adót fizet, nem is keveset, és megengedi egy iszlám városnegyed kialaku-

I.isál Konstantinápoly falai között. (Hová tűnt „Kelet-Róma” lój'.i dicsősége...)

Itt meg kell állni egy kis névmagyarázatra. Ezt a sok „Nápolyi” tisztázni kéne. Van ugyanis az eredeti, az itáliai Nápoly, olasz írásmód szerint Napoli. Ez latin eredetiben Neapolist, azaz I ijvárost jelentett. Bizánc, a későbbi Sztambul, vagy Isztambul máig is viseli a Konstantinápoly nevet is. Hasonló szófejtéssel r/ Konstantin Neapolis, azaz a Konstantin császár újvárosa kifeir/csből származik. És Drinápoly, a későbbi Edirne, a szultánok európai székvárosa? Az meg a Hármas Újváros, Tri vagy Dri Neapolisra vezethető vissza.

És ezt az ígéretet Bajazid be is hajtja: amikor 1391-ben egyik alvezére, Szulejmán pasa fellázad, bizony úgy indul el a szultán serege Kasztamonuba, a lázadók ellen, hogy soraiban bizánci harcosok is menetelnek. Eredmény: Szulejmánt megölik, tartománya újra Bajazidé. Ez kissé elbizakodottá teszi, és megtámadja Szivasz fejedelmét, Bumaheddint is. Nem kellett volna. Bumaheddin Csorumlunál megveri a szultáni sereget, odavész az egyik szultáni!, Ertogrul is, hiába viselte a dicső ős nevét.

Ezért a szultán inkább újra Európa felé fordul. 1393-ban elfoglalja Timovót. Sisman bulgár cárt hűbéresévé fogadja. Majd legyőzi, és hűbéresévé teszi Öreg Mircea havasalföldi oláh fejedelmet is. És ezzel már az akkori Magyar Királyság határához ér.

Bajazid Szerbiában is lép: Lázár fejedelem özvegyét arra ’kényszeríti, hogy adja hozzá feleségül lányát, Oliverát. Ezért cserébe elfogadja, hogy a megölt fejedelem fia, Lazarevics István apja örökébe léphessen. A másik két kisebb szerb fejedelmet, a pristinai Vük Brankovicsot és az észak-albán területeken uralkodó Stracimirovics Györgyöt is csak úgy hagyja meg trónján, hogy vállalják: seregeikkel segítik a szultánt minden harcban.

A Balkán tehát már Bajazidé. Ezután próbálja meg Bizáncot (Konstantinápolyi) elfoglalni. De ekkor még nem sikerül, még mindig kevés hozzá az ostromképes gyalogság és tüzérség. 1394 májusától 1402-ig tart az ostrom, a blokád, a kiéheztetés kísérlete - mindhiába. Csak a Timur Lénktől szenvedett vereség menti meg végül is a császárvárost.

De mivel közben az egész görög félsziget is a szultán uralma alá kerül, itt 1395-ben újabb ellenséggel kerül szembe: ez már az akkor nagyhatalmú Velencei Köztársaság befolyási övezete.

Össze is fog a szultán két ellensége, Luxemburgi Zsigmond magyar király és a velencei dózse. Támogatja őket DC. Bonifác pápa is. Együtt hirdetnek keresztes hadjáratot a törökök ellen. Ekkor, először és utoljára még nyugati segítség is érkezik ehhez, francia, német, lengyel, sőt, angol lovagok is csatlakoznak Zsigmond seregéhez.

1396 júniusában indulnak el Budáról. Az Al-Dunánál havasalföldi oláh csapatok is közéjük lépnek. Nagy és komoly sereg ez, minden európai számítás szerint győzniük kellene. A logikus az lenne, ha Konstantinápolyi mentenék fel az ostromzár alól. Ehelyett Nikápolyt (ma Nikopol) kezdik ostromolni. És ez volt a hiba, mert közben a hátukba megérkezik Bajazid, annak ellené-.re, hogy csapatainak Ázsiából való átszállítását a Boszporusz-szorosnál a velencei hajóhad megpróbálta megakadályozni. Sikertelenül. Bajazid, a hűbéres balkániakkal már számbéli fölényben van.

A csatát a francia lovagok fegyelmezetlensége miatt vesztik el a keresztesek. Azok ugyanis önállóan támadnak, a többi seregrészt meg sem várva, maguknak akarják kivívni a győzelmet. Szeptember 28-án rohamozzák meg Bajazid seregét. Á janicsárokat és a ruméliai hadsereget meg is verik, de ekkor oldalba kapja őket a szultán másik, anatóliai serege. (Újabb névmagyarázat: Anatólia = a mai Törökország kisázsiai területe. Rumélia pedig a mai európai Törökország, plusz a mai Dél-Bulgária. A szó itt is a „rumi”, azaz római elnevezésből ered, mert e területek valaha római megszállás alatt voltak.)

A menekülő franciákat segítve támadásba indulnak a magyarok, németek és havasalföldiek is. Már csaknem győznek, amikor őket meg a Bajazidot segítő szerb fejedelem hasonló harcértékű páncélos nehézlovasai támadják hátba. És ez több ezer új ellenséges harcost jelent. Ezzel vége is mindennek, kevesen érik csak el a Dunán várakozó hajókat. Maga Zsigmond is csak kalandos kerülő úton, a görög félsziget körülhajózásával tud hazatérni, jó fél év múlva.

A győztes szultán előbb még Vidint, az utolsó meg nem hó- • lolt bolgár várost és környékét foglalja el, majd végigsarcolja Magyarország déli részeit is.

Nikápoly után újra kelet felé fordul a nagy hódító. Előbb az ‘•gyiptomi mameluk szultánok „védőőrizetében” (gyakorlatilag IHiúságában) élő arab kalifától, az iszlám névleges legfőbb vallá- .₁ vezetőjétől megkéri és meg is kapja a Rum szultánja (Római ./nltán) címet, amely azt jelzi, hogy a „Róma”, azaz Bizánc leletti uralomra is igényt tart. Majd leveri a kisebb türk uralkodókat, hogy a szeldzsuk birodalom egykori nagyságát is feltámassza. Legyőzi és lefejezteti Allaheddin Alit, Karamán urát, majd a már említett Bumaheddin országát is bekebelezi. Az az Megtétele nincs meg, hogy egykori legyőzőjét ő ölje meg, I Uirnaheddin ugyanis elesett egy nomád törzs vezére, Kara Jülük elleni hadjáratban. A nomád vezér hívta segítségül Bajazidot, az meg indulásának rögtön világgá kergette Kara Jülüköt is, és mindkettő területét birodalmához csatolta. És még ez sem volt elég: Irak is kellett volna, a régi bagdadi kalifátus központi része. Az Eufrátesz folyó menti várakat először levélben követelte Burkuk egyiptomi mameluk szultántól, akinek kezében voltak. Majd a visszautasítás után fegyverrel vette el. 1400-ra már a Dunától az Eufráteszig ér Bajazid birodalma. De éppen ezzel került túl közel végzetéhez, a már említett Timur Lenkhez. Már Bumaheddin országánál összecsaptak, majd Timur 1401-ben Szíriát foglalta el, és ultimátumot intézett a szultánhoz, követelve túsznak például az egyik szultánfit is.

Bajazid, aki hosszú évek óta mindenkit megvert csatában, persze, hogy a harcot választotta. Csak azt nem tudta, hogy Timur kétszer akkora sereget hoz, mint az övé. 160 ezret 70 ezer ellen. És ráadásul még a csata előtt elfoglalta és lerombolta a környező kutakat, elzárta az utakat a patakok, vízfolyások felé. Ezért a török csapatok először is a hőségben szomjúságtól tikkadtan kezdtek harcba. Majd a balszámyukat alkotó fekete tatárok csata közben átálltak a rokon, mongol és tatár sereget irányító Timurhoz. Ezek után a sánta mongol vezér harci elefántokat is bevetett, és ezt a „fegyvernemet” a törökök nem ismerték, féltek tőle. Ezután a másik szárnyon, ahol a nemrég elfoglalt

anatóliai fejedelemségekből származó katonák voltak, újabb árulás történt. Ezek is átálltak Timurhoz, főleg, mert annak kíséretében ott voltak korábbi uraik, a levert bégek és kánok, akiknek sikerült Bajazid elől elmenekülniük.

Bajazid még akkor is harcolt, amikor mindenki megfutamodott. De megsebesült, így esett Timur fogságába. Ekkor már fiai, a nagyvezír, a janicsár aga és a szerb segédcsapatok is messze futottak.

A fogoly Bajazidnak, akit Timur mindenhová magával vitetett, látnia kellett, hogy minden hódítása elveszik. Timur helyreállította az anatóliai kiskirályok uralmát, felgyújtatta a szultán kedvenc városát, Burszát, és megszerezte Bajazidnak szerte a világon összerabolt hatalmas kincstárát is. Elfogta a szultán szerb feleségét és két lányát, három fiát pedig kényszernél hűbéresévé tette. És hogy teljessé tegye a megaláztatást, Bajazidot egy vasketrecbe záratta. A legendák szerint azért, mert megkérdezte a szultánt: mit tett volna, ha győz? Az hetvenkedve azt vágta a szemébe: vasketrecben őriztetnélek. Hát megkapta - csak ő lett benne a rab...

Bajazid 1403. március első hetében halt meg, a krónikások szerint szétverte saját fejét a vasketrec rácsain. De Timur is csak két évvel élte túl foglyát, 1405 elején halt meg. Birodalma összeomlott, és kezdődhetett másodszor, szinte a semmiből az oszmán-török birodalom története.

1400-1500: Vissza az elvesztett csúcsig

Bizánc balvégzete, Belgrád stopja

Miközben Bajazid a vasketrecben sínylődött, Timur egyszeműi felosztotta egykori birodalmát fiai között. Az „oszd meg, és uralkodj rajta” elvét tehát - bármennyire is szeretnék ezt a kétes dicsőséget maguknak tudni -, nem az angol gyarmatosítók találták fel, megvolt az már régtől fogva. Timur taktikája érthető volt: egy nagy ellenség helyett több egymással is marakodó kicsit könnyebb kordában tartani.

Nézzük hát: ki és mit kapott apjuk legyőzőjétől? Szulejmán herceg lett az európai török területek ura, már ami megmaradt lötök kézen a nagy hódító bukása után. A Jézus iszlám nevét viselő Issza az oszmán birodalom ősi területeit kapta, Bursza környékén. Mohamed pedig Közép-Anatóliát Amaszia és Tokát városokkal.

De itt, a neveknél álljunk meg egy kicsit. Miért nevezte el Bajazid egyik fiát Jézusról? A válasz kettős. Egyrészt illik tudni, hogy az iszlám, mint vallás, egyáltalán nem gyűlöli Jézust és tanításait. Ugyanúgy az ő „igaz hitük” prófétájának tartja, mint Abrahámot és Mózest, az Ószövetség nagyjait is. Mert Mohamed az ő hitvallását a nagy elődökre építette, elfogadta az Ó-és Újszövetség prófétáit egyaránt, csak szerepüket átértékelte, újraértelmezte. És ezen új értelmezés szerint például Jézus volt a Mohamed előtti utolsó próféta, aki előkészítette az ő eljövetelét, majd Mohamed tette a helyére, formálta egységes egésszé a tanításokat a Koránban.

Mindezt az arab és ennek nyomán a török névhasználat is bizonyítja. Kezdjük rögtön az Isten nevével. Allah. A zsidó hit szerint az Isten egyik neve Elohim. És mert az arab és a zsidó egyaránt sémi nép és nyelv, vehetjük úgy is, hogy ennek egyik

„tájszólása” szerint lesz Elohimből Allah. Ábrahám ősatya nevét, akitől, idősebbik fia révén, az arabok is származtatják magukat, az arabok Ibrahimnak ejtve szentként tisztelik. A törökök is sokan viselték az Ibrahim nevet. Mózes neve Musza alakban elsősorban az arab nyelvben maradt fent, de például az örmények XX. századi népirtásában szomorú hírnevet szerzett Musza. Dag hegy neve törökül is azt jelenti, hogy Mózes-hegy. Dávid zsidó király neve Daud, ez inkább arab nyelvterületen terjedt el, de már a Szulejmán, mint sok nagy török vezető neve bizony nem más, mint a bibliai Salamon király arab változata! Gábriel arkangyal az iszlámban is főangyal, Allah követe, csak ott Dzsibril néven. És Jézust Isszaként tiszteli a Korán, anyját, Máriát pedig szent asszonyként Mirjam, Miriam formájában. Jézus teljes iszlám neve Issza ben Miriam, azaz Mária fia Jézus. És ott van még József-Juszuf, Jákob-Jakub, és más nevek.

Nézzük ezekután Bajazid fiait. A nagy hódító enyhén szólva cezarományiás lehetett, mert négy fiát mind prófétáról nevezte el. Lássuk hát még egyszer a neveket: Mehmed, Szulejmán, Issza és Musza. Mohamed, Salamon, Jézus és Mózes. És itt még egy félreértést kell tisztázni: Mehmed vagy Mohamed? Mert a kettő - ugyanaz a név. Csak egyes szerzők törökebbek akarnak lenni a törököknél, és törökösen írják le a Mohamed nevet. Mehmednek. Van, aki meg egyenesen Mehmetnek. Még az jár legközelebb, aki Mehemedet mond, mint a magyar mondóka (Volt egy török, Mehemed, sosem látott tehenet) - mert ebből legalább kitűnik, hogy a Mohamed magánhangzóit cserélték fel csupa „e” hangra. Magam részéről maradok a helyes iszlám ejtési formánál, és Mohamednek fogok leírni minden olyan szultáni, vezéri, politikusi nevet, amely Mehmed, Mehmet, Mehemedként variálódik a krónikákban.

E kis vallási-nyelvtani kitérő után lássuk a Bajazid-fíak további sorsát. Muszáé a legegyszerűbb, őt ugyanis apjával együtt elhurcolta Timur, és a sánta világhódító haláláig, 1405-ig fogoly is maradt.

Szulejmánt Első Szulejmán néven balkáni vazallus fejedelmek szultánná nyilvánítják. Ez újabb félreértésekre is alkalmat ad a későbbi történetírásban, mert ott Első Szulejmánként

v iili'imán Kánunit, az 1520-1566 között uralkodott nagy hódí-|м|, ;ı mohácsi győztest és a Szigetvárnál elhunytat tartják nyíl-\ .m. De mert ezt akkor, 1402-1403-ban még senki sem tudhatta, lu/t>ny a Bajazid-fiú Első Szulejmánként kezdett uralkodni.

I .i »/pontosított államot akart, és jó kapcsolatban volt a balkáni I cívsztény fejedelmekkel, akik elismerték szultánnak. (Tehették: mivel tizedannyi hatalma, ereje sem volt, mint apjának, U.ijazidnak, nem jelentett személyükre közvetlen veszélyt).

A többi testvér viszont inkább a széttagoltságot, az anarchiát i.ulotta rokonszenvesnek. Formailag azért, mert az ősi türk törzsi szabadság elvének hirdetésével és magasztalásával a saját, S/ulcjmántól független kiskirályságukat akarták „jogilag” igazolni.

liz az édes szabadság azután nem tartott számukra sokáig. Timur 1405-ös halála után nem volt már olyan külső erő, amely S/ulejmánt visszariasztotta volna attól, hogy akár testvérei ellen is fegyverrel harcolva újra egyesítse az oszmán területeket. Persze, nem volt könnyű dolga.

Mert Mohamed, az egyik testvér saját uralma alá vonta a Murád és Bajazid által egyszer már meghódított anatóliai fejedelemségeket, Szaruhant, Mentesét, Ajdint és Tekét. Issza, aki a lörzsi oszmán területeket uralta, nem tudott vele érdemben szembeszállni, pedig Szulejmán őt támogatta Mohamed ellenében. Ez 1405-ben történt. És ezután Issza már nem is szerepelt a Iestvérek hatalmi belháborújában.

De Szulejmán, kihasználva Mohamed és Issza egymás elleni harcát, lekötöttségét, míg azok egymással viaskodtak, gyorsan elfoglalta Anatólia nagy részét, beleértve Burszát és Ankarát is! Node jegenyefák nem nőnek az égig, tartja a mondás, és ezt Szulejmán is megtapasztalhatta. Mert nem számolt a Timur által elhurcolt negyedik testvérrel, Muszával. Aki váratlanul visszatért, méghozzá hadsereggel, a Timur széthullott birodalmából származó törökökkel, és 1410-ben nagy csatában megverte Szulejmánt, aki a csata után kevéssel meg is halt.

Elvileg tehát Musza lett volna a családi belviszály után a győztes. Csakhogy ő meg vallási fanatikus volt, a gázi, a szent őrültség megszállottja, aki Szulejmán balkáni szövetségeseit-

vazallusait kezdte kíméletlenül üldözni keresztény voltuk miatt. Szerbiát tönkre silányította, és Bizánccal szemben is keménykedni akart. Csak azt nem vette figyelembe, hogy a konstantinápolyi császári trónon olyan ember ül, aki a bizánci diplomácia hagyományos kétkulacsosságát, a mindenkit mindenkivel szemben gátlástalanul kihasználó módszereit remekül alkalmazza. Második Mánuel volt ez a császár.

Mánuel megkereste az elmenekült Mohamedet, aki Szulejmán halála után nem mert Musza országában maradni. Segítséget ajánlott a hatalmon kívül rekedt Bajazid-fiúnak, akihez csatlakoztak a megalázott szerbek is. így végül is 1413. július ötödikén Mohamed zömmel ortodox-keresztény fegyveresek és fegyverek segítségével tönkreverte Musza hadait, és Első Mohamed néven lépett a szultáni trónra. Musza maga meghalt a csatában. És az új szultán kevésbé ortodox és harcias vallási elvekkel kezdte el újraépíteni apja tényleg hatalmas birodalmát. Az egész testvérharc még valamit jelez: Lehet, hogy igazuk volt azoknak a török uralkodóknak, akik bármikor történelmük során úgy vélték: hasznosabb a trónkövetelőként számba jöhető testvéreiket megölni, mint a birodalom egységét és sorsát függővé tenni a testvérek hatalomvágyától? Mert kegyetlen szokás a testvérgyilkosság, de ha egy birodalom jövője függ tőle, akkor szükséges rossz?

Az újjáépítés

Első Mohamed, a törökök által „második honalapítóként" tisztelt uralkodó tényleges szultánként csak nyolc évig, 1413 és 1421 között uralkodott. De ezalatt igen sokat elért. 340 ezer négyzetkilométernyit tudott visszaszerezni Bajazid egykori birodalmából. És bár bírta Bizánc és a szerbek támogatását, egy újabb keresztény konkurrenssel nem számolt. Ez a fénykorát élő Velencei Köztársaság volt, ekkoriban a Földközi-tenger legna-

rvobb tengeri hatalma. Amely terjeszkedésében elérte az Égei-ii nj’er szigeteit is. Mohamed ugyan megpróbált flottát építeni,
• szembeszállni velük, de ehhez ekkor még gyenge volt. Tenge-ii csatában vereséget szenvedett, és 1416-ban békét kellett kötnie, amely szerint Tenedosz szigetétől nyugatra török hadihajók nem közlekedhetnek. A tengeri út tehát lezárult. Maradt a szá-u/földi. Node merre?

A Balkánon egy irány volt, amely gyengének tűnt: Havasalföld. Ez az oláhok-vlachok lakta fejedelemség a Magyar Királyság erdélyi határától kelet-délkeletre terült el. Fejedelme 1402-ben, kihasználva Bajazid Timurtól elszenvedett vereségét, visz-./aszerezte a maga és országa szabadságát. Nem tartott sokáig. Már 1416-ban vereséget szenvedett Mohamedtől, és innen kezdve évszázadokig török csatlós, vazallus maradhatott csak lent. Háborúzhatott szomszédaival, megtarthatta saját ortodox keresztény vallását, de mindezt csak úgy, hogy külpolitikai lépéseihez ki kellett kérnie a mindenkori szultán engedélyét. Ha a lörök szultánok bármikor olyan hadjáratra indultak, ahol segédcsapatokra szükségük volt, Havaselve is sereget kellett, hogy küldjön, és évi adót kellett fizetnie a szultáni kincstárba. De cserébe uralkodó osztálya megmaradhatott, a belső társadalmi és politikai helyzetbe a törökök ritkán szóltak bele, csak akkor tették, ha egy belviszályban valamelyik fél a szultán ellenfeleként kívánt viselkedni, vagy ellenséges külső országtól kért-segítséget.

Havasalföld visszaszerzése tehát nem volt nagy gond, mint ahogy Anatólia egy részéé sem. A szmimai (izmiri) emírt, Dzsüneidet, aki el akart szakadni a birodalomtól, már 1414-ben leverték.

Viszont évekig gyűlt meg a baja egy lázadó szektával: Bürklüdzsi Musztafa szegénységet, köztulajdont és egyszerű életet hirdető híveivel. Amikor ezért fegyveres felkelésbe is kezdtek, segítséget kaptak egy nomád türk törzstől, a Torlakoktól, akiket egy Kemál nevű, iszlámra áttért zsidó harcos vezetett. Mohamed szultán csapatai nyílt harcban ugyan hamar leverték a felkelőket, de a győztest elgondolkodtatta az, hogy nagyon sok szegény parasztember a földbirtokosok túlkapásai miatt könnyen

csatlakozott a lázadáshoz. Ezért az önkényeskedő régi földesurak földjeit elvette, és szpáhi-birtokként hadsereg tisztjeinek adományozta, azzal, hogy a központi hatalom ügyelni fog rá: ne vigyék túlzásba a nép sarcolását.

Kellett is a csitítás, mert még egy ellenség támadt: a Timur elleni ankarai csatában eltűnt, halottnak hitt ötödik Bajazid-fiú, Musztafa. Vagy egy ügyes csaló, aki annak adta ki magát. Kijelentette: ő a jogos örökös, ő a törvényes szultán, és Drinápolyban még pénzt is veretett saját arcképével.

Első Mohamed éppen készült arra, hogy ezt az ellenfelet is eltakarítsa az útjából, amikor 1421-ben, viszonylag fiatalon meghalt. Utóda fia, Második Murád szultán lett, aki méltónak bizonyult azonos nevű nagy elődjéhez, Bajazid apjához, és komoly győzelmet aratva újra naggyá tette az oszmán birodalmat.

Csak 17 éves volt, amikor a trónra lépett. És indulásnak mindjárt ott találta magával szemben a trónkövetelő Musztafát. Akit támogattak a még megmaradt nomád türk törzsek, mert féltek az erős szultáni központi hatalomtól, és támogatott Bizánc, mert ezzel is gyengíteni vélte egyre erősebb ellenségét, a szultánt.

Musztafa ugyan „csak” a fél országot akarta, de az ifjú Murádot nevelői emlékeztették: a széttagolt ország nem ország! Egységes birodalom kell! Musztafa azonban újabb segítséget kapott: a Mohamed által központosított anatóliai fejedelemségek is ismét fellázadtak. A trónkövetelő már az ázsiai Törökország szívében járt. De a korábbi főváros, Bursza mellett a lázadók aszab-nak nevezett, szervezetlen gyalogságát Murád janicsárjai szétverték. Musztafát is elfogták, és a szultán, bár ifjú volt, de könyörtelen: felköttette ellenfelét. Azonban okos is volt. Musztafa katonáit nem ölette meg, sőt, zsoldos katonaként beolvasztotta őket az oszmán-török hadseregbe. Ott később várvédő alakulatként jól szerepeltek az aszabok.

Murád Bizánccal szemben sem bizonyult feledékenynek. Visszafoglalta tőlük Gallipollit, és ostromolni kezdte a császárvárost, Konstantinápolyi is, 1421-ben. Bizáncot csak szokásos trükkjei mentették meg - ekkor még - a végtől. Egy másik Musztafát játszottak ki Murád szultán ellen. Annak saját testvér-

• i i Imi' a példa: ha egy szultán jó szívű a testvéreihez, és élve !■ ii'via őket, azok előbb-utóbb ellene fordulnak...) De ez a „Kis In-./laIának” nevezett trónkövetelő sem jutott sokra, 1424-ben i|uiait leverte a szultáni hadsereg, és az elfogott testvér most mai nem kerülhette el sorsát, selyemzsinórral megfojtották. (E i'l.ás értelme az volt, hogy a szultán nem akarta rokonait vagy I "ialibi kedvenceit úgy eltávolítani, hogy „vér tapadjon a kezé- li' .'”'. Ezért vértelenül megfojtatta őket. Sajátos humanizmus, művi szent...)

Balkán, szlávok, magyarok

Mivel a legyőzni nem tudott Bizánccal Murád jobb híján bé- 1.₁*₁ kötött, megelégedett azzal, hogy a császárváros adót fizet neki. A belső rendcsinálás után újra a Balkán és Európa felé fordult a szultán étvágya.

Ám ott elég „tarka” hatalmi képlet és elég sok rivális várta. A kétbalkezes Zsigmond magyar király hiába volt német-római i sászár is, saját magyar főurai bábként kezelték. Néha még fog- \;ígba is vetették, hogy kizsaroljanak tőle ezt meg azt. Havaselve ugyan már török hűbéres volt, de a bolgárok még lázongtak. I azarevics István szerb fejedelem a névleges hűbéresség ellené- ic inkább Zsigmond barátságát és védelmét kereste, és ezért löbb szerbiai várat is annak kezébe adott, hogy védje meg azokat a török ellen. így Szendrőt, Szabácsot, Nándorfehérvárt is. (Ez utóbbinál álljunk meg egy szóra: Igaz, hogy közel száz évig a Magyar Királyság része volt, és fontos, dicsőséges része a magyar történelemnek. De attól még nem volt magyar város. Eredetileg a dunai bolgárok építették. Akiket nándoroknak is hívtak. A nevüket is viselte, sokáig. Aztán szerbek költöztek oda, amikor a magyarok a nándorokat kiszorították az Al-Duna mentének észak-nyugati részéből. A szerbek is saját nyelvükön hívták Fehérvárnak, azaz, Bjelij Grád-nak, röviden Belgrádnak.

Később ez a vár is a török hódoltság része lett, az 1520-as évektől. És amikor a törököt kiverik innen, itt már rég nincs magyar lakosság, szerb viszont van - így lett Szerbia fővárosa. így változnak az etnikai-uralmi viszonyok a Balkán e részén...)

Szóval: Murád dühöng. Mert Anatóliát ugyan rendbe tette, a központi szultáni hatalmat megszilárdította, Dzsüneidet, az ismét próbálkozó izmiri szakadár emírt 1426-ban kivégezték - de újabb baj lett. Velence is újra akadékoskodni kezdett. A tengeri hatalmú városállam 1427-ben készpénzért megveszi Bizánctól Szaloniki városát és vidékét. Ez akkor került vissza Bizánchoz, amikor Timur 1402-ben megverte Bajazidot.

A velencei terv: Macedóniát meghódítani Szalonikiből, a hídfőből. Csakhogy most már tengeren is erősebb a szultáni, hatalom, elég sok hajót építettek az 1416-os vereség óta. És előbb kisebb tengeri csatákban verik meg a velencei hajóhadat, majd 1432-1433-ban ostrommal beveszik Szalonikit, és utána az északnyugati görög földeket, Epiruszt, továbbá az akkor már albánok által lakott Janinát is.

Tehát Murád előtt nyitva ugyan az út Albánia, Szerbia, és délről Magyarország felé is, de veszélyes, új, nagyformátumú ellenfelei is keletkeznek. Elsősorban a félig vlach-félig magyar zseniális hadvezér, Szibiniani Jank, azaz Hunyadi János, és Gjergj Kasztrioti, azaz Kasztriota György albán hadvezér, aki hasonlóan tehetséges, és később Szkander bég néven írja be magát a világtörténelembe!

Murád mégis megindul. Szerbia nagyobb részének elfoglalásával kezdi, hogy megtorolja Lazarevics István fejedelem lépését, a szerb várak magyar kézre adását. Szendrőt 1439-ben el is foglalja. (A térképeken ma szerb néven, Szmederovóként kell keresni.) E területeken már nem hagyja meg a keresztény uralmat, a földeket a szultáni udvar kisajátítja, és tisztjei kezébe adja.

De a magyarokkal egyelőre nem boldogul. Nándorfehérvárt 1440-ben ostromolni kezdi - sikertelenül. Erdélybe többször is betör, és erre bíztatja havasalföldi szövetségesét, Vlad Dracult is. (Igen, ő az, aki viszont a legendairodalomba vonul be később Drakula gróf néven, van itt tehát bőven ezekben az években tör-

lónelmi név és személyiség!) De Hunyadi mindannyiszor kiveri a törököt is, vazallusait is Erdélyből. Sőt, 1443-ban keresztes háborúnak hirdetett téli hadjáratával elfoglalja Nist, a szerb, és Szófiát, a bolgár nagyvárost.

Túl sok irányú a lekötöttség. Bizánc, Velence, albánok, magyarok, szerbek és bolgárok. Murád jobb híján békét köt 1444 júliusában, Szegeden. A béke nem túl előnyös, de nem is annyiig vesztes, mint egyes török források később állítják. Pontosan tükrözi az 1444 nyári hatalmi viszonyokat. És ekkor Murád egy fura lépést tesz!

1444 augusztusában lemond a trónról, és fiát, a 12 éves Mohamedet Második Mohamed néven szultánná nyilvánítja. Talán elfáradt, megcsömörlött az állandó harcoktól, nem tudni. De pihenni akar.

Nem tud. Mert a pápa, Velence, Bizánc, Hunyadi, a lázadó anatóliai volt bégek fiai, az albánok, a szerbek, mindenki összefog, és Hunyadi vezetésével 1444 kora őszén nagy támadás indul a bolgár területek irányába. A gyermek Mohamed nem tud mit kezdeni a katasztrofális helyzettel. Ezért Csandarli Halil pasa, a nagyvezír, akinek családja három nemzedék óta tölti be e posztot, könyörögve visszahívja Murádot. És a hadvezéri erényekben sem szűkölködő szultán visszatér. Várnánál november 10-én csatában megveri az egyesült európai seregeket, még a magyar király, a fiatal Első Ulászló is halva marad a csatatéren. Hunyadi első nagy veresége ez.

Murád azonban, győzelme ellenére ragaszkodik a magánéletbe való visszavonuláshoz, és 1445-ben megerősíti: fia, Mohamed a szultán. De a fiúnak még mindig nincs elég tekintélye. A pénz romlása, zsoldjuk értékcsökkenése miatt háborgó janicsárok Drinápoly-Edimében felkelést robbantanak ki, az ország újra válságban van. Hogy ezt a külső ellenség ne használhassa ki (Albániában például változatlanul súlyos harcok dúlnak Szkander bég seregei ellen) - Murád kénytelen 1446-ban hivatalosan is visszatérni a trónra.

Nincs pihenni valója. Előbb a Peloponnészosz-félsziget lázadó despotáját, Konsztantin Palaelogoszt veri le, aztán ugyanezt

az embert Paleolog Konstantin néven Bizánc trónjára ülteti, utolsó bizánci császárként.

Utána ismét Dél-Szerbia következik, a Második Rigómezei Csata. Az ellenfelek közt újra ott van Hunyadi, de ott van Brankovics György (Djordje Brankovic) szerb fejedelem és Kasztrióta György is. Mégis Murád győz, és ezzel a Balkán sorsa hosszú távra eldől. Még 50-60 évig zajlanak ugyan utóvédharcok, de innen kezdve a magyar határtól délre lényegileg már a törökök irányítanak. Ezért tartják az 1448. október 16-18-i csatát elsősorban a szerbek a nemzeti tragédia napjának.

(Itt egy újabb, a mai eseményeket megmagyarázó kitérőre kényszerülünk: e csatától kezdve fokozatosan vándoroltak-menekültek a szerbek északra, a történelmi szerb királyságokból, Pristina, Kosovo Polje, azaz Rigómező vidékéről. Ott, a szerb kultúra és történelem bölcsőjében csak kevés szerb maradt. Helyüket az évszázadok folyamán, a délebbre fekvő hazájukból a szintén a törökök által elvándorlásra késztetett albánok foglalták el, mert valakiknek ott is kellett élni, ott is kellett földet művelni. És az iszlám hitet felvett albánoknak ez az alkalmazkodás könnyebben sikerült, mint az ortodox kereszténynek megmaradt szerbeknek. így alakult ki a mai helyzet: a több mint 500 éve ott élő albánok sajátjuknak tartják Koszovó földjét. Hiszen a lakosság 90%-át ők adják. A szerbek viszont nem engednek: ez volt az igazi Szerbia, innen csak elkergették őket, ez a föld az övék! Kinek van vajon igaza? Elvileg mindkét félnek. De ha a szerbek igazságát elfogadja a világ, akkor a magyarok is nyugodtan megkérdezhetik: a magyar történelem és kultúra fellegvárának számító Erdélyt, amelyben az utóbbi 2-300 évben alakult csak ki helyenként román lakosság-többség, és a Felvidéket, ahol a török hódoltság alatt a magyar királyság egyáltalán fennmaradt, ugyanezen az alapon hogyan tagadhatják meg tőlünk???)

De térjünk talán vissza a történelemhez. Murád, miután minden nagy ellenfelét legyőzte már, Hunyadit kétszer is, élvezhetné végre a békét és a nyugalmat. Már félmillió négyzetkilométeren uralkodik a szultán félholdas lobogója, csaknem teljesen visszaszerezte Bajazid minden hódítását. A Timur-féle vereség

már csak a törökök rossz álmaiban kísért. Konstantinápoly vámsán kívül az egész Balkán az övék, és az egész Kis-Ázsia is. A hadsereg utánpótlását egy új módszerrel biztosítják: a ik-vsirmével, a 'gyermekadóval. A balkáni keresztény népek l'ycrmekkorú fiai közül a legerősebbeket, legokosabbakat kiválasztják, és janicsárrá nevelik. Az ezzel sújtott népek gyűlölettel acsarognak, a gyermekeik számára viszont ez a felemelkedés egyetlen útja: tisztek, sőt, tábornoki rangnak megfelelő pasák is lehetnek belőlük. Felgyorsul az a folyamat, amikor sokféle náció Iiáiból áll össze a török birodalom katonai rendje és uralkodó lélege. A Balkán egyes népei, mint a szerb nyelvet beszélő bosnyákok felveszik az iszlám hitet, Szkander bég halála után az ¡ilbánok túlnyomó többsége is ezt teszi. (De azért ne feledjük: kasztrióta György harcai még sokáig, egészen 1467-ig tartottak...) /

Ám 1451 februárjában Murád meghal. És most már 19 (más források szerint 17) esztendősen végleg trónra lép Második Mohamed, akit kortársai a Fátih, azaz Hódító névvel illetnek, mert ő már túlhaladja majd, 1481-ben véget érő uralma során, Bajazid legmerészebb álmait, hódításait is.

Bizánc igen, Belgrád nem!

Hódító Mohamed keményen kezdett. Vetélytárs a trónon még esetlegesen sem kell! Ezért azonnal megölette pólyáskorú (!!!) testvérét, Ahmedet. Sőt, később törvénykönyvébe is belevette a trónra lépő szultánok fiútestvérei megölésének célszerűségét, mi több, kötelező voltát! És aki magával illetve családjával szemben kegyetlen volt - attól mit várhattak volna ellenségei? Az anatóliai emírségek, mint már annyiszor, lázadni próbáltak, hátha az új szultántól sikerül ismét elszakadniuk. Vesztükre. Most már névleges önállóságukat is felszámolták, szandzsákok lettek, a birodalom tartományai.

Hátának biztosítása után Mohamed úgy döntött: itt az ideje a régi álom beteljesítésének, Bizánc-Konstantinápoly elfoglalásának! De ezzel nem mindenki értett egyet. Elsősorban azok a török vezetők nem, akiknek abban az esetben, ha a keresztény Európa összefog, és visszaüt Bizánc megtámadásáért, már lett volna veszíteni való vagyonuk, hírnevük.

Ezek az Oszmán-ház oldalágainak hercegei, és a régi türk törzsi arisztokrácia tagjai voltak. Ők a békét, az eddigi hódítások megszilárdítását akarták. Velük szemben a meghódított népekből származó új katonai vezetőknek nem volt mit veszíteni, ők az új hódításokkal, sikerekkel és zsákmánnyal csak nyerhettek. Sólymoknak nevezték őket, abszolút háborús pártiak voltak. A nagyvezír, a már említett Csandarli Halil a békepártiak közé tartozott. Nem véletlen, hogy ezt az apjától örökölt főembert Mohamed a bizánci győzelem másnapján börtönbe záratta, majd kivégeztette. Nyilván emlékezett még arra is, hogy amikor gyermek-szultánként arcpirítóan gyáván viselkedett az 1444-es válsághelyzetben, akkor pont a vezír hívta vissza helyette, és az ő mellőzésével, lemondott apját, Murádot. És innen kezdve nagyvezímek Mohamed már csak keresztény származású, iszlámra áttért, más utat, mint a precíz szolgálatot már csak társadalmi helyzeténél fogva sem kockáztatható „renegátokat” választott.

De térjünk vissza Bizánc ostromára. Mi volt a helyzet ekkor a város körül? A már említett Paleológ-herceg XII. Konstantin néven uralkodott. És jó bizánci szokás szerint udvarában túszként, vagy „tartalék kártyaként” tartott egy török herceget, Orhánt. Őróla a különféle, ellentmondó forrásokból csak annyi deríthető ki, hogy Bajazid egyik unokája volt, és a város ostroma alatt halt meg. Mohamed hivatalosan tartásdíjat fizetett a császárnak, a túsz herceg ellátási költségeire, a valóságban pedig azért, hogy jaj, csak haza ne engedjék, nehogy már ez is trónkövetelőként léphessen fel.

Amíg Mohamed az anatóliai lázadókkal bajlódott, Konstantin zsarolni kezdte: fizessen többet, különben hazaengedi Orhánt. Rossz emberrel kezdett ki. Mohamed ennél kevesebbért is indított később háborút.

Miért lehetett Konstantin ilyen pimaszul bátor? Talán azért, mert egy évvel a város bukása előtt, 1452-ben Ötödik Miklós I »¡ipával vallásbékét kötött, az úgynevezett Firenzei Uniót. Ez azt jelentette, hogy az 1054-es zsinaton kimondott egyházszakadást, .ı római katolikusok és a görög-pravoszláv ortodoxok kettéválásai a császár, mint a keleti egyház feje, érvénytelenítette. (Hiába lelte, a pápa még így sem küldött segítséget az ostromlott városnak, a világ többi ortodox egyházi vezetője pedig nem tartotta magára nézve kötelezőnek a megállapodást, így érvényesnek sem. És a különállás megmaradt, mindmáig...)

Mohamed viszont diplomataként is okos volt. Békét kötött Velencével, nehogy már a velencei hajóhad az ostrom során hátba támadja. Hunyadival hároméves fegyvemyugvásban állapodott meg, hogy északról is biztosítsa magát. Brankovics (iyörggyel is megegyezett: békén hagyja, ha az adót fizet, és katonákkal is segíti Bizánc ostromát. És az ortodox szerb uralkodó bizony 1500 katonát küldött az ortodox főváros ellen...

Morcában, azaz, a görög félszigeten a császár két öccse uralkodott. (Maga a császár, Konstantin is onnan származott, mint (udjuk.) Ellenük egy kisebb sereget küldött a szultán, de nem kezdett nagy háborúba. Csak annyi harc történt, hogy fitogtathassa az erejét, és rémületben tarthassa a görög hercegeket. Bejött. Azok meg sem mozdultak, tétlenül nézték végig Bizánc elestét.

A Boszporusz tengerszoros mindkét oldalán török erődítmény állott már. Az ázsiai parton a még Bajazid által épített térig, és az új, amelyet Mohamed az európai oldalon állított fel, a Rumélia Miszri. A két vár feladata az volt, hogy közös ágyútüzzel megállítsanak minden esetleges felmentő sereget, érkezzen az akár észak felől a szárazfoldön, akár pedig a tengerről.

Segítség pedig nemigen érkezett. Még 1452-ben, velencei hajókon a nápolyi király és néhány genovai zsoldosvezér küldött párszáz embert és felszerelést. Az ostrom elején a védőknek talán kilencezer emberük volt. A támadóknak viszont nyolcvanezer! És ahogy Konstantinnak nem segített senki, úgy dőlt viszont a segítség Mohamedhez. Szerbiából az 1500 katona mellett a Novo Brdo-i bányászok jöttek, akik ragyogóan tudtak ak-

na-alagutakat ásni a bizánci falak felrobbantásához. A drinápolyi öntöde ontotta az új ágyúkat. És egy zseniális magyart, bizonyos Orbán mestert is szolgálatába tudott csalogatni a szultán, aki az ismertnél jóval nagyobb ágyúkat készített neki. Volt olyan óriáságyúja is, amelyet hatvan ökör vontatott, és négyszáz ember támogatott oldalról, hogy fel ne billenjen. Előttük pedig ötven ács kétszáz segéddel hidakat épített, hogy minden kis árkon átjusson az ostrom-szörnyeteg.

1453. április 5-én kezdte meg Mohamed a város ostromát. Bizánc keményen védekezett, az Aranyszarv-öböl torkolatában például hatalmas, fákból és acélkapcsokból álló záróláncot húztak ki, hogy a török hajók oda ne futhassanak be.

54 napig tartott az ostrom. A Szent Romanosz kapu környékét a híres óriáságyú lőtte tönkre. Április 21 -én egy kisebb tornyot és egy egész falszakaszt döntött le. Másnap újabb technikai bravúr következett: a török hajók kikerülték a vízi zárat, úgy, hogy szárazföldön, zsírozott fagörgőkön húzták át őket. így, a védő záron túljutva, hajóágyúkról innen is lőhették a falakat. A szerb bányászok ásott aknái is nagy gondot okoztak.

Ám május húszadika körül jött egy riasztó hír: keresztény hajók közelednek az Égéi-tenger felől, szárazföldön pedig nem messze vannak Hunyadi csapatai. Itt a felmentő sereg? Annál nagyobb erővel támadtak tovább az ostromlók. Jött a pszichológiai fegyver is: több tízezer katona egymást váltva, két napon és két éjszakán át ordított, ahogy csak a torkán kifért. A védők morálját ez is rombolta. A rémhír pedig - csak rémhír maradt. Semmilyen felmentő had nem jött...

Május 29-én a Romanosz kapu melletti sérült falszakaszon, ostromlétrákkal sikerült bejutni a törököknek, majd a hajók legénysége is partra szállt Konstantinápoly zsidó negyedében. Estére minden eldőlt. Másnap Mohamed bevonult a városba. És bejelentette: újjáépíti azt, és fővárosává teszi! Ha a bizánci császárok városa az övé, akkor Bizánc, és ami ennél több, Róma egykori, európai és földközi-tengeri birodalma is az övé lesz!

A városnak új nevet adott. Immár Isztambul, vagy más ejtésben Sztambul lett. (Érdekes módon ez sem török szó, a görög „isz tin polin”, azaz „a város”, vagy „a városban” kifejezésből

ered.) És Mohamed hatalmas lakosság-tömegeket telepített ide. Nemcsak törököket. Hanem szlávokat a Balkánról, görögöket a félsziget más városaiból, zsidókat, perzsákat és másokat is. A nagy birodalom új székhelye legyen csak nemzetközi jellegű, mint Róma, vagy korábban maga Bizánc is volt... A görögöket egyébként a város Fener negyedében telepítették le. Ez a szó két helyről is ismerős lehet: ma a Fenerbahcse futballcsapata viseli e nevet, a román történelemben pedig a fanariótáknak nevezett görög származású, de Sztambulból érkezett gazdag kereskedők voltak azok, akik például Erdélyben a magyar lakosság rovására a földvásárlásokat és a román betelepülést pénzelték az 1700-as években és az 1800-as évek elején...

A genovai kereskedők külön jogokat kaptak a Galata városrészben, szép summa adó fejében még saját keresztény vallási bíróságot is működtethettek.

És Velence, a nagy kalmár-állam? Ha már nem adott elég segítséget Bizáncnak, most gyorsan kereskedelmi szerződést kötött Mohamed szultánnal, hogy jelenlétét biztosítsa, ha már genovai riválisai is itt vannak...

A diadalittas szultán a nagy győzelem után tovább indult északnak. 1455-ben például adófizetésre kényszerítette az egyik oláh fejedelemséget, Moldvát. Havaselvén ekkor még megmaradt a magyarbarát vajda. (A későbbiekben sokszor fog e két kis ország szerepelni. Ezért jó ha tudjuk: nagy vonalakban a mai Románia Regát néven ismert területe volt Havaselve, és a mai Moldovai Köztársaság és környéke Moldva.)

De Mohamed ismételni akart: úgy gondolta, hogy elég még egy nagy győzelem, és akár fél Európa is az övé lehet. Ezért nagy hadjáratot indított, amelynek első állomásaként a Magyar Királyság déli határvédelmének kulcsát, az erős nándorfehérvári várat akarta elfoglalni. Nem ígérkezett nehéznek. A pártharcok dúlta Magyarországon az ifjú király, a cseh származású Ötödik László gyenge uralkodó volt. Néhány főúr, elsősorban a Garaiak és Czilleiek bábja. Ezeket néni érdekelte a török veszély, csak saját hatalmuk növelése, zsebeik megtömése. A harcot Hunyadi Jánosra hagyták, neki vannak határ menti birtokai, nyűglődjön ő a törökkel.

Pedig most már Európa is odafigyelt. Féltek, hogy Bizánc után Nándorfehérvár eleste megnyitja a törökök útját a Nyugat-Balkánon át akár Rómáig is. Katonákat ugyan most sem küldtek, de legalább meghirdettek egy keresztes hadjáratot. És egy gyújtószavú olasz prédikátor, akit magyarul Kapisztrán Jánosnak ismerünk, majdhogynem csodát tett. Szónoklatainak hatására, holott alig tudott magyarul, sok ezren siettek a keresztes zászlók alá. A várat Hunyadi sógora, Szilágyi Mihály védte, párezer képzett katonával. A Dunán szerb sajkások (folyami hajósok) segítettek, a várban horvát vitézek is harcoltak. Ezt a harcot jól ismeijük a magyar történelemből, a zászlót kitűző törököt a mélybe magával rántó Dugovics Titusztól a sajkások vízi rohamán át Hunyadi nagy támadásáig. A lényeg: 1456. július 22-én elverték a törököt a vár alól. Bizánc eleste nem ismétlődött meg. És azóta minden délben zúgnak Európa harangjai, ennek emlékére.

Magyarország levegőhöz jutott. A nagy vereség után, bár a rettegett Hunyadi János meghalt pestisben, de két év múlva királlyá választott fia, Mátyás is kemény ellenfélnek bizonyult híres zsoldos Fekete Seregével. Néhány kisebb próbálkozástól eltekintve - amelyekről még lesz szó - Mohamed, a nagy hódító és utódai jó pár évtizedig alapvetően békén hagytak minket, másfelé keresték és találták meg a terjeszkedés útját. Lássuk ezeket sorra:

A Balkánon 1459-ben a megmaradt észak-szerb részfejedelemségeket véglegesen és szervesen beolvasztották a török birodalomba. Az albánok viszont még ellenálltak, és Albán Szövetség néven kormányzati szervet is létrehoztak. Bár a feudális anarchia, a nagyúri önzés itt is létezett, és egyes főnemesek, hogy ne kelljen a nagy vezér, Kasztrióta György elsőségét elismerni, néha inkább a törökkel működtek együtt. Ezzel együtt tény, hogy még a vezér 1468-as halála után is, néhány olasz városállam és a pápa segítségével Észak-Albániában az évszázad végéig tartott az ellenállás.

Az oláh területeken Moldvában a már hűbéri sorba kényszer!tett Nagy István fejedelem megtarthatta viszonylagos önállóságát. A magyarokhoz húzó Negyedik Vlad Tepes

(Drakul) havasalföldi vajdát viszont, amikor 1461-62-ben megkísérel függetlenedni Sztambultól, elkergetik. Utóda, Radu már engedelmes hűbéres lesz.

1463-ban, amikor Mohamed szultán Boszniát foglalja el, Mátyás magyar király egy gyors ellentámadással felel. Visszaszerzi és a magyar koronához csatolja az ország nyugati felét, Jajce várát is ekkor foglalják vissza a magyarok. Itt tehát újra a „magyar falba" ütközik a nagy török hódító.

Nem baj, támad még sok más helyen is. 1460-ban Moreában, a Peloponnészosz-félszigeten elkergeti Konstantin bizánci császár két testvérét, hiába maradtak azok semlegesek a város ostrománál. És 1461-ben elesik az utolsógörög miniállam, a Trapezunti Császárság is. (Ma Trabzon, Trebzon városa áll a helyén, egyébként itt a görögök mellett sok örmény is élt akkor). Kevéssel előtte az utolsó független türk emírség, Iszfendijár is bekebelezésre kerül. Ez, és Trapezunt megszállása viszont új ellenséget generál Mohamed számára: van még egy nagy szabad türkmén királyság, Törökországtól keletre, amelyet a Fehér Kos Államának hívnak. Ezt Uzun Hasszán, egy tehetséges hadvezér uralja. De mielőtt vele harcba szállhatna a szultán, a már említett havasalföldi epizód, a „törökfaló ördög", Vlad Tepes Drakul szétverése miatt újra a Balkánon akadt egy kis dolga.

Viszont a túl gyors Mohamed elkövet egy hibát is. Előbb még 1454-ben a Krím-félszigeten a krími tatárokkal szövetségben megtámadja a genovaiak ott létesített nagy kereskedelemi központját, Kaffa erődjét, és bár elfoglalni nem tudja, de adófizetésre kényszeríti. Majd 1463-ban a velenceiek kezén lévő északkelet-görögországi Argoszt (Nauplia) is elfoglalja. És ez már bizony beteljesíti a korábban Bizáncnál is aggodalmaskodó török főemberek rémálmát: minden sértett fél összefog ellenük. Genova, Velence, Magyarország, a pápa, a Fehér Kos állama, sőt, a zsákmányelosztáson megsértődött krími tatárok is!

Mohamedet ezúttal a szerencse menti meg. Minden résztvevő csak a saját érdekeit nézi. Mátyás Jajce után nem támad tovább, a többiek tétlenül várnak, egyedül Velence próbál meg küzdeni. Az 1463-tól 16 évig tartó háborúban Velence mindent és mindenkit megpróbál fel- és kihasználni, az albán felkelőket is, de

végül hátrányos békét kell kötnie. Elveszti minden görög és albán földön lévő területét, és rendszeres adót mell fizetnie a szultánnak. Cserébe annyit kap, hogy szabadon kereskedhet az Oszmán Birodalom teljes területén. Más kérdés, hogy ezt a rivális olasz kereskedő városállamok háború nélkül is megkapták... Úgy mellesleg a velenceiek elveszítették egyik fő tengeri támaszpontjukat, Negroponte szigetét is. Törökország kezd tengeri nagyhatalommá is válni.

Közben keleten is jönnek a győzelmek. A sok gondot okozó karamán emírség is elbukik Mohameddel szemben, Ibrahim, a karamán emír is meghal. De egyik fia a már említett Uzun Hasszánhoz menekül. Az amúgy is jelentősen erősödött közben, riválisa, a síita (kisebbségi muzulmán vallási áramlat) Fekete Kos Szövetség legyőzésével. így a Fehér Kos állama kiterjed már az iraki Moszul, a perzsa Tebriz és Azerbajdzsán területére is. Nem éppen kicsiny ellenfél. Sőt, amikor Timur Lénk egyik utódát is leveri, Uzun Hasszán perzsa sahhá is kikiáltja magát! Már övé Bagdad és Szíria egy része is. Ráadásul a szétvert Trapezunti Császárság egyik hercegnője nem más, mint Uzun Hasszán felesége!

Van bőven ok az összecsapásra. Európa viszont fellélegezhet: Hódító Mohamed el van foglalva másutt, de rendesen ám! De Uzun Hasszán csapatai jórészt fegyelmezetlen törzsi harcosok. És ami elég volt keleti szomszédai ellen, az kevés Mohamed jól felfegyverzett hadseregével szemben. 1473. augusztus 11-12-én Hódító Mohamed megsemmisítő vereséget mér Otluk Beli mellett Hasszánra. Az elmenekül, és öt év múlva, 1478. januárban meg is hal. Állama darabokra hullik, anatóliai részei és Kis-Örményország (azaz, a mai Örményország) az Oszmán Birodalom része lesz.

A krími tatár kánság is megkapja a magáét, amiért részt vett a Mohamed-ellenes szövetségben. 1475-ben már török hajók jelennek meg Kaffánál, és beavatkoznak a tatár trónviszályba. Most már elfoglalják magát a várost is, és kiszabadítják az eddig Kaffát uraló genovaiak fogságából Mengli Girej kánt. Őt emeli Mohamed a krími káni trónra, és ettől kezdve a tatárok is a török Porta hűbéresei lesznek. (Portának a szultán udvarát nevezték

likőrtől.) A tatárok viszonylagos függetlenségben élhetnek, de .,/ addig genovai kézben lévő kereskedő- és kikötővárosokat i Megszállja a török hadsereg. Azok közvetlenül sztambuli közigazgatás alá kerülnek. Genova is megbűnhődik a törökellenes ./övetségben való részvétele miatt. Es a Fekete-tengerről és kikötőiből eltűnt minden nyugati ellenséges erő. A félelmetes hírű krími tatár lovasság pedig innen kezdve a török haderő sei'álcsapataként vesz részt minden háborúban, amelyet Sztambul indít.

Azonban minden Hódító Mohamednek sem sikerült. Rodosz szigetét, amely a johannita lovagrend támaszpontja volt, és zavarta a török tengeri terjeszkedést, hiába támadta meg 1480-banA k udarcot vallott.

A magyar területekre is megpróbáltak néha kisebb török seregrészek betörni, de Mátyás katonái rendre alaposan visszaverlek a törököket. Mint például Kinizsi Pál a kenyérmezei csatában.

Maradt még egy terjeszkedési irány: Dél-Itália. Hogy onnan már Rómát, az egykori világbirodalom igazi fővárosát is elfoglalhassák. 1480-ban sikerül is megszállni Otrantót. Hogy meddig jutottak volna tovább, az nem tudható, mert közbelép a sors: 1481. május harmadikán Hódító Mohamed meghal. 51 éves volt, még a kor egészségügyi színvonalán is élhetett volna tovább. Nem ölték, nem is mérgezték meg. Valószínűleg szívroham végzett vele.

Nagy életművet hagyott hátra. Most már 580 ezer négyzetkilométerre terjedt ki az Oszmán Birodalom, plusz még a hűbéres államok területe is volt vagy feleennyi. A Birodalom a Dunától az Eufráteszig ért. És közben volt ideje hajóhadat is építeni, 1474-ben már 92 nagy hadihajója volt! Ez is kellett ahhoz, hogy a Fekete-tengert teljesen uralják, hogy Rodoszt - bár akkor még eredménytelenül - megtámadják, hogy Otrantót elfoglalják. A kultúrával is törődött, udvarában szamarkandi arab csillagászok, török és perzsa költők, olasz képzőművészek is éltek. Portréját például Gentile Bellini festette meg. Mondhatjuk azt is, hogy ugyanazt tette, és ugyanakkor, mint Hunyadi Mátyás Magyarországon. Talán tisztelték is valamelyest egymás egyéniségét, te-

hetségét és erejét, mert végül is komolyan soha nem támadott a másikra uralkodása alatt egyik sem! És tulajdonképpen ez a két birodalom határozta meg ezen évtizedekben Európa arculatát.

Mohamedet elsőszülött fia, Második vagy Kegyes Bajazid követte a trónon. Nem volt túl nagy hódító. Hercegovina megszállását is csak azért fejezhette be 1482-ben, mert Mátyás nyugat felé fordult, és Bécsnél volt lekötve...

Bajazid, a Békés

Lélegzetvétel, államszervezés

Van egy latin mondás: nőmén est ómen. Rossz fordításban: a nrv kötelez. Értelmező fordításban: ha valakit valaki más, nagy i-mbérről neveznek el, az meghatározza az illető sorsát, életútját, I-.at ricrjét, sőt, végzetét is. Lehet, hogy ez általában igaz. De Má- '.od ik Bajazidra, Hódító Mohamed idősebbik fiára, aki 1481 és ló 12 között uralkodott, semmiképpen sem áll. Ugyanis hiába v iselte a nagy birodalom-szervező, az első Bajazid nevét, és hiába volt a nagy helyreállító, Mohamed szultán fia, ő aztán v égképpen nem a hódításairól vált ismertté. Inkább békés uralkodó volt, akit hívtak még Bajazid, a Kegyesnek is. Hogy ez .i/után jelleméből fakadt, vagy csak a körülmények hozták így?
I írre próbálunk választ keresni.

Induljunk ki onnan, hogy Mohamed szultán jobban kedvelte fiatalabbik fiát, Dzsem herceget, mint elsőszülöttjét, Bajazidot. I s annak ellenére, hogy maga Mohamed tanácsolta utódainak: lestvéreiktől gyilkosság útján szabaduljanak meg, saját fiai vonatkozásában ennek érdekében egy lépést sem tett.

Ráadásul Dzsem herceg még azzal a hendikeppel is indult, hogy az éppen soros nagyvezír, Karamáni Mohamed is az ő pártján volt.

Még az apa, Mohamed szultán életében történtek olyan lépések, amelyek Dzsem utódlását segítették volna elő. Például ő kapta a fontos karamániai vilajet kormányzói tisztségét, míg Bajazidnak be kellett érnie egy kevésbé fontos anatóliai területtel, Amasziával.

Mohamed halálakor a nagyvezír sürgősen a fővárosba hivatta Dzsemet, futárral, levélben, hogy Bajazidot kész helyzet elé állítsák, Dzsem gyors szultánná választásával. Csakhogy a levél

Bajazid embereinek kezébe került, a janicsárok pedig, megtudva a nagyvezír tervét, meggyilkolták azt. És így Bajazid pont a janicsárok segítségével léphetett trónra. Ez volt az első - de korántsem az utolsó - eset, amikor a janicsárok „csináltak szultánt”...

Mivel Bajazid egyik első intézkedésével visszaadta a dervisrendeknek az apja által azoktól elkobzott földeket, azok hálából a neve mellé tették a „Vali”, azaz szent, szent életű ragadványnevet.

Viszont a világi földesurak nem kapták vissza mindazt a földet, amit követeltek, ezért fellázadtak, és Dzsem herceg mellé álltak. A herceg gyorsan lépett, és 1481 májusában, Burszában, az ősi fővárosban magát nyilvánította szultánná. De azok a főként nomád törzsi lovasok, akikre támaszkodhatott, nem tudtak ellenállni a fegyelmezett janicsár-ezredeknek, és a trónkövetelő súlyos vereséget szenvedett. Előbb az egyiptomi mameluk szultánokhoz menekült. Azok támogatásával megpróbált egy év múlva visszatérni - még egyszer legyőzték. (Es a mamelukok aknamunkáját Bajazid megjegyezte magának, ahogy utódait is figyelmeztette erre. Fia, Szelim majd bosszút áll ezért is...)

Dzsem ezután előbb Rodoszra menekült, a johannitákhoz, onnan Franciaországba, végül VII. Ince pápához. Mindegy, hogy kihez, az iszlám melyik ellenségéhez, csak segítsék őt bátyja ellen. Ezzel viszont népszerűségét és hitelességét veszítette el odahaza. Bajazid eljátszotta azt, amit apja, Mohamed Bizáncnál, Orhán herceg esetében. „Tartásdíjat” fizetett a pápának, csak hogy ne engedje haza Dzsemet. Aztán 1494-ben VIII. Károly francia király elfoglalja Itália nagy részét, és Rómában Dzsem is az ő fogságába kerül. Ott a herceg egy év múlva meg is hal. Egyes - talán rosszindulatú - források szerint az Ince után következő pápa, a Borgiák közül való VI. Sándor mérgeztette meg, és egyenesen Bajazid megbízásából. Ez végül is nem lényeges, a tény: Bajazid vetélytárs nélkül, egyedül uralkodhatott végre.

Tényleg nem a hódítások tették a nevét ismertté. Hercegovina már említett megszállása, a két Fekete-tenger-parti kikötő, Kilia és Akerman bevétele (1484-ben) fűződik csak igazán az ő ural-

kodásához. Ezekkel csak apja művét teljesítette be, apró kozmelikai kiigazításokkal.

Viszont a Fekete-tenger menti műveletek új ellenséget szele/.tck az Oszmán Birodalomnak. Ugyanis a már említett krími lalárok addig az akkor éppen nagyon erős és nagyhatalmú lengyel királyság szövetségesei voltak. A lengyelek uralták szinte az egész mai Ukrajnát, sőt, a mai európai Oroszország nagy részét is. És a Mohamed által a krími káni székbe ültetett új tatár vezetők a lengyelekkel szemben részben a török szultántól, részben az orosz cártól, III. Ivántól vártak segítséget. Főleg, mert a lengyelek ellenük uszították a másik nagy tatár erőt, az Arany Horda (Batu kán népe) utódait, a Nagy Hordát.

Ennek a bonyolult harcnak a vége az lett, hogy a törökök vazallusa, Mengi Girej kán 1502-ben török és orosz segítséggel tönkreverte a Nagy Hordát. Eredmény? Az orosz fejedelemségek kiszabadulása a tatár és lengyel uralom alól egyaránt, és az egységes orosz állam kialakulásának megkezdődése. Másfelől viszont Lengyelország háborúba keveredik most már nemcsak Girej kánnal, hanem a mögötte álló törökökkel is.

Kilia és Akerman volt az első lépés, majd 1497-99 között a török-lengyel háború már Moldva, az egyik oláh fejedelemség feletti hatalomért zajlott. Török győzelemmel. A lengyelek az orosz területek után a Moldva feletti hegemóniát is elvesztették. Más kérdés, hogy Girej nem bizonyult hálás szövetségesnek az oroszok szempontjából. Mivel szétverte az oroszoktól addig adót szedő Nagy Hordát, bejelentette, hogy ezután ő tart igényt az orosz adóra. És ezt megpróbálta be is hajtani, ellenállás esetén pedig végigpusztította Dél-Oroszországot, többször is. Csakhogy III. Iván után már keményebb ember következett az orosz trónon: Negyedik, vagy Rettegett Iván. Aki nagyon nem szerette az ilyesmit. És keményen visszavágott. Innen kezdve hosszú hadban állás következett a krími tatárok és az orosz cárok között. Viszont, mert a törökök a tatárok mellett kötelezték el magukat, ez értelemszerű orosz-török szembenálláshoz is vezetett. Szóval a végeredmény: Moldva hűbéri volta stabilizálódott. Két tengeri kikötőt elszedtek a lengyelek orra elől. De szereztek egyszerre két nagy ellenséget: a lengyeleket és az oroszo-

kát. Ami ekkor, Bajazid életében még nem volt annyira nagy dolog, de később, a Bécs elleni 1683-as nagy hadjárat lengyel segítséggel való visszaverésekor, vagy az orosz cárok folyamatos törökellenes háborúi idején nagyon is visszaütött. Úgyhogy elmond hatjuk: Második Bajazid nem elég, hogy nem hódított, de évszázadokra veszélyes ellenfeleket is kreált a birodalom számára...

Keleten és délen még zavarosabb volt a helyzet. Dzsem herceg támogatása miatt természetesen az egyiptomi mameluk szultánokkal is háborúba keveredett a török szultán. Csak éppen akkor még sikertelen háborúba. 1485 és 1491 között a mamelukok kisebb anatóliai török területeket is megszereztek. Igaz, nem tartósan, de ezt már majd csak Szelim szultán mutatja meg nekik.

A tengeren viszont szépen fejlődött a török flotta. És amikor Velence 1499 és 1502 között megpróbálja visszaszerezni a Peloponnészosz-félszigetet, akkora vereség éri, hogy még legfőbb tengeri támaszpontját, Lepantót (Navpaktosz, Inebahti, attól függően, hogy görögül vagy törökül akarjuk mondani) is elveszíti.

Magyarország ekkor hibás lépést tesz. A pápa nyomására bekapcsolódik a török-velencei háborúba, pedig ehhez semmilyen érdek nem fűzi. És fellépésével meggátolja Bajazidot győzelme kiteljesítésében. Az 1501-1503-as magyar-török harcok csak arra voltak jók, hogy a déli határ mentén békén várakozó török „oroszlán” bajszát cibálgassák, és emlékeztessék Sztambult: a magyarokat is ráncba kéne végre szedni, mert mindig útban vannak. És a Portánál tudták: a Mátyás Fekete Seregét szétzüllesztő, főúri anarchiába süllyedő országnak nincs már meg a régi ereje. Tehát a rossz budai döntéssel magukra szabadították azt a bajt, amelyet különben még jó pár évig elkerülhettek volna, mert amúgy Sztambulnak semmi kedve nem volt a magyarokkal próbálkozni, éppen elég pofont kaptak itt az előző 50 évben, Nándorfehérvár óta.

Végül is 1502-ben Velencével, 1503-ban Magyarországgal is békét köt Bajazid. Egyelőre csend lesz a Balkánon is. De ugyanakkor a Földközi-tenger másik végén, a Hispániái Félszigeten is

történik valami. 1492-ben megszűnik az arab (mór) uralom. (iranada, az utolsó arab iszlám emirátus is elesik Kasztiliai Izabella és Aragóniái Ferdinánd királyok csapásai alatt. XII. Abu Abdul Mohamed, az utolsó arab-mór emír sírva menekült, Európának e részén véget ér 800 év után az iszlám hódítás. És mert a mórok ezzel végzetesen meggyengülnek, megrendül a hatalmuk Észak-Afrika felett is. Káosz és uratlanság harapódzik el a mai Marokkó, Algéria és Tunézia területén, szinte hívogatva az új hódítót, a törököket. De erre Bajazid alatt még nem kerül sor. Viszont megszületik egy új tengeri nagyhatalom, Spanyolország, amely majd végzetessé válik a törökök tengeri terjeszkedésére. Itt tehát elmondhatjuk: ha Bajazid idejében „kapcsol", és csírájában folytja el a spanyol tengeri terjeszkedést a Földközi-tengeren, az új felfedezés, Amerika felé irányítva ezzel a hispánokat, talán minden másképp alakul a Mediterránumban a következő száz évben.

Ezalatt török földön is történik valami. Bwevezetnek egy rendkívüli adót, mert kevés a kincstár bevétele. Ezt viszont igencsak nehezményezik azok a zömmel még mindig nomád türk törzsek, amelyek Közép- és Kelet-Anatóliában kóborolnak. Hiszen ők eddig minden adótól mentesek voltak. És ráadásul nem is az iszlám többségi ágát, a szűnnitizmust követik, hanem a kisebbségi síitákhoz tartoznak.

(A síiták a Mohamedet követő negyedik kalifa, Ali ibn Abu Tálib követői. Ali Mohamed próféta lányának, Fatimának volt a férje. Viszont a próféta kedvenc, legfiatalabb felesége, Aisa, és mások összefogtak Ali ellen, és heves, váltakozó sikerű harcok után meggyilkolták. Mint ahogy később fiait, Hasszánt és Huszszeint is. Követői megalakították a Siát, vagy másnéven a Sia At Alit, ami annyit jelent, hogy Ali Pártja. A síiták, függetlenül attól, hogy ki volt éppen az arabok soros kalifája, imámnak nevezték saját vezetőiket. 12 ilyen imám volt, az utolsó a legenda szerint eltűnt. És e „rejtőzködő" imám visszatérésére várnak a síiták még ma is. A történelemben sokan és sokszor nevezték már magukat a visszatérő eltűnt imámnak. Egyes vezetőket pedig híveik neveztek annak. így például a XX. században Ruhollah Khomeini ajatollahot, az iráni iszlám forradalom agg

vezérét is. Amúgy síiták nagyobb számban a következő területeken éltek-élnek: Irak déli részén, egész Iránban, Nyugat-Afganisztánban, Szíriában, Libanonban, Marokkóban.)

Szóval: a nomád türkök síiták voltak. Már csak ezért is eleve szemben álltak a szunnita sztambuli szultánokkal. És egyik szektájuk, a vörös fejfedőjükről kizilbasinak, vörösfejűnek nevezett csoport az azerbajdzsáni SZAFFAVIDA dervis-rendből alakult ki. Azért hívták őket szaffavidáknak, mert egy 250 évvel előbb élt sejk, Szaifuddin Iszhák volt a példaképük. É szaffavida rend székhelye a perzsa Tebriz városa mellett volt. És 1501-ben akadt egy fiatal és tehetséges vezérük, Iszmail. Ő azt hirdette magáról, hogy egyenes ági leszármazottja a hetedik síita imámr nak, Musza al Kasszemnek, És ezzel származását Mohamed prófétáig tudja visszavezetni!!! Az egyszerű hívők körében az ilyesmi mindig nagyon hatásos volt.

Ezzel a „családfával” és katonai tehetségével Iszmail 1501-ben elragadta a keleti területeket a török birodalomtól, és perzsa sahhá nyilvánította önmagát! 1508-ban már az övé volt Bagdad is, 1510-ben, a mervi csatában pedig az Afganisztán feletti uralmat is megszerezte. Komoly, nagy, erős, és vallási mássága miatt is veszélyes új birodalom kezdett kialakulni keleten, az oszmánok ellenségeként. A Szaffavida Sahság évszázadokig okozott komoly fejtörést Bajazid utódainak. És végső soron ezt is Bajazidnak köszönhették, ha ő az új adóval nem ad ürügyet a nomád türkmének lázadásához, akkor nem teszi naggyá Iszmailt...

Bajazid, aki nem volt harcos alkat, ráadásul betegség is gyötörte, beleunt a sok ellenségbe. És kezdett visszavonulni az állam irányításától. Emiatt viszont fiai, Ahmed, Szelim és Kerkud heves trónviszályba bonyolódtak. Végül Bajazid Szelim javára mondott le 1512-ben, és röviddel ezután meg is halt. A terjengő hírek szerint éppen egyik fia mérgeztette meg, csak az a kérdés, hogy melyik? Szelim pedig megint csak a janicsárok segítségével hajtotta végre a többi testvért is félresöprő palotaforradalmát.

Mielőtt Első Szelim, azaz, Szeliin Jávuz, a Kegyetlen vagy Rettegett Szelim uralkodására térnénk át, azért említsük meg Hajazid néhány pozitív lépését is. Például azt a reformot, amelynek révén létrehozta a maga korában modemnek számító török hadsereget, és vessünk egy pillantást a Bajazid alatt megszilárdult állami berendezkedésre is.

Azt már tudjuk, hogy a tüzérséget, az ágyúkat előszeretettel alkalmazták Szelim elődei is harcaikban. De 1500-ban Bajazidnak korszakalkotó ötlete támadt: az addig csak karddal és nyíllal harcoló, akkor már negyvenezer főt meghaladó janicsár gyalogságot puskákkal szerelte fel. így az bármilyen páncélos lovassággal szemben is eredményesen vehette fel a harcot. Nem fenyegette többé az a veszély, hogy esőben történő harc esetén az íjak húrjainak elázása miatt harcképtelenné válhat. A janicsárok, akik mellesleg testületileg egy másik dervis-rend, a bektasik tagjai is voltak, félelmetes erővé váltak.

És most nézzük azt a bizonyos állami berendezkedést: A hatalom csúcsán természetesen a szultán áll. Legfontosabb főembere a nagyvezír, aki maga is kiadhat a szultánéval egyenértékű rendeleteket, amelyeket fermánnak vagy fírmánnak neveztek. A többi vezír és a vallási főemberek alkotják a legfőbb vezető tanácsadó testületet, a dívánt. (Tagjai egy félig fekvő, félig ülő kényelmes alkalmatosságon foglaltak helyet tanácskozás közben, erről nevezték el a ma is népszerű bútordarabot, a díványt.)

A kincstárat a főadószedő, a fődefterdár irányítja, megbízottai, a defterdárok mindenütt ott vannak, rettegett személyek, az adót mindenkin behajtják. A peres, vitás ügyeket az iszlám bíró, a kádi oldja meg. A legfőbb kádi maga a szultán.

A birodalmat közigazgatási egységekre osztják. A nagy tartományokat vilajetnek vagy pasaliknak nevezik, ezek élén előbb beglerbégek, később inkább pasák állnak. A vilajetet megyék, azaz szandzsákok alkotják, ezeket a szandzsák-bégek vezetik.

A földek általában a katonáskodásra kötelezett lovas tisztek, a szpáhik kezében vannak. A kisebb birtokokat timár-nak, a nagyobbakat ziametnek nevezik, az évi 100 ezer akcse jövedelem feletti értékű nagy földek a hász-birtokok.

Háború esetén a janicsárok mellett a másik fő fegyvernem a szpáhi lovasság. A szpáhik a szandzsák-bég hívására kötelesek vele hadba vonulni, és birtokuk nagyságától függő számú lovas harcost is kiállítani. Van azután egy másfajta, irreguláris lovasság is, az akindzsik. Ők nem kapnak zsoldot, hanem a hadjárat során a zsákmányból részesednek. Ezért őket sokan inkább tartották rablóknak, mint katonáknak.

Az ekkor még 40 ezres janicsár fegyvernem később a százezer főt is elérte. És a nagy hadjáratokban, ahol maga a szultán vagy a nagyvezír vezette a seregeket, a török haderő létszáma bizony elérhette a 60-100-200 ezer embert is! Ami a korhoz képest hatalmas fegyveres erőt jelentett.

Mindezt hasznos tudni ahhoz, hogy megértsük a Bajazidot követő két nagy szultán, Szelim Jávuz és Szulejmán Kánuni sikereinek hátterét is.

Szelim Jávuz, a Rettegett

Irány Ázsia, Arábia

Első Szelimnek szultánként csak nyolc esztendő adatott meg a trónon. De az aztán eseménydús nyolc év volt. És mindenben előkészítette Nagy Szulejmán világbirodalmának kiépítését.

Pedig az indulás sem volt már könnyű. A három - más forrás szerint négy - Bajazidtól származó herceg mind uralkodó akart lenni. A bizonytalan adatok oka, hogy a szultáni háremben születő sok gyerek között a krónikások is nehezen igazodtak el. Szelim 1469-ben (1470-ben?) született Amasziában (ez legalább biztos), Bajazid negyedik (ötödik?) fiaként. De ekkor még apja is csak trónörökös volt. És negyvenkét éves lett Szelim, amikor a trón elérhető közelségbe került számára.

Persze, addig sem unatkozott. A birodalom keleti határán, az örmény Trapezunt kormányzójaként világosan látta, hogy Iszmail, az új perzsa sah mekkora veszélyt jelent. És dühítette fáradt apja, Bajazid semmit sem tevése.

Testvérei sem tétlenkedtek. Ahmed a régi, törzsi türk uralkodórétegre támaszkodva elfoglalta az egyik ősi fővárost, Konyát. Ezzel Anatólia ura lett. Közben a lázadó „vörösfejüek" sem nyugodtak, főleg, mert Ahmed egyik fia, Murád herceg, apja akarata ellenére, az élükre állt. Ők Amasziát uralták.

Szelim vas-következetességgel és kegyetlenséggel teremtett rendet, hogy a birodalom széthullását meggátolja. Először is 1512. április 24-én, a janicsárok lázadását megszervezve lemondatta apját. Aztán a „vörösfejűeket" verte szét, azok még Iszmail segítségével sem tudták tartani magukat. Murád herceg Iszmail sah-hoz menekült. Ahmed herceg, Szelim bátyja sem tudott sokáig ellenállni, őt is legyőzte, majd fogságában megfojtatta. Fiatalabb testvérét és öt unakaöccsét is el tudta fogatni, őket is a

selyemzsinór várta. Másik testvérét, és annak egyik fiát is hasonló sorsra juttatta. De mindegyik áldozata díszes temetést kapott, mint az Oszmán-ház tagja. Hogy ez mind egyéni kegyetlenség, képmutatás, vagy csak Mohamed szultán útmutatásának hűséges követése volt, azon vitatkozzanak az erkölcstan tudorai - Szelimnek mindenesetre ennyi kellett ahhoz, hogy országhatáron belül rendet teremtsen, és végre a külső ellenségekkel is érdemük szerint „törődhessen”. Egyébként úgy mellékesen 40 ezer „vörösfejűt” is kivégeztetett, hogy Iszmail sahnak országon belül tömegbázisa ne maradjon.

A belviszályok és az ázsiai ellenségek miatt Európára Szelimnek egyszerűen nem maradt sem ideje, sem pedig ereje. Megfordult ugyan a magyar határ déli oldalán 1512-1513-ban, de a fenti események miatt csak Szabács várának elfoglalására volt képes, majd sürgősen visszaindult a forrongó hátországba, illetve Perzsia és Arábia meghódítására.

Ez azért fontos és érdekes, mert amikor Bakócz (?) Tamás esztergomi bíboros érsek 1512-ben és 1513-ban alulmarad a pápaválasztáson a Medici-házból való másik jelölttel szemben, a Leó néven a pápai trónra lépő rivális különös jogokat ad fájdalomdíjul a magyar bíborosnak:

Kinevezi Konstantinápoly pátriárkájául, és bullát ad neki egy keresztes hadjárat meghirdetésére a törökök ellen. És mindez nem csak „smafú vigasz”, ahogy ma mondanák, hanem többszörös alapja is van. Azt már láttuk, hogy az utolsó bizánci császár, Konstantin, a Firenzei Unió aláírásával elismerte a keleti ortodox egyház különállásának megszűnését. Ezt a pápai udvarban 60 évvel később is komolyan vették még. Olyannyira, hogy a mindenkori pápa magának tartotta fenn a jogot a katolikus egyház második legmagasabb tisztségének számító konstantinápolyi pátriárka személyének kijelölésére. (Főleg, mert bizánci császár már nem volt, tehát a keleti egyház hivatalos fejének posztja nem volt betöltve!)

Tehát a pápaválasztáson alulmaradt magyar bíboros tulajdonképpen mint második ember, hivatalból kapta meg ezt a címet. És volt is esélye posztját elfoglalni. Mert Konstantinápolyban, azaz Sztambulban 1512 óta belviszályok, véres trónharcok dúl-

i.ik, majd az azokból győztesként alig kikerült Szelimnek ott volt két nagy keleti ellensége, Iszmail perzsa sah és az egyiptomi inameluk szultán. Minden haderejét kénytelen volt ezek ellen mozgósítani, így az európai oldalon alig maradt harcképes had- •,ı -rege.

Hs ezt a helyzetet ekkor, és CSAKIS EKKOR lehetett volna kihasználni egy nagy és szervezett keresztes hadjárat megindításával. A többfelé lekötött, többfelől szorongatott Szelim nem ludta volna fővárosát megvédeni egy 60-80-100 ezer fős keresztes sereg ellen, mert csak ázsiai ellenfeleinek legyőzése után Iindulhatott volna vissza. Vagy visszafordul győzelem nélkül, de akkor azok utána támadnak, két tűz közé kerül, és azért van vége...

Mindezt a magyar főuraknak parasztjaiktól és a kisnemeseklöl való félelme akadályozta meg, amikor megriadva a fegyveres lömegtől Tamás bíborost a keresztes hadjáratot meghirdető bulla visszavonására kényszerítették. Amiből viszont az 1514-es parasztháború kitörése lett. (A részleteket lásd az Anno kiadónál 2007-ben megjelent, Népi felkelések Magyarországon című könyvemben.)

* * *

Szelim tehát, a belviszályok megoldása után, és a keresztes hadjárat elmaradása miatt fellélegezve kelet és dél felé fordulhatott. 1514. március 20-án indult el Edirnéből, a birodalom európai oldaláról Iszmail sah ellen, Perzsia felé. A Burzsa és Jenisehir között gyülekező seregben kihirdette: a síiták elleni háború minden más célnál fontosabb. A janicsárok és a szpáhik „előzetes prémiumot” kaptak, hogy emelje harci kedvüket. 140 ezres serege végigvonult egész Anatólián, anélkül, hogy Iszmail komolyabb ellenállásába ütközött volna. Iszmail már csak azért is a visszavonulás és a felperzselt föld taktikáját választotta, mert közben a szultán által buzdított üzbégek az országa másik határa felől szintén megtámadták Ezzel együtt a hadjárat nem volt egy sétaút. Mire Szelim serege Szivaszig eljutott, már 750 kilométert tettek meg, és még ugyanennyi várt rájuk. Sőt, az út

nehezebbik fele! Az 1500-3000 méteres hegycsúcsokkal tele örmény felföldön át. Szivasznál Szelim a gyengéket és a betegeket hátrahagyta, csak teljes értékű harcosokkal vágott neki a hegyi útnak. 500 ágyút úgy kellett a felföldön átvonszolni, és még a hatalmas sereg és állatainak élelmét is cipelni kellett.

Már a hadjárat elején bevették Erzerum és Erzindzsán városait. De még a janicsárok is lázadozni kezdtek, részben az ellátási nehézségek miatt, részben pedig azért, mert a közéjük tartozó bektasi dervisek eszmerendszere közel állt az ellenséges szaffavidákéhoz. Ezért Szelim olyan janicsár agát nevezett ki élükre, aki abszolút szultánhü nevelésben részesült.

1514. augusztus 23-án, pontosan a magyar parasztháború temesvári csatájának időszakában csaptak össze Iszmail és Szelim csapatai az örmények szent vize, a Van tó mellett, Csaldiránnál. A sahnak kitűnő lovassága volt, tüzérsége viszont nem. (Velencétől várta, hogy az ágyúkat szállítson neki, de nem kapta meg...) A túlerőben lévő, és igen hatásos tüzérséggel rendelkező török sereg fölényes győzelmet aratott. Szelim elfoglalta Tebrizt, a szaffavidák fővárosát is. Hatalmas volt a hadizsákmány, és rengeteg szakértő kézműves esett török fogságba, akiket megbecsült rabként Sztambülba vittek, ott dolgoztak tovább. Csak egy bánata volt Szelimnek: az Iszmailhoz menekült párütő Murád herceget, unokaöccsét nem sikerült elfogni.

Viszont az örmény magasföldön igen hideg telek szoktak lenni. Most is ilyen ígérkezett. Ezért Szelim nem üldözte tovább a sah vert seregét, hanem visszafordult Amasziába. A visszaút is nehéz volt, és az ellátási nehézségek miatt újabb janicsár-lázongás kezdődött. A szultán ezért leváltott egy sor, ezért felelős vezetőt, az élelmezési hibákért okolt nagyvezírt pedig handzsárjával saját kezűleg kaszabolta le.

Persze, azért maradtak ott megszálló és rendfenntartó csapatok a perzsa határvidéken is, akik a kurdok lakta területeket is az Oszmán Birodalomhoz csatolták 1516-ig. És Zulkadr emírséget, a mamelukok hűbéres fejedelemségét, amelyet még Második Bajazid vesztett el, szintén visszafoglalták.

A Balkánon ezalatt viszonylagos béke volt. Ezt kihasználva Montenegróban a szerbek egy része a hegyekbe menekült, és

< 'dinje székhellyel új államot alapított. Itt az ortodox püspökök kormányoztak. Szelim itt hagyott helyőrségi csapatai megpróbáltak ugyan adószedési céllal behatolni a hegyek közé, de a l'ckete Hegyek Földjén (Ezt jelenti a Montenegró és a szerb (ina Gora szó is) nem jutottak sokra.

Szelim pedig most már teljes erejével az egyiptomi mameluk szultánok ellen fordult. Ez az állam, bármilyen meglepő, szintén török, pontosabban türk eredetű vezetőréteg irányítása alatt volt. Még Szaladdin, a nagy iszlám vezér szilárdította meg Egyiptom önállóságát, az 1200-as években, Majd Bajbarsz, a kun-kipcsák születésű mameluk szultán tönkreverte az errefelé az óceánig áttörni próbáló, Hulagu kán vezette tatárokat, a Szentföldön, 1260-ban. Bagdadból, amikor azt 1258-ban a tatárok porig égették, az Abbaszida arab kalifák utolsó életben maradt trónörökösét is Egyiptomba mentették át a mamelukok, akik sajátosan berendezett államot hoztak itt létre. Ezt végső soron a mameluk szultán türk eredetű testőrsége vezette, szeldzsukok, cserkeszek, kipcsákok és mások. Mindig a maguk soraiból választották az országot ténylegesen irányító szultánt. És uralmukat azzal legalizálták, hogy az ország nélküli „bagdadi arab kalifa" ott élt köztük, de tényleges hatalom nélkül, csakis mint az iszlám vallás legfőbb méltóságát, tisztelték. De ezzel együtt azt is elérték, hogy tőlük függjön elvileg minden igazhitű muzulmán hitélete...

Nos, részben ezért, hogy az „igaz hit" egyértelműen legfőbb ura lehessen, részben pedig azért, mert a délnyugati török határvidéken a Szíria felől át-átcsapó mameluk csapatok folyamatosan ingerelték a mindenkori török szultánt, Szelim eldöntötte: itt is rendet teremt! Ezért szárazföldi hadserege mellé hajóhadát is mozgósította. Persze, al-Asraf Kánszuh al-Guri mameluk szultán sem ült karba tett kezekkel, és a támadó oszmán sereg elé indult.

Szelim 1516 tavaszán Aleppónál van, Szíriában. Az arab lakosság felszabadítóként fogadja, mert úgy érzi: megszabadítja őket a mindig is idegen hódítónak tartott mamelukoktól. E várostól északra zajlik le a nagy összecsapás, Szelim és Kánszuh között. A mameluk szultán annyira komolyan veszi a harcot,

hogy magával cipeli a csatatérre a kalifát is, mint legfőbb iszlám vallási vezért. És kíséretében van Szelim hozzá menekült unokaöccse, Kászim is.

Minden hiába. 1516. augusztus 24-én Mardzsibábiknál (arabul Mardzs el-Dábik) az oszmán sereg győz, a csatát itt is a tüzérség dönti el. Kánszuh szultán is elesik az ütközetben. Október tizedikén Szelim bevonul Damaszkuszba is. Két hónapig pihen, majd elfoglalja Jeruzsálemet, és most már irány Kairó!

A tengerparton vonul az oszmán sereg, hogy a sivatag ne fárassza ki nagyon. 1517. január 22-én Kairó előtt, Rajdanijánál Szelim megsemmisíti az utolsó mameluk sereget, Tuman bej csapatait is. (Tuman Kánszuh halála után vette fel a mameluk szultán címet, vesztére...) Ezután már Kairó is Szelim kezébe kerül. Tumant felakasztatja, de az utolsó kalifát, Harmadik al Musztamszik ibn Muttavakilt megkíméli. Sztambulban élhet békén, 1525-ig, de már mindenféle tisztség és méltóság nélkül. Ugyanis a kairói nagymecset imavezetői Szelim győzelmének másnapjától már így kezdik a pénteki imát:

„ O, Allah, óvd a szultánt, a szultán fiát, mindkét föld és tenger urát, a két szent város miniszterét, a győzedelmes királyt, Szelim sahot! Segítsd őt, ó Allah, tedd képessé fényes győzelmekre, és tedd ennek és a következő világnak, sőt, a világegyetemnek urává! „

Ez egyértelmű azzal, hogy a szent nagymecsetek arab vezetői is elfogadják e naptól Szelimet minden igazhívő muszlim vezéréül.

Libanon és Szíria az Oszmán Birodalom része lett. Négy vilajettel (Damaszkusz, Asleppó, Triploi és Szaida) és három különleges szandzsákkal (Gáza, Jeruzsálem és a Libanon-hegység) vált gazdagabbá a birodalom. Egyiptom is birodalmi területként létezett a továbbiakban. A Nílus-völgy élelemtermelő gazdagsága, és a több ezer év alatt felhalmozott kincsek is mind-mind az oszmánokat gyarapították.

Ámde Szelim is úgy járt, mint sok nagy hódító: saját népe sikerei tetőpontján kezdett vele elégedetlenkedni. Pedig, amikor 1517-ben már Mekka és Medina elöljárói is elküldték neki a szent városok jelképes kulcsait, onnan kezdve a szultánnal való

.szembeszállás vallási eretnekségnek is minősült. Mégis Dzselál sejk, magát Mahdinak, a rég várt síita Messiásnak kiadva felkelést robbantott ki Közép-Anatóliában. Szelim ezt ugyan könnyedén leverte, de ez is jelezte: senki sem próféta saját hazájában.

Hatalma zenitjén Szelim még egy régi számlát akart rendezni: Rodosz szigetét elfoglalni a Johannita lovagoktól. Mert ez a hatalmas erőddé kiépített sziget nagyon is útjában volt a tervezett, Észak-Afrika irányába indítandó tengeri hadműveleteknek. Mivel saját flottája ehhez kevés lett volna, kegyelmet kínálva szolgálatába fogadta Hajreddin Barbarosszát, a híres kalózvezért is. (Nem világos, hogy miért hívták így? Törvénytelen leszármazottja volt-e az arabokat nagyon kedvelő Barbarossa Frigyes német-római császárnak, vagy csak neki is vörös volt a szakálla, mint annak? Hiszen Barbarossa vörös szakállút jelent...)

De a hadjárat kezdetére igyekvő Szelimmel egy hirtelen rosszabbodó fekélyes betegség, valószínűleg az akkor még nem ismert rák végzett. 1520. szeptember 22-én halt meg. És utóda már nem kímélte Európát, benne Magyarországot sem.

Nagy Szulejmán vagy Szulejmán Kánuni?

Mohácstól Szigetvárig

Az oszmán-török történelem egyik legnagyobb alakjának Első vagy Nagy Szulejmán számít. 46 éves uralkodása alatt a birodalom akkora területi kiterjedést ért el, hogy szinte meghaladta az egykori Római Birodalom nagyságát. Es nemcsak hódított, de rendezett-szervezett is. A török állami berendezkedés is őalatta teljesedett ki. Nem véletlenül nevezték Szulejmán Kánuninak, azaz Törvényhozónak is. Az már a mi balszerencsénk, hogy az ő korszakában kapta telibe Magyarországot is az oszmán offenzíva.

Egy biztos: aránylag könnyen indulhatott az uralkodása, mert atyja, Kegyetlen Szelim megtette neki azt a szívességet, hogy még kis korukban megölette azt a négy gyermekét, aki vitathatta volna Szulejmán utódlását. Az ok szadizmus? Inkább az, hogy uralkodásra kijelölt fia elkerülje azt a káoszt és zűrzavart, amely Szelim szultáni éveinek legelejét kísérte.

Szulejmán 1494-ben született, Trapezuntban. Az akkor még trónörökös Szelim Hafza nevű feleségétől. E feleségnek csak ez az egy fia volt. Még nagyapja, Második Bajazid korszakában, 15 évesen már egy szandzsákot kormányozhatott, ahol mintegy tanulhatta az államvezetést. A már említett Krím félszigeti kereskedővárost, Kaffát és környékét irányította. Amikor Szelim a trónviszályok után megszilárdította szultáni posztját, Szulejmán lépett egyet előre: Magnézia (Manisza) kormányzója lett. Itt is maradt apja haláláig. Afféle miniállamot rendezett be, ahol kipróbálta azokat az irányítási elveket és módszereket, amelyek alapján később az egész birodalmát átszervezte. A kortársak szerint kevésbé volt lobbanékony, rapszodikus és kegyetlen, mint Szelim.

Amikor apja ázsiai hadjáratait vezette, Szulejmán mindig átment Edimébe, hogy a birodalom nyugati, európai határait őrizze. Itt érte Szelim halálhíre is. 26 éves volt, és szultán lett.

Nem kezdődött simán az uralkodása. Mert Szíriában szinte azonnal fellázadt egy olyan volt mameluk emír, aki korábban behódolt Szelimnek: Dzsánberdi Gázeli. Úgy látszik, ki akarta próbálni, igaz-e a hír, miszerint az új szultán békés és tapasztalatlan. Nem volt vele szerencséje. A még egy éve sem uralkodó fiatalember 1521 februárjára már le is verte az emír lázadási kísérletét. Maga ott sem volt a büntető expedícióban, már Európa ellen készült. Az emírt kivégezték.

De ezzel egy átmeneti időre fegyvernyugvást is rendelt el az ázsiai frontokon. Az ok egyszerű: Szelim évek óta „igazhitű", azaz moszlim ellenségekkel harcolt, azokat hódította meg Perzsiától Egyiptomig. És ez nem volt osztatlanul népszerű, egyes vallási csoportok és a lakosság egy része is úgy vélte, hogy ideje lenne már a „hitetlenek" ellen lépni, az iszlám vér ontása helyett. Tehát Európa ellen fordult. És ami ebből kézenfekvő: Magyarország ellen. Szulejmán tudta, hogy az 1514-es belháború után a magyar királyság gyenge, és megosztott. A főurak egymásra acsarkodnak, a fiatal királynak, Második Lajosnak nincs erős, központi hadserege, a nép kezébe pedig senki sem mer még egyszer fegyvert adni, mert félnek, hogy azok azt 12 év után újra uraik ellen fordítják.

1521-ben a török hadak egyszerre két déli kulcs-erődítmény ostromába kezdtek. Szabácsot július 7-én be is vették, itt maga Szulejmán vezette a rohamot. Ugyanekkor a nagyvezír Nándorfehérvárt zárta körül. Most jóval gyengébb volt a vár őrsége, mint Hunyadi János korában, mindössze hétszáz fő! És nem jött felmentő sereg sehonnan sem. Ennek ellenére a civil lakosok segítségével 66 napig sikerrel védekeztek a hatalmas túlerő ellen. De augusztus 29-én, az élelem elfogytával fel kellett adni a hatalmas erődítményt. Az ország déli kapui nyitva álltak az ellenség előtt! Még szerencse, hogy az európai hadjáratokban mindig az az alapelv vezérelte a törököt, miszerint Ősz elején nagy támadást már nem szabad kezdeni vagy folytatni. Mert a hideg őszvég, és az őszi esők által járhatatlan-sárosra ázott utak

a melegebb éghajlathoz szokott török seregeket lomhává teszik, azok harci kedve lohad.

Ezt tudva a Buda, majd tovább, Bécs felé induló támadás tervét Szulejmán ekkor még elvetette. Visszatért Sztambulba. És készült a következő lépésre. 1522-ben újabb olyan eredményt ért el, amely elődeinek nem sikerült: elfoglalta Rodosz szigeterődjét, a Johannita lovagokat elkergetve. Ezzel a török hátországot zavaró-idegesítő utolsó veszélyes pontot is felszámolta. De ez az ostrom - az ottani, melegebb télre való tekintettel - tartott, amíg tartott. És csak 1522. december 20-ra vették be a várat A Johanniták becsületszóra elvonulhattak Máltára. És Szulejmán két legyet ütött egy csapásra: Nemcsak a hátát fenyegető támaszpontot iktatta ki, hanem biztosította mind jobban izmosodó flottája számára a szabad hajózási utat Egyiptom felé. Hiszen sokkal egyszerűbb volt erősítést, csapatokat hajón küldeni a nemrég meghódított Nílus-parti országba, mint minden alkalommal végigmenni (gyalogsággal is) az egész levantei tengerparton, a néha lázongó Libanonon és Szírián keresztül. Amúgy 1524-ben új helytartót küldött Kairóba. Ibrahim pasa már a szulejmáni reformok szellemében vitt készen új törvényeket, amelyek hosszú időre biztosították az új tartomány nyugalmát és fejlődését. Ibrahim egyszersmind az egész birodalom új, sikeres nagyvezíre is lett, és 1536-ig az is maradt.

Rodosz bevételének évében egy másik bizonytalan góc is eltűnt. A sokszor háborgó, korábban többször is a mamelukok országához csatlakozó dél-török Zulkadr emírséget egyszerűen beolvasztották az oszmán birodalomba, annak egyszerű tartományaként.

Egyiptomra visszatérve még egy mozzanat említendő: sosem jó, ha a nagyvezírek, vagy az arra a tisztségre esélyes főurak túlságosan önállósodnak. Itt ugyanis ez történt. Miután Szulejmán „nyugdíjazta” Piri Mohamedet, a még apjától, Szelimtől örökölt nagyvezírt, Ibrahimot tette a helyébe. Ezen igencsak megsértődött a másik nagyvezír-esélyes, Ahmed pasa. És előbb őt küldte a szultán Kairóba, de a sértett Ahmed fellázította a nemrég levert mamelukokat, majd segítségükkel kikiáltatta magát Egyiptom független szultánjává. Ó is rosszul ítélte meg

Szulejmán gyorsaságát és határozottságát. Ugyanis az utána küldött Ibrahim hetek alatt verte szét ezt a szeparatista kísérletet.

így, miután délen és keleten már minden biztosítva volt, a szultán újra Magyarország ellen fordult. És mert Szulejmánnak európai áttekintő képessége is volt, felmérte a kontinens erőviszonyait is.

Ötödik Károly, a nagy Habsburg császár és király, akiről azt (ártották, hogy „birodalmában sosem nyugszik le a nap” (célozva arra, hogy Ausztriától Németalföldön át Spanyolországig, és annak új, dél amerikai gyarmataiig szinte végtelen a kiterjedése), bajba került. Ha valaki túl nagy, az ellen sok ellensége fog össze. így jött létre a Cognaci Liga. Ebben nem az volt az érdekes, hogy a konyaknak nevet adó francia borvidék székvárosában kötötték. Hanem az, hogy összefogott Károly ellen a pápa, Franciaország királya, Velence, Firenze és Milano hercegei is. A szerződést 1526. május 22-én kötötték meg. De még ez előtt pár hónappal Első Ferenc francia király Szulejmánt is megkereste, és szövetséget ajánlott neki a Plabsburg császár ellen. A szultán osztott-szorzott, és rájött: érdemes ebbe belemenni. Hiszen neki a Liga alkotóival semmi baja. Van viszont gondja a Földközi-tengeren erősödő spanyol flottával. Tehát el kéne vonni valamivel a császár figyelmét a tengertől, és az éppen meghódítani tervezett Észak-Afrikától! Mivel? Hát mondjuk egy Bécs elleni támadással. És ezzel azt is elérné, hogy a Liga vezetői őt, az iszlám uralkodót is egyenrangúnak, partnernek ismernék el.

Csak egy a baj: úton Bécs felé még mindig ott van az útban Magyarország. Hát ne legyen! Ezért 1526 áprilisában, még a Liga hivatalos bejelentése előtt elindult a szultáni fősereg a magyarok ellen. A többit a magyar történelemből már ismerjük: 1526. augusztus 29-én, napra pontosan 5 évvel Nándorfehérvár elvesztése után Mohács mezején végleg oda lett a magyar függetlenség. A király, Második Lajos meghalt, a viszálykodó főurak nagy része is odaveszett, és az egyik legütőképesebb magyar sereg megszűnt létezni. De csak az egyik, mert a másikat a később ki tudja miért Zápolyaként emlegetett Szepesi János gróf, erdélyi vajda oda se vitte a harcmezőre. Szegednél megállt vele, és megvárta, amíg a törökök félreteszik előle az útból ösz-

szes riválisát. Szándéka világos volt: országon belül már csak neki van hadereje, tehát ő lesz a király. Amivel nem számolt: Károly császár is rájött Szulejmán trükkjére, a hátulról való bekerítésre, ezért öccsét, Ferdinánd osztrák főherceget ráuszította a magyarokra.

Az megvárta, amíg a szultán eljut Budáig, azt kifosztja, majd török szokás szerint hazaindul a tél elöl seregével. Budát meg sem szállták a törökök, de az összes déli végvárat a Dráváig annál inkább, hogy biztosítva legyen az út, a kapu és a bázis egy újabb, most már Bécs elleni nagy hadjárathoz.

Szulejmán távozása után azok az életben maradt magyar főárak, akik gyűlölték Szepesi grófot, királynak hívták meg Ferdiiándot. És ezzel óhatatlanul belesodorták az országot a két nagy, Károly és Szulejmán háborújába. Mert ha nem ezt teszik, akkor a szultán a jövőben meg is kímélhette volna a magyar területeket, a Bécs ellen való étengedés fejében, vagy a Dráva mentén, délről támadott volna Bécs felé. így viszont, hogy Ferdinándnak belső ellenséget támasszon, elismerte Jánost magyar királynak, és természetesen saját hűbéresének. A Dunántúl és a Felvidék egy része Ferdinándé lett. Naná, hogy az övé, kellett a tér, az elővéd Bécs védelméhez. Az ország keleti részét meghagyta Jánosnak, azzal úgysem tudott volna egy Bécs elleni támadáskor mit kezdeni, ott csak az erőket pazarolta volna...

A szultán várt egy kicsit az újabb hadjárattal. Nemcsak felkészülés okából, de azért is, mert 1526-ban Anatóliában újra síita zavargások kezdődtek. És semmi kedve sem volt ahhoz, hogy amíg nyugaton hadakozik, addig esetleg a szomszédos Taszmaph perzsa sah kihasználva hitbéli társai, a síiták felkelését, akár a védtelen Sztambulig is előre törjön. Ezért előbb le kellett vernie a török síitákat, hogy a sahnak ne is legyen oka-alapja a beavatkozásra.

Most már elindulhatott. Előbb Budáról kergette el Ferdinánd nem túl erős német őrségét, aztán irány Bécs! 1529. szeptemberben ért oda. Egy hónapig, októberig ostromolta a várost, de most bejött az, amitől mindig, minden török vezető tartott: Esős, hideg október volt, sáros utak, nehezen mozgó török utánpótlás. És erős védelem Bécsben. (Mert arra már volt erő, míg Budára

volt, amelynek során még Sztambulig is eljutottak egyes lázadó csoportok. Tehát nem volt véletlen, hogy a szultán 2-3 évig ezekkel volt elfoglalva.

De ráadásként egy olyan eretnekség is előtört közben, amely már egyenesen Jézust hirdette meg a vezető iszlám prófétának Mohamed helyett!!! Kabil Mollah szunnita hittudós volt e nézetek fő hangadója. És mert ez Sztambulban, 1527-ben történt, és időben egybe esett a perzsa határ menti síiták elszakadási kísérleteivel, ez együtt már sok volt a belső veszélyből. A mollahot kivégezték, viszont a síitákat nem sikerült teljesen letörni. Ők 1532-ben, az örményországi Van-tó körzetében, a bitliszi szandzsákban győzni tudtak, és kiszakadtak az Oszmán Birodalomból, csatlakozva a perzsa szaffavidákhoz. Mindez ráadásul az újabb európai hadjárat idején történt, és talán ez is siettette a szultánt az 1532. augusztusi visszavonulásban, nem pedig Kőszeg helytállása. Mert sokat ért volna Bécs ostromával a szultán, ha megint csak perzsa támadás fenyegeti közben Sztambult...

A másik: Khairdzs ad Din (ez volt az arab neve a már említett Barbarossa Hajreddinnek) 1529-ben, az első Bécs elleni támadás évében új frontot nyitott. De nem magától. Hanem azért, mert Károly császár lépett fel támadólag a Földközi-tengeren. Ő is zsoldjába fogadott egy félig kalóz, félig hadvezér olasz tengerészt, Andrea Doriát, hogy az flottájával hódítsa vissza a tenger feletti uralmat, és ha lehet, foglalja vissza Rodoszt is. Épp ezért Szulejmán megerősítette apja döntését, és Hajreddint már török tengernagyként indította Doria ellen. így, bár kezdetben Doria a Peloponnészosz-félszigeten ért el némi sikert, de az erősebb flottával és török csapatokkal is megerősített Hajreddin válaszul 1529-ben Algériát foglalta el, és ezzel Spanyolország küszöbére tette át a háborút. A szultán hálából ki is nevezte őt kormányzónak és Algír beglerbégjének (Bár itt is van vita a forrásokban: van, aki szerint Algírban Hajreddin testvére lett először kormányzó, akit megöltek, és csak ezután avatkozott bele a nagy kalózvezér az ottani harcokba.) Hajredin tovább folytatta diadalmenetét, és előbb Tunisz városát, a régi Karthágót is bevette, majd feldúlta a déli olasz partvidéket is. Ezért megkapta a kapudán basa címet, ami a török flotta tengemagyi tisztségét

írlentette, sőt, még a dívánnak, a szultáni tanácskozó testületnek is tagja lett! Szép karrier egy kalóz részéről. És bizonyítja: S/ulejmán céljai érdekében nem válogatott sem az emberekben, sem az eszközökben. Igaz, Károly császár sem. Aki egyébként 1535-ben visszafoglalta Tuniszt, de Algériával nem bírt, az most már török kézen maradt.

Egy érdekesség: 1532-ben volt annyi ereje az Oszmán Birodalomnak, hogy a bécsi ostrom és az algíri támadás mellett még egy harmadik helyszínen is támadjon. Egy harmadik sereg nekiindult, és elfoglalta Arábia déli részét, benne a Vörös-tenger déli kapuját, Jement is! Nem kis teljesítmény egy évre...

Mindebben egyre nagyobb szerepe volt Ibrahim nagyvezírnek is. Görög származású volt, a „gyermekadó" fejében hurcolták el a törökök. Jó nevelést kapott Sztambulban, előbb főkamarás lett Szulejmán udvarában, majd a már említett egyiptomi affér után nagyvezír. Okos, képzett, kombinatív és diplomáciai képességekkel egyaránt megáldott vezető volt. Ezt az 1529-es hadjárat után bizonyította be, amikor ő vezette a Habsburg-követekkel való tárgyalásokat. (Itt követként ténykedet a már említett Jurisic is.) Érdekes volt a hozzáállása. Mint született görög, úgy vélte, hogy Konstantinápoly és Róma újraegyesítésével Szulejmámiak előbb a teljes római birodalmat, majd Nagy Sándor reinkarnációjaként az egész világot uralnia kell. És ennek fő akadálya az az Ötödik Károly volt, aki a Cognaci Ligában való részvételeléért megtorlásul elfoglalta és kifosztotta Rómát, a pápa székvárosát, majd az elfogott katolikus egyházfőt arra kényszerítette, hogy egy egységes keresztény világbirodalom fejévé koronázza őt, mármint Károlyt. Ez Bolognában, 1530-ban történt.

Ibrahim Szulejmán hatalmi igényét jelképekkel hozta az ellenfél tudomására. Velencei ötvösök olyan aranysisakot készítettek a szultánnak, amelyen egymás fölött négy, drágakövekkel kirakott korona volt. Ez célzás volt a pápai hármas koronára, a tiarára, és a negyedikre, amelyet Károly viselt Bolognában. Jelentése: Szulejmán nagyobb úr, mint a pápa és a spanyol Habsburg császár együtt! És ezért jogot formál az egész keresztény világ feletti uralomra is. Ez, és sok más külsőség késztette a

Sztambulban járt nyugati követeket ara, hogy Szulejmánt a Pompás melléknévvel is nevezzék, a Nagy és a Törvényhozó (Kánuni) mellett.

És mert a diplomácia nyelvén nem akart érteni a császár, hát ezért indult újra Bécs ellen Szulejmán, 1532-ben. De az említett okok, a perzsa veszély, a vallási lázadások, és Andrea Doria görögföldi betörése miatt, mint már említettük, visszafordult. Pedig ezúttal ott várta osztrák földön Kátroly nyolcvanezres (!) serege. Eldőlhetett volna szárazföldön hosszú időre Európa sorsa. De Szulejmán nem volt kalandor. Döntő csata akkor, amikor odahaza egyszerre háromfelől is ég a ház? Ez nem az ő stílusa volt.

Hazatért, és előbb ázsiai ellenfeleivel kívánt leszámolni. 1534-35-ben a perzsa szaffavida sah, Tahmaszp ellen indított sereget, Ibrahim nagyvezír parancsnoksága alatt. Asz el is foglalta a sah fővárosát, Tebrizt. De a sah kitért a döntő csata elől. Közben Szulejmán a másik török sereg élén Bagdadot, sőt, egész Irakot is újra az Oszmán Birodalomhoz csatolta. Ez egyszer, még Első Bajazid idején már török uralom alatt volt. És most helyreállt az oszmán fennhatóság egészen az Indiai Óceánig.

Csakhogy közbeszólt a végzet. Szkás szerint egy nő személyében. Ibrahim ugyanis kedvence volt Szelim szultán özvegyének, Szulejmán anyjának, Hafsza asszonynak. (Törökül Hafsza Hatunnak hívták. A hatun ősi türk szó, nőt, asszonyt jelent.) Ám az özvegy 1534-ben meghalt. És közben egy másik nő is jelentkezett: Szulejmán feleségül vett egy valószínűleg orosz származású rabnőt, Roxolánát. (Hívták még Roxánának, Roxoláaénak, törökül pedig Hurrem szultánának is.) A nő befolyása egyre nőtt a szultán felett. És féltékeny volt a szultánanya kegyencére, Ibrahimra. Addig uszította a férjét az egyre nagyobb dicsőségű nagyvezír ellen, amíg az asszonyi praktika hatott: 1536. március 15-én a szultán kivégeztette Ibrahimot. Ez jelentősen meggyengítette Szulejmán helyzetét, főleg a diplomácia terén. És kezdték a háta mögött „nőuralom alatt állónak", a „hárem rabjának" nevezni.

Persze, azt nem lehet mondani, hogy Ibrahim halála után nem folytatódtak, még a szoknyauralom ellenére is, Nagy Szulejmán

.ikeréi. De már egyre kevésbé a diplomácia volt az alap, inkább .ı fegyverek döntöttek. Egyre többször, és egyre több felé. És ez már magában hordozta a birodalom későbbi bukásának okait is. Mert ha egy nagyhatalmat a szüntelen hódítás és terjeszkedés ellet, akkor előbb vagy utóbb eljut egy olyan pontig, amikor már li/ikailag képtelen a további területszerzésekre. Vagy azért, mert már nincs mit meghódítani, és ami még idegen kézben van, az az ellenfelek ereje miatt ott is marad - tehát kifullad a hódítási lendület. Vagy pedig azért, mert túl sok és túl sokféle nép kerül a hódító uralma alá, a sok érdeket nem lehet sem összehangolni, sem pedig egyszerre elfojtani - és a belső feszültségek vetik szét a nagy birodalmat. Mint addig mindig a történelemben.

Igaz, ennek még nem jött el az ideje, de a következő 30 év alatt tényleg eljutott az oszmán birodalom addig a maximális pontig, amíg még egyáltalán eljuthatott. De egyre nagyobb erőfeszítésekkel, és egy-egy győzelem egyre kevesebb területi sikert hozott. Lássuk sorra:

Az utolsó jelentős, még diplomáciai eszközökkel kivívott siker a franciákkal kötött kereskedelmi és konzuli szerződés volt. Ezt „kapitulációs szerződésinek hívták, de semmi köze sincs a fegyverletételt, megadást jelentő kapituláció kifejezéshez. Ez egy fejezetenként megfogalmazott együttműködési megállapodás. Szól a kölcsönös szabad hajózásról és szabad kereskedelemről egymás felségterületén. Az oszmán birodalomban élő francia állampolgárok vitás ügyeiben (ha csak franciák a vitás felek) az ott lévő francia konzul ítélkezhet. Ha oszmán alattvalók és franciák kerülnek perbe, vitába, akkor ugyan az illetékes kádi szava dönt, de francia tolmácsnak jelen kell lenni az eljárásnál. Ha bűnügyben részesek franciák és..oszmán alattvalók is, akkor egyenesen a szultáni udvar, a „Fényességes Porta” az ítélő fórum. A két ország egymás polgárai közül hadifoglyot nem ejt, vagy ha már van ilyen, azonnal szabadon engedi.

Mit jelent mindez? Török részről nem sok engedményt. Más idegeneknek is joguk volt belső ügyeiket maguknak szabályozni a birodalom területén. És hogy idegen konzulok vannak török földön? Na és? Egy akkora világhatalom, mint Törökország, udvariasságból megengedheti ezt egy európai országnak, ha

cserébe ezért a szerződéskötés tényével a másik fél elismerte formálisan is az Oszmán Birodalom európai nagyhatalmi voltát, jelenlétét.

Ez a szerződés volt Ibrahim utolsó mesterműve, február 18-án írták alá, és 26 nap múlva Ibrahim már halott volt...

És egy év múltán, 1537-ben már a fegyvereké volt a szó. A franciákkal szövetségben hadjárat indult Itália ellen. A cél: Károly császár kiszorítása innen. Nem sikerült. Kiverték a török csapatokat a dél-olasz területekről. Mintegy kárpótlásul azok kifosztották az akkor még velencei kézen lévő Korfu szigetét. És itt már látszott Ibrahim hiánya: minek feldúlni egy olyan állam gyarmatát, amely formálisan szövetségese a szultánnak? Nem figyeltek már ilyen diplomáciai „apróságokra”, és ez megboszszulta magát! Velence az addigi jóindulatú semlegesség helyett szövetséget kínált Károly császárnak. Ehhez pedig nemcsak a kényszerhelyzetben lévő pápa, hanem a szultán legnagyobb elképedésére a francia király is csatlakozott!!! Sőt, ezért Párizs 1538 júniusában békét köt a Habsburg császárral is! Ha Ibrahim még élt volna, ez nem, vagy nem így következik be. Szulejmán ugyanis naiv és balek volt az európai diplomácia sunyiságával szemben. Ő azt hitte: ha szövetségi egyezményt köt valakivel, azt a másik fél be is tartja. Mert az iszlám világban „ez így szokás”. (más kérdés, hogy tudnia kellett: ott sincs így. Számos alkalommal támadták már hátba iszlám uralkodók is sajá^ szövetségeseiket, vagy siettek a szövetséges ellen fellépő belső ellenségek, trónkövetelők, lázadók segítségére...)

• Szulejmán az első meglepetés után, mondhatjuk úgy is, hogy „megrázta magát”. Mozgósította a birodalom minden erejét. És egymást érték a katonai műveletek, amelyekben mind győzött.

Először a Szent Szövetségnek nevezett spanyol-osztrák-velencei-pápai-francia koalíció hatalmas hajóhadát verte tönkre. Az Adria bejáratánál, a görög Preveze városa előtt Hajreddin „tengernagy” 1538. szeptember 27-én szétzúzta a háromszoros túlerőben lévő ellenséges flottát. Emiatt a koalíció rögtön szét is bomlott, szövetségesei cserbenhagyták Velencét. A városállam 1540 októberében megalázó békére kényszerült. Minden görögországi és égei-tengeri hódításáról le kellett mondania, és ez a

s/intén terjeszkedésre berendezkedett kereskedő-köztársaság végső bukásának első felvonása lett. Ráadásnak 300 ezer arany kárpótlást is fizetnie kellett.

És ez csak a tengeri győzelem volt. Mert ezzel egy időben szárazföldén is mindenfelé beindult Szulejmán hadigépezete. 1538. szeptemberben a moldvai fejedelemséget támadta meg. lefoglalta a fővárost, Szucsavát, elkergette a fejedelmet, és új, lörökbarát vajdát ültetett a trónra. Besszarábia déli részét pedig egyenesen török szandzsáknak nyilvánította. Ezzel a Fekete-tengert minden oldalról körülfogva, a krími tatárokkal szövetségben szinte „török beltengerré” tette.

És amíg a szultáni fősereg Európában harcolt, egy másik török hadseregcsoport Dél-Arábiában tette teljessé az oszmán uralmat. Most már Ádent is elfoglalták, és így az Indiai Óceán egyik legfontosabb kikötője került a kezükbe. Ezáltal az addig portugál hajók uralta tengeri kereskedelmi útvonalat, a „Fűszer-utat” is ellenőrizni tudták. És ebben is részt vett egy komoly török flotta-raj. Ami azért is érdekes, mert még nem lévén Szuezi Csatorna, nem arról van szó, hogy Hajreddin győztes hajóhada a velenceiek legyőzése után körülhajózta Afrikát, és úgy érkezett volna Ádenhez. Hanem volt már egy MÁSIK török flotta is, amely Egyiptomból, illetve Irakból indulva a Vörös-tengeren vagy a Perzsa Öblön át tört ki az óceán felé. Összegezve: Velence, a koalíció, Moldva és Áden ellen egyszerre, egy ősz lefolyása alatt győzni - nos, ehhez már újra a zseniális Szulejmán kellett! És ez még akkor is igaz, ha Ibrahim segítségével a harcok nagy részét elkerülhette volna, és az ezekhez felhasznált rengeteg erőt nagyobb hódításokra is fel tudta volna használni.

És még mindig nem volt vége. 1541-ben újra két irányban indult meg a török offenzíva. Sőt, ha azt vesszük, hogy Észak-Afrikában két, egymástól távol eső fronton is támadtak, akkor háromba! Leigázták Etiópiát, amelyet akkor még Abbesszíniának neveztek. Algírnál Károly császár spanyolt hadait és flottáját verték meg, de igen rendesen. Európában pedig, ha most nem is Bécs volt a közvetlen cél, az ehhez való hátországot akarták biztosítani. És ez, sajnos, Magyarország volt. A szükebben vett ország-területen addig nem volt állandó török

fegyveres jelenlét. De Szulejmán megunta azt, hogy az általa támogatott János királyt szüntelenül támadják Ferdinánd német katonái. Sőt, János 1540-ben bekövetkezett halála után általános támadásba kezdtek, az özvegy Izabella királyné és a még csecsemő János Zsigmond trónörökös hívei ellen. Ezért Budát először is felmentette egy török sereg Ferdinánd csapatainak ostromzára alól, majd egy csellel, udvariassági látogatás ürügyén elfoglalták a magyar fővárost. És benne is maradtak, most már 1686-ig.

Ez megint csak augusztus 29-én történt, úgy látszik, a törököknek magyar földön ez volt a szerencsenapjuk. Nekünk meg a balszerencséé. És ez a török siker-sorozat most nem is állt meg Budánál. Bár 1541 őszén még visszavonult a szultáni fősereg, most már komoly török őrséget hagyva Budán, de Ferdinánd a következő évben megpróbálta a fővárost visszafoglalni. Csúnyán visszaverték, ezzel viszont ráébresztette Szulejmánt: Buda önmagában nem elegendő. Annyit kell az országból elfoglalni, amennyit csak lehet, hogy a most már török vilajetté váló országrészből Bécset bármikor fenyegetni lehessen. Ézért az 1543-as, helyi jelentőségű hadjáratban egymás után vették be a fontosabb várakat, Esztergomot, Tatát, Székesfehérvárt a Dunántúlon, Nógrádot és Hatvant az Alföld északi peremén. Ezzel kialakult a másfélszáz évig érvényes állapot: a Dunántúl a Bakonytól és a Balatontól „innen”, valamint az Alföld egésze török közigazgatás alatt volt. A Dunántúl nyugati, északi része, a déli végeken néhány vár és Horvátország, valamint a Felvidék Ferdinánd „Királyi Magyarországa”, Habsburg uralmi terület. Az ország keleti része és Erdély török hűbéri állapotban lévő fejedelemség. Minderről 1545-ben fegyverszüneti szerződésben, 1547-ben pedig öt évre szóló békeszerződésben állapodtak meg Sztambulban Ferdinánd követeivel, és mindezért a Habsburg-király még évi 30 ezer aranytallér „biztosítékot” is fizetett. Ez kissé megalázó lehetett a számára, de Károly császárnak így is jó volt: megszűnt az állandó veszély Bécs ostromára. És időleges nyugalom keletkezett „keleten”, mert Madridból nézve mi annak számítottunk, miközben „nyugaton”, azaz Észak-Afrikában is alaposan helyben hagyták a spanyolokat a törökök.

Szulejmánnak is kellett a lélegzetvétel, mert a belső bajok, a icijedő infláció és korrupció miatt a török hadigépezet egyre kevésbé bírta a minden irányú harcokat. Az ötéves békét arra használta fel, hogy végleg rendezze a „számlát” a perzsa ./alTavida sahhal. De az 1548-49-es háború nem hozott semmi különösebb eredményt. 1551-ben Máltát is megpróbálták elfoglalni flotta-támadással, de látszott már az 1546-ban meghalt I lajreddin hiánya. A sziget ostroma kudarcot vallott. A flotta új parancsnoka, Turgut Reisz tengernagy, aki szintén kalózként kezdte pályafutását, mintegy fájdalomdíjként elfoglalta a l'ripolit, és ezzel a mai Líbia területe is a török birodalomhoz került, létrejött a szárazföldi kapcsolat Egyiptom és a tuniszi, algériai területek között. (Igen, ez az a tengernagy, akit később Piri Reisznek is hívtak, és akinek hagyatékában találták meg jóval később azt az igen különös térképet, amely úgy ábrázolta az ismert világ tengereit, mintha légi felvétel alapján készült volna. A tudomány egyik legnagyobb rejtélye máig is az, hogy honnan került a török admirálishoz ez a térkép, és kik készítették???)

Viszont Habsburg Ferdinánd egyoldalúan megszegte az öt évre kötött békét azzal, hogy 1551-ben megtámadta és megszállta Erdélyt. A török válasz nem is késett. Hatalmas hadjárat következett 1552-ben. Ennek áldozatul esett Temesvár, és vele az egész Temes-köz, Szolnok, Szondi György hősiessége ellenére északon Drégely vára, és csak egyedül Egerben tudta Dobó István megvédeni a várat és a várost a török túlerő ellen.

Temesvár székhellyel a budai után egy második magyarországi török vilajet is kialakult, és az ország egyre nagyobb része lett hivatalosan is török hódoltsági terület, azaz, az Oszmán Birodalom része. 1556-ban rákényszerítették Ferdinándot, hogy vonuljon ki Erdélyből, és ott a szultán kegyelméből a tizenöt éves János Zsigmond lett a fejedelem. De a Bécs elleni támadás immár végleg lekerült a napirendről.

Azért máshol még mindig folyt a török terjeszkedés. De nem mindenütt akadályok nélkül. Ugyanis Rettegett Iván orosz cárnak elege lett abból, hogy a déli tengerek, a Fekete-tenger épp úgy, mint a Kászpi, csak a törököké, és ott ő még kikötőt sem

tarthat fenn. Ezért két hadjáratban megverte a Porta szövetségesét, a krími tatár kánt, és előbb 1552-ben Kazányt, majd 1556-ban Asztrahányt, az egykori Itilt, Attila és a kazár birodalom ősi fővárosát is uralma alá vonta. És még csak török ellentámadással sem kellett számolnia, mert az oszmán hadsereg részben Magyarországon volt lekötve 1552-ben, részben pedig 1553-ban a második szaffavida háború is kitört a perzsák ellen. Ez sem hozott látványos sikert, végül is 1555 májusában, a szaffavidák történetében először formális békeszerződést is kötött a két fél. Az Amaszia városában május 29-én kötött béke alapján a szultán lemondott Tebriz, Jereván és Nahicseván városokról és környékükről, azaz, a perzsa, azerbajdzsáni és az örmény területek jó részéről. A perzsa sah viszont elismerte Szulejmán uralmát h'ak egészére, a teljes Kurdisztánra, és a maradék örmény területekre. Ez megerősítette a már korábban elfoglalt Baszra iraki kikötő feletti török uralmat, és ennek komoly jelentősége volt: így már Áden után egy Indiához közelebbi támaszponttal az Indiai Óceánon működő török flotta mind nagyobb mértékben tudta ellenőrizni a távol-keleti, kincset érő fűszerek útját Európa felé. A szárazföldi utak mind török kézben voltak már, most pedig a tengeri útvonal is. Ezáltal a fűszernövények kereskedelmének haszná is mindinkább a sztambuli kincstárba vándorolt...

Az 155,5-ös arhasziai béke és az 1556-os erdélyi rendeződés a két legnagyobb fronton nyugalmat teremtett. Perzsiával Szulejmán haláláig, az 1556-ban a spanyol birodalomról leváló, önállósodó Ferdinánd, most már császár Ausztriájával is jó pár évig. Kellett is, mert újabb belső gond támadt. Előbb az intrikus feleség, Roxoláne nyomására újabb nagyvezírét, Fekete (Kara) Ahmedet végeztette ki a szultán. Majd fellázadt Ruméliában, a birodalom európai török részén Musztafa herceg, aki Szulejmán első feleségétől, Gülbahártól született. Illetve nem is ő volt a lázadó,-hanem egy hasonmása, aki igen népszerű volt a janicsárok között. És pontosan azért lázadhatott, mert Musztafát Roxoláne utasítására titokban kivégezték, hogy ne jelenthessen konkurenciát a szultáni feleség kedvenc fia, Szelim számára, a majdani trónutódlás esetén. A hamis (Düzme) Musztafa felkelését még hamar leverték, de ezt újabb követte. Szelim testvére,

H.ijazid, félve attól, hogy őt is feláldozzák bátyja javára, népsze-in .égét kihasználva 1558-ban robbantott ki lázadást, belháborút. < H is leverték, de utána a perzsa sahhoz menekült. Az viszont in-in akarta a nemrég megkötött békét kockáztatni, és Bajazid miatt újra háborúba keveredni a szultánnal. így hát kiadta a szökevényt Szulejmánnak, aki 1562-ben családostul kivégeztette I tajazidot is. Az intrikus szultána, Roxoláne ezt már nem érte meg, 1558-ban meghalt. Lehet, hogy megmérgezték, volt rá eppen elegendő embernek elég oka... Ez viszont búskomorságba taszította az öregedő Szulejmánt.

Az 1550-es évek második fele már nem hozott sok sikert a v/ultánnak. Megszilárdította Tripolitánia (Líbia) feletti hódításait, és stabilizálta a helyzetet Algéria körül. Egy fényes diadal még vigasztalhatta: 1560-ban Dzserba szigeténél egy újabb tengernagya, Piláje pasa csúnyán szétverte az elhunyt Károly császár örökébe lépő Második Fülöp spanyol király flottáját, és ezzel tíz évre biztosította a tengeri uralmat a Földközi-tengeren a szultán számára. Nem ezen múlott, hogy Málta második ostroma is kudarccal zárult 1565-ben.

A belső helyzet viszonylag megszilárdult. Roxoláne kegyenee, Rusztem nagyvezír, aki a szultán veje is volt, kikerült a hatalomból. És 1565-ben egy tehetséges ember, Szokoli Mohamed lépett a helyébe. Kellett is egy energikus vezető, mert Szulejmán 1555 óta ki sem mozdult udvarából, gyászolta feleségét, fiait, és a vallási fanatizmus határán élt. És öreg, beteg ember is volt már. Talán ennek tudatában lett egyre bátrabb a Ferdinánd halála után trónra lépett új osztrák császár, Második Miksa. Folyamatosan provokálta Erdélyben János Zsigmondot.

A nagyvezír és környezete rábírta a szultánt: még egy nagy hadjáratban mutassa meg Bécsnek, hogy ki is az úr magyar földön? De a nagy hódító ekkor már hetven éves volt, és ez abban az időben igencsak aggastyáni komák számított, különösen egy hadvezér számára. Már lovagolni sem tudott, kocsin vitték a harcba. Különös célpontot választott: Szigetvárt. Zrínyi Miklós horvát főúr várát, aki sok borsot tört portyáival a hódoltsági területen lévő oszmán vezetők orra alá. 1566. augusztus 6-án kezdte meg a szultáni sereg a vár ostromát. Ennek hősi történetét

minden magyar ismeri a várat védő Zrínyi dédunokájának, a költő és hadvezér Zrínyi Miklósnak Szigeti Veszedelem című művéből. A beteg szultán szíve nem bírta a hosszú és váltakozó sikerű ostrom izgalmait - szeptember 6-án meghalt. így nem érhette meg a két nappal későbbi percet: Zrínyi kirohanását, halálát, és a vár bevételét. Szokoli Mohamed titkolta az uralkodó halálát, a legenda szerint a holttestet trónra ültette, hogy úgy látsszék: él, és irányítja a végső harcot.

Csak a győzelem után tették közzé a halálhírt. A szultán szívét a helyszínen, Szigetváron temették el, ma emlékmű tiszteleg a temetés helyén, jelezve: ahogy a törökök is megadták a tiszteletet elesett hős ellenségeiknek, a magyarok is megteszik utólag ugyanezt. És mert az agg Szulejmán harc közben hunyt el, emberei úgy tartották: csak ez a halál illett egy igazi nagy hódítóhoz! Főleg, mert utána már látványos hódítások és hódító vezérek nemigen következtek az Oszmán Birodalom történetében.

Éppen ezért, mielőtt fia, Második Szelim korszakáéra rátérnénk, érdemes azt is végig vizsgálni, mi mindenben alkotott a török államszervezetben és hadászatban oly^n újat, amely még sokáig meghatározta az oszmán szultánság életét. Egyszóval, hogy miért is nevezték Kánuni-nak, azaz Törvényalkotónak?

Évszázadokig érvényes

Szulejmán „ hagyatéka ”

Kezdjük az elvekkel. A vallás elveivel. Miért is volt szinte kötelező a hódítás a szultánok, így Szulejmán számára is?^ Az iszlám azt mondja híveinek: „a könyv emberei”, azaz, az O-és az Újszövetséget valló népek nem ellenségek. Hiszen e két legendakor az iszlámnak is alapja, Mohamed csak azért lett próféta, hogy ezeket új alapokon forrassza egybe, és ezzel megújítsa a szent tanokat. Tehát bárki, aki a zsidó vagy a keresztény hitet vallja, az nem más, mint tévelygő testvér. Segítségre, útbaigazításra vár. Őket nem fegyveres erővel kell elsöpörni, mint tették azt a „könyvön kívüli” tatárokkal, hanem meghódoltatni és oltalmat biztosítani a számukra mindaddig, amíg megvilágosodott elméjük nem lesz alkalmas az igaz hit befogadására. Ezért volt az, hogy egy sor keresztény államot, fejedelemséget meghagytak saját vallásában, szokásaiban élni, ha elfogadták a hűbéresi alávetettséget - és ugyanakkor megkapták a hűbéreseknek járó védelmet is. Mások támadásai ellen.

Viszont azok a „könyv emberei”, akik nem fogadják ezt el, lehetnek szerződéssel ideiglenes akár szövetségesek is, de e szerződések megszegése nem bűn, hanem módszer az igaz hit győzelméig vezető úton.

És mert ráadásul közeledett az iszlám vallásának ezredfordulója (Szulejmán halálakor az iszlám naptár a 974-es évet mutatta), a szultán tanácsosai, mai szóval úgy is mondhatnánk, hogy propagandistái a következőket tcijesztették:

Szulejmánnak második Nagy Sándorként egyetemes világbirodalmat kell létrehoznia. És Szulejmán az iszlám megújítója is egy személyben, aki a történelem utolsó korszakának uraként végső győzelemre viszi az igaz hitet. (Utolsó korszak? No igen,

az isziám ezredfordulóra ők is egyfajta világvégét vártak...) Szulejmán megtestesíti a földön az isteni világrendet, beteljesíti az emberi történelmet. Egy darabig maga a szultán is hitt abban, hogy ő lesz az új megváltó, a Mahdi. Ebben a hitben, amíg élt, Ibrahim nagyvezír is erősítette. A vczír halála után a vallási főtanácsadó szerepkörét Abuszuud sejküliszlám, a jogtudósok vezetője vette át. O és Dzselalzade Musztafa, aki egyébként történész is volt, és a szultáni tanács kancellárja, együtt sugallták azokat a törvényeket, amelyek a vallási és állami tevékenységét úgy szabályozták, hogy azok megfeleljenek a birodalmi központ, a tartományok és vallási szekták érdekeinek is. Mivel mindezt Szulejmán írta alá, a törvények az ő nevéhez fűződnek, így lett ő Szulejmán Kánuni, a törvényhozó.

E törvények alapján kezdték a szultánt a padisah-i iszlám, azaz a hit padisahja néven is nevezni. Maga Szulejmán 1550 után majdnem hogy puritán vallási fanatikus lett, elrendelte, hogy addigi uralkodói korszakának pazar külsőségeit, amelyek miatt nyugaton a „Pompás” melléknevét kapta, dobják ki a palotából. Innen kezdve egyszerű zöld teveszőr ruhában járt, hétköznapi porcellán edényekből evett-ivott, és elkezdte építtetni saját prófétai síremlékét. '

A szulejmáni iszlám jog a precedens elven alapult, azaz, ha valahol, valakik, ismert vallási személyek vagy kádik, azaz bírók egy ügyben már hoztak döntést, akkor a hasonló ügyekben azt kellett alkalmazni. A jog ellen panasszal élőknek pedig joguk volt a dívánhoz, a szultáni tanácshoz fordulni.

A vezetők kinevezésének jogát is magának tartotta fent, a tisztségnek betöltésénél nem számított születés, előjog. Miért? Hogy ne alakulhasson ki „született arisztokrácia”. (Okult az európai főúri anarchiából.) Csak a rátermettség, a megbízhatóság és a hűség volt szempont. És ha tehette, a külföldön rabolt gyermekekből a szultáni szeráj iskoláiban kinevelt emberekre bízott minden fontos dolgot. Hiszen nekik nem volt befolyásos családjuk, nem volt félteni való örökölt birtokuk, csak a szultánnak tartoztak hűséggel és köszönettel karrierjükért.

A szultáni tanács, a díván a hatalom látható legmagasabb szerve volt. (A láthatóé, mert a szerájban és a háremben volt

.i/í'i't sorsdöntő intrika is, szépen, de annak művelőit a világ nem r.merhette...) A dív1án a nagyvezírből, 2-3 alvezírből állt, nekik .mtomatikusan járt a pasa cím. Tagja volt a két defterdár (adó- •./edő), azért kettő, mert külön főadószedője volt az európai liuméliai) és az ázsiai (anatóliai) területeknek. Ide tartozott még ;i sejküliszlám, mint fő hittudor, a nisándzsi, azaz, a díván kancellárja, és a két hadbíró, akik nevükkel ellentétben polgári Hlyekkel is foglalkoztak, vallási.és civil jogi téren egyaránt. Szulejmán két taggal bővítette a dívánt: Rumélia beglerbégjével, ¡izaz, helytartójával, és a flotta főnökével, a kapudán pasával.

A díván ugyan névleg csak tanácsadó testület volt, de a gyakorlatban a legfelső polgári bíróságnak is számított, és a küliigyeket is intézte, az összes külföldi követet itt fogadták. A díván által sugallt döntéseket, amelyeket a szultán nevével szentesítettek, a központi kancellária és annak helyi szervei hajtották végre.

A vallási kérdésekben a muftik hoztak elméleti iránymutatásokat. Ezt fetvának hívták, mai megfelelője például a síita Iránban a fatva, azaz, a vallási döntés, amely lehet kiátkozás vagy vérbosszú jellegű is. Akkor még nem volt az...

A közigazgatás vilajetekre tagozódott. E tartományok élén előbb beglerbég állt, majd e vezetők is megkapták a pasa címet. A vilajetek megyékre, szandzsákokra oszlottak, amelyek közül néhány anatóliai szandzsákot mindig a szultáni ház trónörökösei, vagy hercegei kormányoztak, itt tanulták az állam vezetését. Amúgy a szandzsákok élén szandzsákbégek kormányoztak. A fővárost, Sztambult központi kormányzóként a nagyvezír irányította, ha az háború miatt távol volt, akkor a kajmakám helyettesítette.

A hűbéres államok nem számítottak közvetlen birodalmi irányítású vilajetnek, azaz, tartománynak. Ilyen volt a Krími Kánság, Havasalföld, 1538-tól Moldva, később az Erdélyi Fejedelemség. Bizonyos fokú autonómiával rendelkezett Kurdisztán, illetve Hedzsász, az az arab tartomány, ahol a szent városok, Mekka és Medina voltak. Ezt a mekkai serif kormányozta. Néhány ilyen helyen volt születési előjog is. Mekkai serif például csak Mohamed leszánnazottja lehetett. Krími kán pedig csak a családfáját Dzsingisz kánig visszavezető Girej káni dinasztia tagja.

A hadseregben továbbra is a janicsárok voltak a vezető központi erő, létszámuk Szulejmán alatt háromszorosra emelkedett. Ők állandóan fegyverben voltak, és laktanyákban laktak. Mivel idegen származású gyerekekből nevelődtek fel, nem volt családi birtok, ahová „hazamenjenek” két háború között. Vezetőjük a janicsár aga volt, e posztra csak a szeráj iskolájában nevelkedett tiszt kerülhetett. A janicsár agát Szulejmán beemelte a dívánba is. Hatezer lovas, tüzérek és fegyvermesterek egészítették ki a janicsárságot. A tartományok csapatai sokkal nagyobb létszámúak voltak, ezek alapja a nehézlovasság, a szpáhi fegyvernem. Ők a janicsárokkal ellentétben nem zsoldot kaptak a katonai szolgálatért, hanem hűség-birtokot. Ez volt a tímár. És bár kevésbé voltak fegyelmezettek, mint a vakszigorban nevelkedett janicsárok, de volt egy eszköz, amellyel teljesen kézben lehetett őket tartani: a birtokot a szultán bármilyen fegyelmi vétségért visszavehettél És ők nemcsak maguk katonáskodtak, de további fegyvereseket is fel kellett szerelniük, és hadjáratba magukkal vinniük. Utóbbiakat hívták dzsebeliknek. A szpáhik területvédelmi feladatokat is* elláttak, hadjáratba tíz közül csak kilenc ment, minden tizedik otthon maradt saját szandzsákja védelmére. Egyébként a birodalom európai része 50 000, az ázsiai 30 000 szpáhit állított ki.

Az akindzsik voltak a felderítő, portyázó könnyűlovasok, ők nem kaptak se zsoldot, se birtokot, a hadjáratok zsákmányából éltek. És ha ez nem volt, néha a birodalom saját területén is raboltak, amíg el nem kapták őket...

Az aszabok a tartományi seregek része voltak, könnyűlovasok és várvédő katonák. Őket a polgári lakosságból sorozták, 30 családonként egy embert.

Összességében a hadsereg Szulejmán alatt 250 ezer főből is állt néha, ebből egy-egy hadjáratra általában 80-140 ezer ember indult. A többi a hátországot és a meghódított tartományokat őrizte, vagy az egyidejű kisebb hadjáratokban vett részt. így tudtak néha 2-3 hadszíntéren is harcolni. És ha ezt kihasználva idegen sereg támadt az anyaországra: meglepődhetett, mert volt még bőven védő ott is.

Amiben még eltér az oszmán hadsereg az európaitól: a várak sosem lehettek magántulajdonban. Állami erődítmények voltak, kinevezett parancsnokkal, többnyire béggel. Ennek oka: ez se lehessen alapja semmiféle örökölt családi szeparatizmusnak.

A hadjáratok a már említett európai időjárási okokból Drinápoly (Edime) környékéről indultak, az itteni enyhébb időben telelt a szultán is. A Földközi-tengeri, Ázsiai és Észak-Afrikai hadszíntereken ilyen évszak-korlátozás természetesen nem volt.

A kézi tűzfegyverek (muskéták, puskák) és a tüzérség az alapvető felszereléshez tartoztak, a flottát Szulejmán fejlesztette világszínvonalra.

Szulejmán hódításai során számos új vilajet jött létre. így nálunk a budai és a temesvári. A perzsa, azerbajdzsáni és örmény területeken Szivasz, Erzerum és Van. Vilajetté „fokozta le" a korábban autonóm Zulkadr emírséget.

Az arab területeken Szíriában négy vilajet alakult, Aleppó, Tripoli, (ez a mai libanoni Tripoli, nem a Líbiában lévő!), Damaszkusz és Szaida. Jeruzsálem, mint szent város (az iszlám harmadik szent városa Mekka és Medina után, A1 Kuddsz néven) önálló szandzsák lett. Libanont, legalábbis a hegyvidéket arab emírek autonum területként vezették. Lakban két pasalikot szerveztek, a bagdadit és a moszulit, Baszra autonum területként funkcionált. Az Arab Félszigeten (Mekka és Medina autonum volta mellett) a hedzsaszi és a jemeni vilajet létezett. További külön vilajetek voltak Észak-Afrikában Egyiptom, Tripolitánia (ez a mai Líbia,) Algéria, Tunisz, és Abesszinia. Bár ez utóbbi a mai térkép szerint csak Szudánt és Eritreát foglalta magába. Hűbéres fejedelemség lett a Kaukázus vidékén Szirván és Gilán. És akkor még nem is beszéltünk a Balkánon, korábban már bekebelezett albán, macedón, görög, szerb, és bosnyák területekről.

A szulejmáni Oszmán Birodalom immár majdnem két és fél millió négyzetkilométeres volt! És ehhez jöttek még a hűbéres államok. Összesen tényleg elérték a Római Birodalom egykori nagyságát, csak éppen annak nyugat- és észak-európai területei helyett Ázsiában, Áfrikában és a Balkánon voltak jelen a törökök.

És Szulejmán után már a visszaesés következett...

Stagnálástól hanyatlásig

Szulejmán méltatlan utódai?

A nagy hódítót tehát egyetlen életben maradt fia követte a trónon, Második Szelim néven. Neki csak nyolc évnyi uralkodás jutott. 1566-1574 között. De ezt Sztambulban nem is bánták, több okból sem. Először is az új szultánnak volt egy komoly jellemhibája. Túlságosan is szerette a bort. És ez nemcsak azért volt baj, mert az alkoholfogyasztást az iszlám vallás szigorúan tiltja. Hanem azért is, mert sokak szerint az államügyek rovására ivott, hanyagolva minden mást. Még jó, hogy az apjától örökölt tehetséges nagyvezír, Szokoli Mohamed pasa helyette is vezette a birodalmat. Illetve: ekkor úgy'tűnt, hogy ez jó megoldás lesz. De már előrevetített egy másik, sokkal rosszabb jelenséget is: a gyenge szultánok mellett-helyett kényükre-kedvükre dirigáló nagyvezírek korszakát. És ennek hátrányait bőven fogjuk még látni...

Az biztos, hogy Szulejmán halálhírére azonnal jelentkeztek a már szokásos széthúzó törekvések. Például Jemenben. Ahol már 1567- ben a Zaidita emíri dinasztia megpróbált kiszakadni a birodalomból, mert egyszerűen utálták a törököket. Ez volt az első komoly arab-török ellentét, ebből is lesz később még éppen elég. A zaidita felkelést még aránylag gyorsan leverték, de a biztonság kedvéért kettéosztották Jement. Egyik feléből vilajet lett-maradt, másik fele pedig hűbéres imamátus, persze egy másik zaidita (arabul zejdita) imám vezetése alatt.

Magyarországon ideiglenesen nyugalmat akart a Poita. Előbb 1568- ban, Drinápolyban kötöttek egy, az eddig elért területi eredményeket stabilizáló békét, majd 1570-ben Speyerben Erdély helyzetét is véglegesítették. Eszerint II. Miksa Habsburg császár lemond minden igényéről Magyarország keleti részén,

János Zsigmond viszont lemond az amúgy is csak névleg viselt magyar királyi címéről. Lett helyette most már hivatalosan is erdélyi fejedelem, és innen kezdve Erdély a török birodalom hűbéres fejedelemségeként létezett tovább. Egy helyen hallatszott csak fegyverzaj: a Tiszántúlon. Itt ugyanis Karácsony (iyörgy népi felkelést hirdetett meg a törökök és a magyar urak ellen egyszerre. Eleinte ért is el némi sikert, de hamar leverték őt és felkelőit. Jellemző a korabeli viszonyokra, hogy maga Debrecen városa a saját hatáskörében végeztette ki, hogy jó pontot szerezzen vele a Portánál...

Egy másik hadszíntéren viszont tényleg háború volt. A szultán bíztatására a Kazány és Asztrahány elvesztésébe beletörődni nem kívánó Devlet Girej kiírni tatár kán megpróbálta visszafoglalni a két várat. Csúnyán visszaverték őket. Bosszúból a tatárok 1571-ben már egyenesen Moszkvát akarták elfoglalni, de a lovasság nem bírt a Kreml falaival. Igaz, magát Moszkva városát felégették. És végigpusztították Dél-Oroszországot, majd visszavonultak a Krímbe. A cár csapatai visszaszerezték az uralmat a tatár dúlta országrészben, és megerősítették Kazány és Asztrahány védelmét. Ráadásul a Volga mentén még megmaradt nomád türk és tatár törzsek kénytelenek voltak elfogadni a cári fennhatóságot, csak a nogaji tatárok egy része tudott csatlakozni a krími kánsághoz. Tehát török szempontból értelmetlen és sikertelen volt az egész tatár hadjárat. Egy furcsa „mellékeredménnyel” járt az egész: a nem a cár, hanem a lengyel király hűbéreseként élő doni szabad kozákok bosszúból nemcsak a tatár területre törtek be, hanem néhány vakmerő portyájukon egészen Sztambul falaiig is eljutottak!

Egyidőben a tatár-orosz háborúskodással a török flotta és hadsereg még egy frontot nyitott. 1570-ben elfoglalták a velencei fennhatóság alatt lévő Ciprus szigetét. És ugyanekkor, a Földközi-tenger másik végén, befejezve a spanyol hadsereg Észak-Afrikába betört részeinek felszámolását, végleg meghódították Tuniszt is.

Ez már sok volt a Mediterránumban érdekelt keresztény hatalmaknak. Spanyolország, Velence és a pápai állam koalíciót

hozott létre, és igen erős egyesített flottát indítottak harcba. Meg is lett az eredménye:

1571. október 7-én a már említett nagyon fontos kikötőváros, Lepanto előtt az egyesült flotta Don Juan d'Austria vezetésével olyan vereséget mért a török hajóhadra, hogy a Porta végleg elveszítette tengeri fölényét és befolyását a Földközi-tengeren. (Partjain nem, ott döntő fölényben voltak a déli és a keleti oldalon, viszont többé komoly, flotta által támogatott szárazföldi támadást Dél-Európa ellen indítani nem tudtak!) És megszületett a Győzhetetlen Spanyol Armada legendája.

Velence viszont inkább békét kötött, mintsem tovább próbálgassa: mennyire erős még a török? Mivel a spanyolok a győzelem minden eredményét maguknak akarták, az olasz kereskedővárosállam szokásos megoldásához folyamodott. Kilépett a koalícióból, beleegyezett Ciprus elvesztésébe, ha cserébe szabad kereskedelmi jogokat kap az egész Oszmán Birodalomban. A haszon többet ért a dicsőségnél, mint már annyiszor Velence történetében.

A magukra maradt spanyolok azért megpróbálták 1574-ben még egyszer visszafoglalni Tuniszt - azután ők is rájöttek, hogy szárazföldön egyedül nem bírnak a még mindig eléggé erős Törökországgal. ■

Második Szelim uralkodásáról többet nem is igen lehet mondani. A lényeg: a hódítások (Ciprus kivételével) befejeződtek Szulejmánnal, és azt is elég nehéz volt megtartani, amit a nagy hódító örökségként hátra hagyott. Az oroszokkal még tatár szövetségben sem bírtak, a tengeri uralmat elvesztették, és ráadásul hadizsákmány, azaz, kincstári bevétel híján a török pénz, az akcse ezüst-tartalmát is csökkenteni kellett. Infláció, pénzromlás kezdődött, amelynek katasztrofális következményeit majd a következő évtizedekben lehetett igazán tapasztalni.

Szelim halála után legidősebb fia, Harmadik Murád lépett trónra. Korszaka szépen kezdődött: öt öccsét végeztette ki, hogy ne legyen trónkövetelő riválisa. Murád nem iszákos volt, hanem

.illáinvezetési szempontból még rosszabb: nőbolond. Előbb velencei származású rabnője, Szafíje (Szófia) lett a kedvenc fele■.cj'., és próbált meg Murád helyett és felett is uralkodni, de ké,iihb is fontosabbak voltak a szultán számára a szép háremhöli'vck, mint az unalmas államügyek. Még szerencse, hogy a most már a harmadik szultánt is kiszolgáló Szokoli Mohamed nagyvezír legalább törődött a birodalom sorsával is... Murád, uralkodásának 21 éve alatt alig foglalkozott hatalmi kérdésekkel.

A nagyvezír úgy látta, hogy Európában hasznosabb a békét őrizni. 1577-ben újév napján Ausztriával, majd július 30-án Lengyelországgal is újabb béke-megállapodásokat kötött. Ezt megkönnyítette egy váratlan fejlemény is: Báthory István, aki 1571-től erdélyi fejedelem volt, .és ilyen minőségében hűbéri kapcsolat kötötte a Portához, a lengyel rendek akaratából 1576-lól lengyel király is lett! És mert volt épp elég gondja a nagy ország irányításával, úgy vélte, hogy lengyel szempontból is jobb a békesség délről, a törökökkel.

Szokoli Mohamed diplomáciája 1580-ban az angolokkal is hasonló kapitulációs szerződést kötött, mint Szulejmán a franciákkal. A nagyvezírt reálpolitikai érzék vezette. Látta, hogy az angolok az Atlanti Óceán feletti uralom tárgyában egyre keményebb ellenségei lesznek a spanyoloknak. És mert olyan brit világbirodalom még nem létezett, amellyel közvetlen érintkezési vagy ütközési felülete lett volna, viszont ő is tartotta magát ahhoz, hogy „ellenségem ellensége a barátom" - úgy vélte: a spanyolok gyengítéséhez jó lesz az angolok jóindulatát is megszerezni.

Főleg azért, mert a politikához és a hadügyekhez mit sem értő Murád szultán hiúsági okokból kilépett a hárem falai közül, és kierőszakolta, hogy újabb háborúban „tanítsák rendre" a szaffavidákat. Ugyanis Tahmaszp perzsa sah halála után belső válság tört ki a szaffavida államban. Előbb egy epizodista utód, II. Iszmail követte a sahi trónon, majd éppen 1578-ban Mohamed Hudabandah személyében olyan újabb sah tűnt fel, akiről Murád úgy vélte: le lehet győzni. És bosszantotta az is, hogy az új sah hajlott a pápa kezdeményezésére: széles törökellenes koalíció létesítésére, amely akár még a perzsa és az orosz birodal-

mát is összefogta volna. De ez a háború nem volt sem rövid, sem gyors. 12 évre húzódott el. Ezért kellett a nagyvezímek, aki egyébként sem értett egyet a perzsa hadjárattal, legalább a magyar és a lengyel határokon nyugalom és béke.

Eleinte hozott is némi sikert a hosszú háború. 1577-ben Grúziát szakították ki a perzsa uralom alól, és helyezték „oszmán védelem” alá, majd 1585-ben Azerbajdzsánt is elvették a szaffavida sahtól. Ez a sah elég szerencsétlenül politizált, mert a törökökkel egy időben az üzbégekkel is harcba keveredett. Az üzbég vezér, Abdallah kán a szultán szövetségese lett. Ráadásul az 1590-ben, Sztambulban kötött török-perzsa béke ellenére, mintegy a háború utójátékaként az Arab Félsziget déli részén a stratégiailag is fontos Al-Hasza emírséget is sikerült a perzsa befolyás alól az Oszmán Birodalom részévé tenni.

De ez a látszólagos.siker-sorozat nem tudta elleplezni a gondok gyarapodását. Kezdődött azzal, hogy még 1579. október 12-én egy leváltott bosnyák szpáhi tiszt bosszúból meggyilkolta Szokoli Mohamed nagyvezírt. És ettől kezdve a hiú Murád szultán nem tűrt meg több nagy formátumú vezírt maga mellett. A sűrűn süllyesztőbe küldött nagyvezírek átlagosan másfél évig sem tudtak a helyükön maradni. És mert ez a központi államhatalom érezhető gyengülésével járt együtt, a birodalom legkülönbözőbb perifériáin rögtön elszakadási kísérletek jelentkeztek.

Libanonban az 1581-től uralkodó Második Fakhreddin emír látszatra ugyan pontosan fizette a hűbéresi adót, de közben meghódította a Bekaa folyó völgyét, majd Dél-Libanont, sőt, Palesztina északi felét is - és nem a porta javára, hanem a saját hatalma gyarapítására. Egyre vigyázott csak: közvetlen török igazgatású vilajetre, szandzsákra ne támadjon. Közben nem is titkoltan török-ellenes éllel szervezte az elfoglalt területekkel erősödő saját mini-birodalmát, amelyet majd csak Murád utódai tudnak letörni.

Az arab világ „másik végén”, Marokkóban egy hasonlóan tehetséges helyi vezető tűnt fel. Abd-el-Málik, aki marokkói szultán címet viselt. Látszatra ő is vazallusi hűséget fogadott a Portának, miközben az Arzila melletti csata után, amelyben megverte a spanyolokat, úgy igyekezett országát megszervezni, hogy

.,/ Sztambultól is független legyen. Néhány tengerparti város maradt csak spanyol, illetve portugál kézen. Igaz, a szultán ma- r.a is elesett egy, a portugálok elleni győztes csatában, de öccse, \lnned al Manszur megerősítette az ország függetlenségét. Ezt •.ogítette az is, hogy a spanyoloktól elég sok, amerikai eredetű aranyat zsákmányolt, és miközben Sztambulban az ezüst akcse mnációjával kínlódtak, Marrakeshben, Manszur székhelyén 1400 pénzverő készítette naponta az arany dinárokat...

A krími tatárok helyzete sem alakult különben. Először is azt sérelmezték, hogy egyre fokozódó mértékben kellett részt venniük a nagy török expedíciókban'. A hosszú perzsa háborúban épp úgy, mint az 1593-tól a Habsburgokkal felújított viszályban.
I is miközben ők idegen földön hadakoztak, a majdnem teljesen védtelenül maradt Krímet a kozákok egyre-másra támadgatták. Hs e támadások ellen Sztambul semmiféle védelmi garanciát nem volt hajlandó adni. 1584-ben Mehmed Girej fel is lázadt az évenkénti kötelező hadba szállás ellen. Ott hagyta a perzsa hadszíntéren a török seregvezért, és hazaindulva ostromolni kezdte Kaffát, és annak török helyőrségét!!! Murád kénytelen volt a maradék török flottát átirányítani a Krímhez, mert csak így tudta leverni a tatárok lázadását. Megtorlásul elrendelte a kánválasztási rendszer megváltoztatását. Addig a tatár törzsi és nemzetségi vezetők választották a kánt a Girej-dinasztiából, a döntést pedig a mindenkori török szultán csak jóváhagyta. 1584-től viszont a szultán közölte: innen kezdve ő jelöli ki, és ha úgy ítéli meg, ő is váltja le a kánt!

így került a káni trónra Gázi Girej kán is. (A híres balett, a Bahcsiszeráji szökőkút címszereplőjét róla mintázták.) Gázi Girej nem vett részt testvére, Mehmed lázadásában. Nem azért, mert nem értett vele egyet, hanem mert még 1581-ben perzsa fogságba esett. (Mellesleg ez is hozzájárult Mehmed szembefordulásához a szultánnal.) Hét év fogság után tudott csak megszökni. Akkor sem haza vette az útját, hanem Sztambulba, a birodalmi fővárosba. Ott belevetette magát a társasági életbe, és ezzel közel került a világi örömöket kedvelő Murád szultánhoz. A több nyelven beszélő, kitűnő zenész hírében álló ifjú tatár herceg annyira megtetszett a szultánnak, hogy amikor 1588-ban

meghalt az 1584-es lázadás után általa kinevezett Iszlám Girej kán, Gázit tette meg utódjának. És ezt a nemzetségfők is elfogadták. Gázi Girej új elit hadtestet hozott létra a tatárokból, a muskétával felszerelt tüfenkdzsiket. Ez kellett is, mert az összesen 35 ezer fős tatár sereg még mindig jórészt íjjal-nyíllal harcolt. Azt meg már az orosz és a kozák háborúk is megmutatták, hogy ez idő tájt ez már kevés volt a tűzfegyverekkel ellátott ellenség ellen.

De nem csak a perifériákon látszott meg a hanyatlás. Hanem azon is, hogy Sztambul elszalasztott egy történelmi esélyt! A „Győzhetetlen” Nagy Spanyol Armada, megunva az angol kalóz-kapitányok közép-amerikai garázdálkodásait, 1588-ban egyenesen Anglia megtámadására indult. És Erzsébet királynő flottája tönkreverte a hatalmas spanyol hajóhadat. Spanyolország megszűnt komoly tengeri erő-tényező lenni. Ha Szokoli Mohamed még élt volna, nyílván kihasználja ezt a páratlan lehetőséget a Földközi-tenger feletti uralom visszaszerzésére. Az 1588-as gyenge sztambuli kormányzat viszont egy lépést sem tett ezért. És így a spanyolok helyébe, ezt kihasználva, a franciák, majd az angolok léptek a tenger uraiként, ami később alapvetően meghatározta az Oszmán Birodalom sorsát - negatívan.

Szintén a sikeres nagyvezír hiányát jelezte, hogy Ausztriával sem sikerült megőrizni a békét. Igaz, teljes csend addig sem volt, kisebb végvári harcok, csetepaték napirenden voltak Magyarországon, de 1593-ban kitört a majdnem 15 évig tartó komoly háború Bécs és a Porta között. E háború még Murád életében az alábbi eredményekkel járt: 1594-ben a törökök elfoglalták Győrt, sőt, új vilajet székhelyévé akarták tenni. (De négy év múlva, már Murád utódja idején el is vesztették a várat.) A három hűbéres fejedelemség, Erdély, Moldva és Havaselve 1594-ben bejelentette: megszünteti a hűbéri viszont Sztambullal!

A török hadsereg is a bomlás jeleit mutatta. Az akindzsik teljesen eltűntek, senki sem vállalt olyan feladatot, amelyért csak a zsákmányból kap részt, amikor nincs is zsákmány... A janicsárok a zsoldul kapott pénz értékromlása miatt lázadoztak. Az akindzsiket még úgy-ahogy pótolni lehetett a tatár könnyűlovasokkal, de a fő fegyvernemet, a janicsárokat már nem volt kivel

helyettesíteni. Egyre kevesebb volt a szpáhi lovas is, mert a './páhi-birtokok jövedelme is csökkent, kevesebb pénzből kevesebb katonát tudtak csak a szandzsákok kiállítani. Egy húszezres központi zsoldos lovasságot szerveztek - de miből, ha a pénz egyre kevesebbet ért?

Ebbe a helyzetbe belső felkelések robbantak be. Előbb 1589. április másodikén tört ki Sztambulban egy komoly janicsárzendülés, amelyen még úgy-ahogy úrrá lettek. De a Murád halálát követő Dzseláli-felkelés már sokkal nagyobb gondokat okozott.

Összegezve: Murád uralkodás.a már a hanyatlás nyílt jeleit mutatta. Zendülések, elszakadási kísérletek, vereségek, teljes belső káosz. És ezt tetézte, hogy Perzsiában egy kivételes képességű új sah került trónra, Első vagy Nagy Abbász 1587-ben. Már első uralkodói évei jelezték: annak ellenére, hogy még békét kötött Muráddal, erőt gyűjt egy alapos visszavágáshoz. így aztán Murád 1595-ös halálakor irigylésre igencsak nem méltó helyzetet hagyott örökül utódjának.

* * *

Szó, ami szó, a török szultánok gyermekeik név-adása terén nem rendelkeztek valami túl nagy fantáziával. Öt nevet variálgattak vagy úgy 250 éven át. Bajazid, Murád, Szelim, Mohamed és Szulejmán. Ha kabalából tették, már rájöhettek volna: nem megy. A sorban második vagy harmadik Bajazidok, Mohamedek, Szelimek, Murádok egyáltalán nem értek fel nagy névelődjük képességeihez. Mégis, Harmadik Murád után megint egy „harmadik” következett: Harmadik Mohamed. És az ő nyolc éves uralma (1595-1603) sem minősíthető éppen dicsőségteljesnek. Kezdte szokás szerint azzal, hogy lemészároltatta testvéreit. Aztán, mint aki jól végezte dolgát, elegánsan visszavonult a kormányzati ügyektől. Helyette inkább anyja „súgott” az éppen ügyeletes nagyvezímek. A vezírek meg - ha lehet - még sűrűbben cserélődtek, mint Murád idejében.

Az eredmény meg is látszott. Mindjárt indulásnak beleszalad a török haderő egy hatalmas vereségbe: 1595. október 29-én

Gyurgyevónál Erdély, Havaselve és Moldva, a három fellázadt hűbéres fejedelemség egyesült seregei nagyon legyőzték a szultáni fősereget. E harcban szerzett először dicsőséget egy igen tehetséges oláh hadvezér és fejedelem, Vitéz Mihály. O utána okos szervezőmunkával egyesítette a két román fejedelemséget, és részben még Erdélyt is. Mindebből lehetett volna egy nagy és sikeres új államszövetség, ha Mihályt 1601-ben meg nem gyilkolják. Ügy látszik, innen kezdve már az orgyilkosok váltak fő fegyvernemmé mindkét fél részéről, mert 1.606-ban Bocskai Istvánt is egyik saját embere teszi majd el láb alól, méreggel, Kassán...

De most még csak 1595-ben vagyunk. A három kis fejedelemség győzelme nyomán Bécs is úgy látja: van itt még mit keresni. És komolyan akarja venni a háborút a törökkel. Eleinte nem túl sok eredménnyel. 1596-ban elesik Eger, és 1600-ban Kanizsa is. Két igen fontos végvár kerül török kézre a környező területekkel együtt És Eger bukása után két héttel, 1596. október 28-án Mezőkeresztesnél a törökök nyílt csatában is alaposan elverik a császári haderőt. Esztergomnál pedig, ahol a császáriak megpróbálják visszafoglalni a várat, amely már rég török kézen volt, véresen visszaverik őket. E vár ostrománál esik el a költő Balassi Bálint is.

Ebben a hadjáratban jelennek meg először török szövetségben Gázi Girej kán krími tatár csapatai is Magyarországon. Akadálytalanul átjutottak Modván és Dél-Lengyelországon, majd a Kárpátokon is. Szolnokig sima útjuk volt, egyedül Monostorapátinál próbált meg velük szembeszállni a költő testvére, Balassi Ferenc és Báthory István 1200 fős kis serege. Persze, elsöpörték őket. (Ez már nem a lengyel király Báthory István, ő még 1586-ban meghalt.)

Girejnek Szinán pasa hadseregét kellett volna segítenie, de nem sietett valami nagyon. Már Gyurgyevóhoz sem ért oda időben. így az öreg Szinánnak legalább volt kire fognia a vereséget... Egeméi és Mezőkeresztesnél viszont már ott voltak a tatárok is, de ott nem Gázi Girej, hanem testvére, Feth Girej vezette őket. Harmadik Mohamed nem is késett a válasszal: azon mele-

gében, még a csatatéren közölte, hogy leváltja a kánt, és testvérei nevezi ki a helyébe a Krím urául.

Ez is a szultán ballépései közé tartozott. Mert ezt a döntését hamar vissza kellett vonnia. Ugyanis a dívánban jobban látták: ha nem visszakozik, akkor lehet, hogy a tatárok lázadását kockáztatja, és háború idején egy szembeforduló szövetséges nem éppen a legjobb dolog. Erre már Kaffánál rájöhettek, húsz évvel korábban... Mindezt a szerencsétlen káni testvér bánta, mert a (iónra visszahelyezett bátyja a minderről mit sem tehető Feth-et és családját is kiírtatta.

Hogy a zűrzavar fokozódjék, Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem kiszakadt a Vitéz Mihály-féle szövetségből, és 1601-ben átjátszotta Erdélyt a Habsburgoknak, akik Basta tábornok személyében az egyik legvérengzőbb, legmagyargyülölőbb emberüket küldték oda helytartónak. (Valószínűleg e lépésre volt válasz a Vitéz Mihály elleni orgyilkosság, amelynek meg is lett az eredménye: a két oláh fejedelemség, félve a Habsburgoktól, önként jelentkezett újra a Porta „védőszárnyai” alá, ismét elfogadva a hűbéresi szerepet.)

Girej kán szinte helytartóként viselkedett Magyarországon. Egyik telét Zomborban, a másikat Pécsett, török uralom alatt lévő városokban töltötte. Közben diplomáciai lépésekkel is próbálkozott. Béccsel egyezkedett, próbált olyan szerződést kötni, amely szerint hármas, török-tatár-osztrák uralom alatt lenne az ország, és ennek fejében a bécsi udvar fizessen NEKI évi húszezer aranyat!

Szó se róla, egetverő pimaszság mindezt a szultán háta mögött tenni. De megtehette. Részben azért, mert teljesen szétziláladott a sztambuli kormányzat, és nem tudott erre is figyelni. Részben meg azért, mert az egyre jobban fellobbanó Dzseláli-felkelés a Porta minden erejét lekötötte, így a magyarországi háborút gyakorlatilag Girej re és a temesvári pasára bízták.

Az egyezkedési kísérletek persze nem zárták ki azt, hogy közben, zsákmányszerzési céllal ne hadakozzanak saját zsebükre a tatárok. 1603 tavaszán például Girej délen, a Muraközből kiindulva, egészen Stájerországig jutott el egy ilyen portyán...

Már-már úgy tűnt, hogy a közvetlen iszlám veszélyt nekünk

és a szomszéd népeknek ezentúl nem is a törökök, hanem a tatárok fogják jelenteni, amikor Girej váratlanul meghalt. Elvitte az a pestisjárvány, amely a Krími Kánsággal szomszédos Cserkeszföldön tört ki.

És most lássuk, mi is volt az a belső felkelés, amely miatt az osztrák háborút Sztambul kénytelen volt „albérletbe kiadni” a tatároknak? Úgy 1575-1580-tól kezdve elsősorban Anatóliában igencsak romlani kezdett a birodalom belső helyzete. A már említett okokból a pénz ezüst-tartalmát az állam rontotta le. De nem is volt érte mit vásárolni, mert a hadjáratokból eredő zsákmány hiányában az elkóborolt akindzsik odahaza kezdték alkalmazni az addig a hódító háborúkban bevált módszerüket, a fosztogatást és a banditizmust. Ennek sikerét látva mások is áttértek e „megélhetési módra”. És mindez nemcsak az egyszerű földművelő parasztembereket sújtotta, hanem a kisebb szpáhibirtokosokat is. A gyengekezű központi hatalom pedig senkit sem tudott megvédeni. Lassan már maguk a szpáhik álltak a bandita-csapatok élére, és a pénz hiányában elbocsátott állami zsoldos katonák, a szekbánok is csatlakoztak. Az elégedetlenség pedig nőttön nőtt.

A tökhülye (bocsánat a szóért„ de ezt másként nem lehet méltatni) sztambuli vezetés pedig erre rátett még egy jó nagy lapáttal! Amikor az 1596-os magyarországi hadjáratra anyagi okokból 30 ezer szpáhi nem tudott megjelenni, mindet elcsapták, és földjük elkobzásával sújtották! Érthető, ugye? Ha a banditák által kifosztott uradalmad miatt nincs pénzed háborúba menni, akkor nemhogy megsegítenénk, és szétverjük a fosztogatókat, hanem még a puszta túlélésedet biztosító földedet is elvesszük. (Mintha egy mai kormány tette volna...)

Meg is volt az eredmény: most már ezredesek, sőt, megyefőnökök, szandzsákbég szpáhik is a banditák közé álltak, sőt, átvették azok vezetését. Égy ilyen szandzsákbég-helyettes, Kara Jakidzsi, a „Fekete írnok” állt a most már országos felkelés élére. Húszezres seregéhet csatlakoztak a délkeleten élő, a nomád törzsi viszonyokat visszasíró tiirk törzsek is.

Vakarhatta a fejét a szultán: most mi lesz? Ami hadra fogható ereje volt, az magyar földön harcol, és még ez sem elég, ott is

tatár segítségre van szükség. A felkelést leverni tehát nincs katonai erő. Mi marad? Az egyezkedés. Kara Jakidzsi szultáni kegyelmet kapott, sőt, szandzsákbégi kinevezést is. Az el is fogadta, de mert seregét továbbra is élelmezni kellett, hát elvették emberei a lakosságtól mindazt, amire szükségük volt. Bekövetkezett a nem várt fordulat: a nép kezdte legalább annyira gyűlölni a felkelőket, mint a szultán embereit.

És addigra a Porta összekapart a birodalom minden sarkából minden nélkülözhető erőt. 1601 augusztusában sikerült csatában leverni a felkelőket, a „Fekete írnok” is meghalt.

Mégsem lett vége a belharcnak. Menekült felkelők, banditák verődtek össze itt is, ott is, amott is. Néha még egymást is irtották. 1603-ban Sztambulban az új központi zsoldos lovas hadsereg ott lévő csapatai is fellázadtak az értékét folyamatosan veszítő zsold miatt. Még szerencséje volt az udvarnak, hogy a fővárosi janicsárok, talán azért, mert az új lovas hadseregben riválist láttak, nem csatlakoztak a zendüléshez, hanem leverték azt. De négyezer lovas túlélte ezt, ők is a felkelőkhöz menekültek. A kormánycsapatok utánuk. Viszont mivel az ő zsoldjuk is kevés volt, ők is fosztogattak. A lakosság sem segítette őket, inkább ellenállt, ahogyan csak tudott.

Ebben a helyzetben halt meg Harmadik Mohamed szultán. Utódja nem túl jó előjelekkel léphetett trónra...

Azok a furcsa 1600-as évek

Az oroszlánnak van még foga

Az 1600-as évek a legbonyolultabb időszak volt úgy Európa, mint az Oszmán Birodalom történetében. Voltak kudarcok, bukások, veszteségek, de voltak még időleges sikerek is, például 1683-ban szinte egy hajszálon múlott, hogy Bécset is be nem vette a szultán hadserege, ami beláthatatlan következményekkel járt volna. De kezdjük az elején:

Már egyes külsőségekben is változást jelentett Sztambulban Első Ahmed szultán trónra lépése 1603-ban. A legegyszerűbb a neve: nem „nagy elődök" nyomán lett elnevezve. A kora: hónapra nem is tudja biztosan senki, de 13 és 14 éves között lehetett, amikor szultán lett. Elődei mindig valamelyik belső tartomány élén „tanulták" az állam vezetést - ő már abban a szeráj-iskolában nevelkedett, ahol például a janicsár-főtisztek is.

A krónikások szeretik Ahmedet is az „alibi-szultánok", a nők és tanácsadók bábjai közé sorolni, de az események azért nem egészen ezt igazolják. Nézzük a kezdetektől: a Dzseláli-felkelést annak ellenére sikerült leverni, hogy egy időben két nagy háború is folyt: északon még tartott az Ausztria elleni úgynevezett „15 éves háború", míg kelet-délkeleten a keménykezű szaffavida perzsa sah, Nagy Abbász is támadásba kezdett.

A katonailag szétvert felkelők menekültek, ki merre látott. A Krímbe, Abbaszhoz Perzsiába, arab tartományokba. Csak el a szultán bosszúálló katonáinak keze-szeme elől. Ezt a felkelők Nagy Menekülésnek (Büjük Firáre) nevezték.

Igaz, hogy ez a lakosság szemében kegyetlenségnek tűnt, de jó oka volt. Abbász túl erős volt és túl közel volt ahhoz, hogy a perzsa határhoz közeli tartományokban lázadókkal a hátukban harcolhassanak ellene a sztambuli vezetés csapatai. Más kérdés,

hogy még így, a „pacifíkált” hátország ellenére is vereséget vereség után szenvedtek az erősebb, és Abbász zseniális hadvezéri képességei miatt jobban vezetett perzsáktól.

Ez is volt az oka annak, hogy az osztrák háborút igyekeztek minél előbb befejezni. És ebben kezükre játszott Bocskai István 1604-1606-os felkelése, amelyet az elvakultan magyargyűlölő, Bécs szolgálatában álló olasz zsoldos tábornokok, Basta és Belgiojoso rémtettei váltottak ki. Igaz, hogy Bocskai nem magától állt a lázadás élére, hanem barátai beleprovokálták egy hamisított levéllel, amelyben az ő nevében hirdettek udvar-ellenes szervezkedést. (A részleteket lásd még Népi felkelések Magyarországon című, az Anno kiadónál 2007-ben megjelent könyvemben.) De az is tény, hogy az össznépi elégedetlenség akkora volt, ami által igen gyorsan terjedt szét a felkelés, és hozzá nem is csak Erdélyben, hanem egyenesen a Bécs uralma alatt lévő alföldi területeken és a Felvidéken. Főurak, köznemesek, hajdúk, parasztok álltak Bocskai seregébe, aki Pozsony kivételével szinte minden magyar föld ura lett, ami a Dunától északra és keletre nem tartozott a török hódoltsághoz. A szerencsi országgyűlés előbb Magyarország fejedelmének választja, ezt követően Erdély is fejedelmének ismeri el. És a török diplomácia okosan Magyarország királyának nyilvánítja, amit a szultán korona küldésével ismer el. Igaz, ezt a koronát Bocskai az életéből még hátralévő egy évben nem használta, de Bécsnek intő jel volt: jobb most a törökkel békét kötni, mert Bocskai és a szultán hadai együtt túl veszélyesek. (Úgy látszik, a bécsi udvarnak nem volt megbízható kémszolgálata a keleti török határnál, nem tudták, hogy a szultán Abbász támadása ellen vív kétségbeesett védelmi harcokat, és nem tud újabb erőket magyar földre irányítani...) Viszont Európában a protestáns hitre áttért kisebb német fejedelemségek is elég bajt jelentettek a Habsburg-ház számára, ezért ők is a törökökhöz hasonlóan külső ok miatt mentek bele a zsitvatoroki és bécsi béke-megállapodásokba. E békék lényege: az osztrák és a török fél egymás uralkodóit kölcsönösen egyenrangú uralkodónak és császárnak ismeri el. (Ez fontos volt, mert amióta az osztrák Habsburgok különváltak a császári címet birtokló spanyol Habsburg-ágától, ellenfeleik, köztük a törökök is

legfeljebb „Becs és Ausztria királyának" voltak hajlandóak elfogadni őket.) Megszűnt minden kölcsönös pénzbeli kötelezettség is, tehát a korábbi szerződésekben az osztrák fél által vállalt adó fizetése. Ez sem volt konkrét eredmény, mert már rég nem fizettek - de az egész így annyit jelzett: patthelyzet van, ezt mindenki elismeri, hagyjuk most egy időre egymást békén... Erdély helyzetét nem vették bele, érthető okból: Sztambul most, hogy Erdély élén is olyan ember állt, akit a Porta magyar királynak elismert, nem erőltette a „hűbéres fejedelemség" státuszát. Bécsnek meg Bocskai sikerei után semmi alapja nem volt bármiféle igényt Erdéllyel szemben támasztani. Mindez megalapozta Erdély későbbi, relatív függetlenségét, a hét évvel később, Bethlen Gáborral megkezdődött „Erdélyi Aranykort". Kár, hogy Bocskait, környezetének meggyőződése szerint Kátai nevű titkára megmérgezte, és 1606-tól újra szabaddá vált az ország északi része a császáriak lassú visszaszivárgása előtt.

Mindenesetre Ahmed szultán elérte, hogy északon béke legyen, és erőit a szaffavida sah, Nagy Abbász ellen koncentrálhassa. Már nagyon ideje volt. Azerbajdzsánt például már 1606-ban elragadta a sah az oszmán birodalomtól. Es Abbász ügyesen kihasználta a még fegyverben lévő bandita-csapatokat és lázadókat is Anatóliában. Buzdította is azokat, ami által a török csapatok hátában az ellátási-utánpótlási vonalak többé nem voltak biztonságosak, és ez a harctéri eseményeken meg is látszott.

És hogy a baj ne járjon egyedül, egyszerre három helyen tört ki felkelés a szultáni uralom ellen. Magában Törökországban Kalendoroglu Mohamed újra összefogta a Dzselálikat. Nem kevés erőbe és időbe került, amíg 1606-1609 során ezt le tudták verni.

De ugyanekkor az aleppói pasa, Dzsánbulád Ali, aki kurd származású, és az iszlámban eretneknek nyilvánított szekta híve, drúz vallású volt, szintén fellázadt. Őt és híveit is csak egy évi harc árán tudták megsemmisíteni.

Viszont Libanon korlátlan ura, Második Fakhreddin emír is elérkezettnek látta az időt arra, hogy a korábban már említett erőgyűjtés után nyíltan szembeszálljon a szultánnal. Előbb diplomáciával próbálkozott. Firenze urával, a toscanai nagyherceg-

gél kötött egy látszatra kereskedelmi egyezményt. De a szerződésnek volt egy titkos záradéka is. Egy katonai egyezség. A szultán ellen!!! És ez Ahmed szultán tudtára került, hiába no, neki jobb kémei voltak, mint a Habsburgoknak. Ebből már látta: itt lesz a legnagyobb baj! Mert egy erős flottával rendelkező olasz városállam és Libanon ura együtt már olyan válságot okozhat, amely a szaffavida háborúval együtt az Oszmán Birodalom végét is jelentheti. Tehát keményen odacsapott. 1613-ban Ahmed Háfez pasát, Damaszkusz kormányzóját, egy hírhedten kemény és könyörtelen hadvezért indított Fakhreddin ellen. 0 le is verte az emír hadseregét. Ráadásul hatalmas vérengzést hajtott végre egész Libanonban, mintegy „emlékeztetőül”. (Nevezik azóta is 1613-at Libanon-szerte „Háfez Fekete Évének”.) Maga Fakhreddin emír egyelőre európai száműzetésbe menekült, ahonnan csak Ahmed szultán halála, és Háfez pasa damaszkuszi bukása után tért vissza, 1618-ban.

Abbász sahhal pedig eléggé megalázó békét kellett kötni, a sok belső felkeléstől gyötört Törökország nem tehetett mást. Az 1612. november 20-i békében Grúziát, Örményországot, Kurdisztánt és Irak nagy részét is elvesztették, a már korábban a sah által elfoglalt Azerbajdzsán után.

Összegezve tehát Ahmed uralkodását: igen nehéz körülmények között, nem kevés veszteség árán, de nagyjából megőrizte Szulejmán birodalmát, csak a Szulejmán halála utáni hódítások nagy részét vesztette el. Az oszmán uralom még mindig 2.2 millió négyzetkilométerre terjedt ki, a veszteség a legnagyobb kiterjedéshez képest „csak” 300 ezer négyzetkilométer volt. A majdnem 35 milliós lakosság közel azonos volt a francia, spanyol és olasz területek összes népességével. És ez csak az anyaország volt, a hűbéres fejedelemségek ehhez még hozzáadhatok.

Tehát talán mégsem volt olyan gyenge uralkodó, mint tartják róla. És volt egy jelentős törvény-változtatása is: megszüntette a szultánfi-testvérek meggyilkolásának kötelező szokását. Úgy vélte: elég, ha a szerájiskolában együtt nevelkedő hercegek az új szultán trónra lépése után is az udvarban maradnak, felügyelet és figyelem mellett. Ami viszont ezzel járt: nem kaptak hercegkorukban igazgatni való tartományt, nehogy már ott népszerűvé

és erőssé válva a trónutódlásban erő is álljon mögöttük. Szó se róla - még mindig emberibb megoldás volt, mint tartományúri tisztség után megfojtva végezni...

* * *

Szerencsére Ahmed uralkodásának vége felé még „belefért” sokirányú lekötöttségébe egy olyan lépés, amely sokat jelentett a magyaroknak. Nevezetesen: 1613. október 23-án volt annyi felesleges katonája, akik hazakísérték Erdélybe Bethlen Gábort. És nyomatékosították a tétovázó erdélyi nemesek előtt, hogy Sztambul ezt a magyar főurat, Bocskai barátját és tanítványát fogadja el Erdély fejedelméül, más senkit. És mert - szégyelljük vagy nem, de ekkor már tény volt - Erdély ez időre ugyanolyan hűbéres fejedelemségnek számított, mint a két oláh szomszédállam, Moldva és Havaselve, nos, akit a szultán akart, az lett Erdély ura. És a szultán jót akart, még ha nem is a magyarok iránti jó szándékból. Neki olyan ember kellett, aki úrrá lesz a Bocskai halála óta tomboló erdélyi káoszon, aki fizeti az évi hűbéri adót, és aki nem köt szövetséget a Porta ellenségeivel. Bethlent pedig ilyennek tartotta. A többi, az, hogy miként uralkodik odahaza, hogyan biztosítja a vallásszabadságot, és a többi - nem érdekelte sem Ahmedet, sem utódait. Protestánsok? Annál jobb, azok úgyis gyűlölik az ellenreformációs Bécset, és annak fő hittérítőjét, Pázmány Péter bíborost. Ami Bécsnek kínos, Sztambulnak jó. (És egy apró emlékezés: hogy is hívták azt a német lovagot, akinek segítségével István király szétverte minden számba jöhető magyar ellenfelét annakidején? Nem Pázmánynak véletlenül? Egy német Pázmány már végzett soktízezer sztyeppéi magyarral. Most egy azóta magyarrá (?) lett utódja meg legalább ugyanannyival... Hja, ugye, a történelem sokszor ismétli önmagát.)

Szóval: ez a perzsa, libanoni, és sokféle más harcokban lekötött török szultán tudott párezer katonát nélkülözni Bethlen megsegítésére. És ezzel - akaratán kívül - segített bekövetkezni egy olyan időszakot, amelyet azóta is Erdély Aranykorának nevez a magyar történetírás, és amely korszak gyakorlatilag segített

fennmaradni egy nemzetet. Egy nemzetet, amelytől ezen Aranykor bölcsőjét ugyanúgy elvették, mint a szerbektől az ő dicsőséges történelmük szülőföldjét, Koszovót. Amiért nem ártana déli szomszédaink emlékezetébe idézni: ha ők most a világtól Koszovót az „ősi juss” alapján kérik vissza, ideje lenne tán néhány déli város visszaadása mellett a szerb kormánynak azért is kiállni, hogy Erdély újra magyar legyen. Ha meg úgy vélik, hogy ez lehetetlen, tán mondjanak le Koszovóról is. Mert történelmi igazságból csak egyféle van...

E kis jelenkori kitérő után térjünk vissza az Oszmán Birodalom zűrzavaros 1600-as éveihez.

*** * ***

Ahmed után már tényleg a káosz kezdődött. Már az utódlási rend sem volt biztos. Először 1617 novemberében öccsét tették trónra, Első Musztafa néven. De ő gyengeelméjű, magyarul bolond volt. Alig egy év múlva le is tette a trónról Ahmed egyik fia, aki Második Oszmán néven uralkodott 1618 és 1622 között. Őt meggyilkolták a janicsárok, és a visszarakták a trónra Musztafát. Egy évig sem volt ott, újra eltávolították, és Ahmed második fia, Negyedik Murád lett a szultán 1623-tól 1640-ig. Őt viszont - nem véletlenül - a Gázi, azaz Szent Őrült jelzővel illették alattvalói, másik mellékneve a „Vérszomjas” volt. És ennek volt is oka. Csak 1632 és 1637 között 25 ezer embert végeztetett ki, mert megszegték a vallási törvényeket. 1640-ben egy másik őrült, Ibrahim, Murád öccse lett az uralkodó. Ezek a családi kapcsolatok is jelzik: megváltozott a trónutódlás hivatalos sorrendje. Immár nem feltétlenül a szultán fia, hanem inkább a halálakor élő legidősebb Oszmán-házi herceg következett. Ez a szeniorátusnak nevezett utódlási rend azonos volt a magyarok Első István előtti gyakorlatával, és az ősi türk hagyományokon alapult. Ibrahim egyébként 1640 és 1648 között volt szultán.

Tehát 31 év alatt négy szultán, abból egy kétszer is. De ha ez nem lett volna elég, az államigazgatás legfelső szintjén is hasonló fejetlenség mutatkozott. 1604 és 1657 között 44 nagyvezír váltotta egymást, ebből az utolsó nyolc évben, 1649-1657 között

13! És e 13-ból kivégeztek négyet, száműztek nyolcat! És ez így ment a birodalomban szinte mindenütt. Például a budai pasa személye 1541 és 1686 között, 145 év alatt 186-szor (!!!) változott... Az egri pasa székében pedig 91 hódoltsági esztendő alatt 64 ember követte egymást. Csoda ezek után, hogy semmi sem volt stabil, egyetlen vezető sem tudta terveit következetesen megvalósítani? Nem. A csoda az volt, hogy ezt a külső ellenségek nem használták ki. Igaz, nem is nagyon tudták volna. Főleg a Habsburgok nem. Mert őket viszont lekötötte az 1618-1648 között tartó Harmincéves Háború, amely a protestánsok vallásszabadságának ürügye alatt tulajdonképpen Közép-Európa hatalmi-befolyási helyzetképét volt hivatott megváltoztatni. És a törökök óriási szerencséjére a harminc esztendő alatt Bécsnek sem embere, sem ideje, sem fegyvere nem volt feleslegben, hogy ezt Sztambul ellen fordítsa. Más kérdés, hogy a vergődő Oszmán Birodalom sem tudta ezt kihasználni, és hátba támadni nagy európai ellenségét. Az ilyesmit kiadta „albérletbe”, például a Porta hűbéresе, az erdélyi fejedelem kezeibe. Bethlen élt is a cselekvési szabadsággal, és minden török segítség nélkül egymaga lépett, persze, a szultán tudomásával. Az 1618-ban fellázadó protestáns cseh urak segítségére indulva még Bécset is megostromolta 1619-ben, bár egyedül nem tudta bevenni a császárvárost. Viszont 1620-ban a magyarországi rendek a besztercebányai országgyűlésen megválasztották Magyarország királyává is az erdélyi fejedelemség mellett. Ő a királyságot elfogadta, de a koronát nem. Érdekes lett volna, ha ez a helyzet tovább fejlődik: a szultán hogy tolerálta volna, hogy hűbérese, az erdélyi fejedelem egy független keresztény ország, Magyarország királya is lesz? A sztambuli káosztól akár lehetett is volna, de az 1621-es nikolsburgi békében Bethlennek meg kellett elégednie azzal, hogy hét északkeleti magyar megyét, a Partiumnak is nevezett területet élete végéig uralhat, viszont le kell mondania a magyar királyi címről. (íme, itt a magyarázata annak, amit ma annyian összekevernek: Nagyvárad, Szatmárnémeti, Nagykároly és a többi határmenti magyar város és megye tulajdonképpen soha nem volt Erdély része! Ezek MAGYAR területek

voltak, törvény szerint is, amelyek alig pár évtizedre kerültek erdélyi fejedelmek fennhatósága alá...)

Ami pedig a vallási ügyeket illeti: a protestánsok közül a nemesek és a szabad királyi városok, és végvári katonák vallásszabadságát a még Bocskai életében megkötött békék garantálták, a jobbágyokét pedig a Harmincéves Háború végén megkötött Linzi Béke.

Erdély pedig, az 1618-21-es intermezzo után nem kereste a harcot Béccsel. Bethlen utóda, Első Rákóczi György alatt is csak gyenge kísérletek történtek ez irányban, egészen az ő uralma végéig, 1648-ig. Egyedül magyar részről volt egy próbálkozás, az iijú Esterházy Miklós nádor Rakamaznál, 1631-ben magyar nemesi ifjakból álló csapataival próbálta megtámadni a Partiumot, és elfordítani Erdélyt a török hűbériségből. Kudarcot vallottak. És a Bécs és Sztambul közötti szerződések elvileg 1652-ig garantálták a békét.

Persze, erre a Portának is jó oka volt. Akadt elég baja másutt, függetlenül attól, hogy ki volt éppen a soros szultán. Még számba venni is nehéz:

Lengyelországgal például 1620-21-ben tört ki egy háború azon, hogy kié legyen a moldvai fejedelemség. Ez még csak-csak lezárult úgy, hogy a helyzet nem változott.

Perzsiával viszont az 1612-es béke ellenére 1623-ban újra háború tört ki. De Abbász sah még hatalma teljében volt. És segítette őt az is, hogy Bagdadban egy török főtiszt, Bekir emír lázadást robbantott ki, és a kezére játszotta a várost. Sőt, Moszul is perzsa kézre került. Ez együtt már komoly befolyási és területi veszteség volt.

És a belháborúk... Kezdődött azzal, hogy Második Oszmán meg akarta rendszabályozni a már mindenbe beleszóló, túlzott hatalmú janicsárokat. Azok meg ahelyett, hogy az éppen soros lengyel háborúban harcoltak volna, amihez nem volt kedvük, lázadást robbantottak ki, és megölték Oszmánt. Mert ehhez viszont kedvük volt. Közben Ahmed özvegye a háttérből próbálta meg irányítani az egész birodalmat, csak fokozva a káoszt. Ezt eljátszotta Oszmán idejében is, és megpróbálta másik fia, Ibrahim életében is. Nem volt szerencséje. Ibrahim egy vallási fana-

tikus, Dzsindzsi hodzsa befolyása alá került, és a hodzsa azt is elérte, hogy a nagy bajkeverő mamát, Köszem szultánát száműzzék. De azután Ibrahimot is belső puccs buktatta meg, és fia, Negyedik Mohamed trónra lépésekor, atyja halálakor mindössze HÉT ÉVES VOLT. Hogy a gyermek szultán mellett mekkora zűrzavar rántotta volna most már végromlásba a birodalmat, azt csak azért nem tudta meg a világ, mert egy erős kezű nagyvezír, Köprülü Mohamed vette kézbe az állam ügyeit. De ne szaladjunk ennyire előre, ez egy másik fejezet lesz, az utolsó nagy talpra állás időszaka.

Most még csak 1620 körül járunk. A janicsárok és hadsereg más alakulatai, így a háttérbe szorított szandzsák és szekbánok között a gyűlöletig fokozódott az ellentét, az előbbiek kiváltságai miatt. És amikor Oszmánt a janicsárok meggyilkolták, a többi fegyvernem katonái Anatóliában fegyveres felkelést robbantottak ki. Ez 1623-ban történt, ugyanakkor, amikor a bagdadi felkelés után Abbász sah elfoglalta szinte egész Irakot. Az anatóliai felkelés élére Abaza Mohamed pasa, Erzerum beglerbégje állt. (Nevében az Abaza annyit jelent, hogy Abház, ugyanis e népből származott.) Egészen a fővárosig jutott, és az ő nyomására állították félre másodszor is a bolond Musztafát. Aztán Ibrahim, hogy ne legyen riválisa, 1628-ra csak szétverte Abaza csapatait is.

De közben 1624-ben Harmadik Mehmed Giráj krími tatár is fellázadt, és el akart szakadni a birodalomtól. Ennek a felkelésnek a leverése is került négy évbe, utána Dzsanbek Girejt ültették a törökök a trónra. (Itt a magyarázata annak, hogy az 1620-as években, Bethlen idején még a tatárokat sem tudta a Porta Magyarországra vagy Erdélybe küldeni, hogy a törökök helyett hadakozzanak.)

És hogy teljes legyen a csőd, ugyancsak 1624-ben a jemeni arabok, látva, hogy a törökök teljesen le vannak kötve belső bajaikkal, meg a perzsákkal és a tatárokkal, szépen kiverték a török megszállókat országukból, így a „déli végvár” is odalett. És közben jelentkezett egy új rivális is, aki mindenkire veszélyes volt: Anglia 1622-ben elfoglalta Hormuzt és a Hormuzi Szorost, a Perzsa Öböl bejáratát, kihasználva, hogy minden kör-

nyező erő egymással hadakozik. Ez a stratégiai helyfoglalás volt a későbbi angol terjeszkedés egyik fő bázisa!

De Libanonban sem volt már béke. A már említett Második Fakhreddin drúz emír, aki az Ahmedtől elszenvedett vereség után Európába menekült, Oszmán trónra lépésekor, 1618-ban hazatért. Oszmán halála után Gázi Murád szultán előbb még a „szultán-el-barr”, azaz „a kontinens szultánja”, vagyis minden Aleppó és Jeruzsálem közti arab terület uralkodója címet adományozza neki. De amikor Fakhreddin ezen túlságosan is felbátorodik, és 1633-ban újabb felkelést robbant ki, amelyhez már szinte minden környező törzs és nép csatlakozik, akkor Sztambulba hívja tárgyalni, majd 1635. április 13-án lefejezteti. Ez a felkelés is elbukik.

Ha még ez sem lett volna elég, akkor újabb dzseláli-felkelések is kitörnek Anatóliában, ahol alig ért véget Abaza pasa harca. 1624-ben Dzsennetoglu, majd 1632-ben Iljász pasa vezetett újabb és újabb lázadásokat.

Valóságos csoda volt, hogy mindezek mellett 1638-ban sikerült visszafoglalni Bagdadot, kihasználva azt, hogy Abbász sah utóda, Szefi sokkal gyengébb képességű uralkodó volt. (Moszult még 1629-ben visszavették a törökök, a sah halála évében.) 1639. május 17-én azután Kaszr-i-Sirin-nél békét is kötöttek törökök és perzsák, ez szentesítette a harctéri eredményeket, és közel egy évszázadig biztosította a békét Perzsiával.

Kellett is a lélegzetvételnyi nyugalom, mert alig hat évre rá már meg Velencével keveredett háborúba a Porta. Egy hülye véletlennel kezdődött. Máltai kalózok iszlám zarándokokat támadtak meg, és a támadás után a Kréta szigetén lévő Iraklionban kértek és kaptak menedéket. És mert maga Kréta velencei kézben léte amúgy is zavarta Sztambult, hát lett belőle 25 esztendei háború az olasz kereskedő-köztársasággal.

És milyen erőt jelentett ekkor a török hadsereg? Csak számszerűleg sokat. Mert a janicsárok egyre inkább úgy hitték: ők állam az államban, és ők uralkodnak. Különösen a gyermek IV. Mohamed 7 és 10 éves kora között. Ekkorra már kiharcolták, hogy a janicsárok agája vezíri címet is kapjon, és részt vegyen az államvezetésben. Ezért viszont a központi irányítású lovas

alakulatok lázadtak fel: ők miért vannak mellőzve? Ezt a lázadást 1648-ban a janicsároknak is csak nehezen sikerült leverni, miközben minden erő kellett volna a velencei háborúba. A janicsárok vezérét, Kara Murádot úgy nevezték ki janicsáragává, hogy még a kötelező szerájiskolát sem járta ki, már nem a tudás, hanem a nagypofájúság számított. Sőt, 1651-ig Murád még nagyvezír is lehetett.

Közben az újabb lázongásokban előbb az észak-afrikai arabok, majd az albánok próbáltak leszakadni, utóbbiak még Velencétől is segítséget kértek, ha nem is kaptak. És újabb Dzseláli felkelés is kirobbant: ezúttal Varvar Ali szivaszi pasa állt az élére. Leverték, 1648-ban, de két év múlva Kara Hajdaroglu vezetésével újabb tört ki. Ezt Abaza Hasszán anatóliai türkmén bég verte szét, de amikor őt le akarta váltani a szultán, maga is egy újabb lázadás vezetője lett. 1654-ben meg az újabb szivaszi pasa, Ipsir Dzseláli, aki nevében is viselte a „felkelő" szót, már a nagyvezíri tisztet is magához ragadta, de őt meg a janicsárok ölték meg.

Murád szultánnak is elege lett a janicsárokból, és úgy vélte, hogy ha 12 évig szünetelteti a hódolt területeken a gyermekadót, akkor utánpótlás híján „elfogynak". Ehelyett mi történt? Saját gyerekeikből neveltek a janicsárok új katonákat, és ezért 1650-től a gyermekadó, mint intézmény, végleg meg is szűnt.

A szeráj-iskolát is feloszlatták. Eredmény: most már tanult vezetőket sem képeztek.

A janicsárok ellensúlyozására a bosztandzsik hadtestét növelték 25 ezer főre, de ezzel nem sikerült a hadsereg régi nagyságát visszaállítani.

Ebben a helyzetben lépett a színre a birodalom utolsó talpra állításának megkísérlője,.Köprülü Mohamed nagyvezír.

* * *

A végső lökést a szükséges változáshoz egy tengeri csata adta meg 1656. június 26-án. A török flotta e napon kifutott a Dardanellákon át a Földközi-tengerre, azzal a céllal, hogy erősítést vigyen Krétára, a velenceiek ellen harcoló seregnek. Csakhogy a

tengerszoroson túl egy nagy hajóhad várt rájuk. A velenceiek és csatlakozott szövetségeseik 70 hadihajója! A török flotta ugyan több hajóból állt, de egyrészt maguk a hajók is gyengébbek voltak az ellenfélnél, másrészt a legénység állapota is tükrözte a birodalom válságát: gyakorlatlanok, kiképzetlenek voltak, nem vettek részt eddig komoly tengeri ütközetben. Az eredmény: 79 török hajóból csak húsz vészelte túl az összecsapást. A többi kigyulladt, elsüllyedt, vagy fogságba esett. Ekkora vereség Lepanto óta nem érte a török flottát. Ráadásul emiatt őrizetlcn maradt a létfontosságú tengerszoros. Ezt nem is hagyták ki a velenceiek, és elfoglalták a szorost őrző két szigetet, Tenedoszt és Lemnoszt. Augusztusra már nyitva állt előttük az út Sztambul felé is! A városban pánik tört ki, a lakosság egy része menekült.

Sztambul parti házait bontani kezdték, hogy helyükbe ideiglenes védőműveket építsenek. A kamasz szultán meg vadászni ment Üszküdarba. A szultán anyja, Turhán, és néhány bizalmasa belátta: nincs tovább! Vagy találnak valakit, aki megállítja a romlást, vagy mindennek vége. Ezért 1656-ban Köprülü Mohamed pasát választották nagyvezímek. A pasa albán gyereknek született. 1557-ben. Tehát ekkor 79 éves volt! Az akkori mércével mérve aggastyán... És mégis: ahol addig szolgált, ott a sztambuli káosz ellenére is sikeres volt. Mint utoljára a tripoliszi vilajetben, beglerbégként.

Nagyvezírként is hallatlan energiával látott neki a rendteremtésnek. Ehhez szervezeti alapja is volt. Még három évvel korábban, 1654-ben az államügyek intézését a dívántól átvette a nagyvezíri kancellária. Ez akkor ugyan belharcok eredménye volt, Mohamednek azonban jól jött, mert így korlátlan végrehajtói hatalomra tehetett szert. Élt is vele.

Először is megszüntette a janicsárok minden különleges kiváltságát. A korrupt köztisztviselőket, a parancsait nem teljesítő tiszteket és hivatalnokokat rövid úton kivégeztette. A fővárosban teret nyert fanatikus vallási mozgalmat betiltatta, ennek tagjai is mentek a hóhér bárdja alá. Nagyvezírségének első évében 30 ezer kivégzés jelezte: vaskézzel indult meg a rendteremtés. Még négy évig volt vezír, ez alatt további húsz-huszonötezer kivégzés történt.

1657 tavaszára először is a flottát és a főváros körüli katonai alakulatokat szedte rendbe. Augusztusara visszafoglalták a velenceiektől a két megszállt erőd-szigetet. Sztambul fellélegezhetett.

De jött a rossz hír máshonnét: Erdélyből. Mi baj lehetett ott? Hiszen hűbéres fejedelemség volt, és Béccsel is meghosszabbították a lejáró békét még 1650-ben. Addig csak a végvári összecsapások kis portyaharcai zajlottak a hódoltság határán, és Vezekénynél volt egy kisebb csata, amikor is négy Esterházy gróf és herceg esett el magyar részről.

Most viszont az 1648 óta uralkodó Második Rákóczi György erdélyi fejedelemmel, pontosabban annak nagyzási hóbortjával gyűlt meg a baja a Portának. A fejedelem meg akarta szerezni a lengyel trónt, mint az korábban Báthory Istvánnak már sikerült. Úgy tervezte, hogy lengyel királyként és erdélyi fejedelemként megszabadul a török függőségtől. Olyan szempontból jól számolt, hogy amikor 1657-ben kockázatos vállalkozását ráadásul a téli hónapokban, megkezdte, Sztambulban még pánik volt. És úgy vélte: a Portának sémi ereje nem lesz az ő terveit megakadályozni. Szövetséget kötött hát a svéd királlyal, aki a 30 éves háború után Európa egyik komoly uralkodója volt, és a független erőként egyre fontosabb kozákokkal is. Utóbbiaknak volt elszámolni valójuk a lengyelekkel, de a törökkel is. Mert az egyik oláh fejedelemséget el akarták szedni a lengyelek orra elől, és azt a törökök ellen maguk mellé állítani. Ráadásul a lengyel trónviszályban-anarchiában voltak főurak, akik az erdélyi fejedelem segítségére vártak. Tehát Második Rákóczi György nyugodtan elindult török engedély nélkül Krakkó ellen, méghozzá olyan szövetségesekkel, akikkel a Porta már harcban állt.

Az akció kezdetben sikeres volt. Krakkót bevették a fejedelem csapatai, majd Varsóban találkozott X. Károly svéd királylyal. Csakhogy Károlyt hazaszólította a háta mögött kitört dán felkelés. A lengyel urak többsége pedig nem akart protestáns királyt egy katolikus országban. Bécs viszont sereget küldött, úgymond „a lengyel katolikusok megvédésére”.

És ekkor jött a fő csapás: Ahogy az új nagyvezír Sztambulban sem tűrte az engedetlenséget, úgy a hűbéres feje-

delemségekben sem! Először is Lengyelországba küldte a tatár felkelés leverése után szolgálatkésszé változott új krími tatár kánt, akinek csapatai megölték a fejedelem és szövetségesei seregének nagy részét, tízezer embert pedig rabságba hurcoltak a Krímbe. A fejedelem párszáz emberével alig tudott menekülve átvergődni a Kárpátokon. Odahaza sem várta jobb helyzet. A nagyvezír serege elfoglalta Jenő várát, és a fejedelmi székbe Barcsay Ákost tették. A tatárok meg Gyulafehérvártól Biharig egész Erdélyt végigdúlták.

Ki tudja, mekkora lett volna a pusztítás, ha a már említett belső felkelés miatt Köprülü Mohamednek nem kell visszaindulnia Sztambul védelmére. Ez már az említett Abaza Kara Hasszán lázadása volt, amelyhez Aleppóból kiindulva szíriai és libanoni parasztok, katonák is csatlakoztak, és már az ősi fővárost, Burszát is elfoglalták.

A nagyvezír nem bizonyult lassú öregúmak. Szeptember második felében még javában tartott az erdélyi rendcsinálás, de október 12-én már Drinápolyba ért, és átkelt a birodalom ázsiai oldalára. Indulásnak ezer lázadó szpáhit kivégeztetett, hatezernek pedig minden birtokát elkobozta. A felkelést leverték, és az okkal vagy ok nélkül lázongóknak hosszú időre elment a kedvük mindenféle felkeléstől.

Libanonban úgy teremtett rendet, hogy biztosítva legyen a birodalom az arab vidékek felől: itt diplomatikusabb volt, és a korábban kivégzett Fakhreddin emír két rokona kapta meg a kormányzás jogát. Ennek köszönhetően itt 1697-ig, a birodalom látványos összeomlásáig béke is lett. A perzsák is rájöttek: az új emberrel nem lehet kikezdeni, ők 1700-ig tartották be a megkötött békét.

Az agg nagyvezír ezután még visszatért Erdélybe, ahol elfoglalta Váradot, a legerősebb várat, 1660-ban. És közvetlen török irányítás alá vont két másik várat, Karánsebest és Lúgost is. Várad meghódításával ötre emelkedett a közvetlen török irányítású vilajetek száma Magyarországon, Buda, Temesvár, Eger, Kanizsa és Várad központokkal.

Sztambulban Köprülü egyensúlyba hozta a kincstárat, a tartományok élén újra engedelmes és szolgálatkész emberek álltak.

A flottát újjáépítették. Minden adott volt az „aranykorhoz” való visszatéréshez, de a sors közbeszólt. Az agg pasa 1661. október 31-én meghalt, helyét 26 éves (!) fia, Köprülü Fázil Ahmed vette át. És folytatta is apja munkáját.

***

Ahmed már lazítani mert a vasszigoron, nem is illett a jelleméhez, ő már műveltebb, politikusabb elme volt. Ami persze nem zárta ki, hogy ahol kellett, ott fegyverrel tegyen rendet. Mint Erdélyben. Először is 500 ezer arany egyösszegű büntetést róttak ki a fejedelemségre, és az évi rendes hűbéri adót tízezerről negyvenezer aranyra emelték. Az Erdélybe visszatérni kívánó Második Rákóczi Györgyöt, aki bécsi segítséggel próbálta visszaszerezni hatalmát, előbb elkergették, majd egy csatában meg is sebesült, és ebbe bele is halt csakhamar. Ezt a csatát még az agg Köprülü Mohamed vezette 1660-ban.

Barcsay Ákos ekkor a temesvári pasához menekült, az meg elfogta, később kiadta a fejedelemmé választott Kemény Jánosnak. Aki nevéhez illően kemény próbált lenni: Bethlen egykori hadvezére jó katona volt. 1657-ben ő is tatár fogságba esett, ahonnét nehezen bár, de kiváltották. így lett fejedelem. Ki végeztette Barcsayt, és talán a tatár fogság miatti bosszúból megpróbálta ismét a Porta ellen fordítani Erdélyt. De ez már nem a gyenge Törökország volt. Elég volt a jenői vár új urát, egy béget ellene küldeni, az le is verte Kemény seregét, az öreg katona is elesett. És az első Apafi Mihályt nevezték ki Sztambulból fejedelemmé, Erdély pedig elvesztette különleges szerepét. Körülbelül arra a függőségi szintre zuhant vissza, mint Havaselve és Moldva, az oláh fejedelemségek.

Miután Erdélyt pacifikálta, a fiatal nagyvezír úgy döntött, hogy elege van a Habsburgokból is. Főleg, mert látszatra ugyan béke van, de egy Bécshez hű nagyúr, Zrínyi Miklós horvát bán ott köt bele a határszéli hódolt török övezetbe, ahol csak tud. Ezért elindult a szultáni fősereg Magyarország ellen. De nem a déli végek és Zrínyi ellen fordult, hanem Budát érintve egy Bécshez igencsak közeli erősség, Érsekújvár ostromába kezdett.

I i> a legerősebb, Bécs kezén lévő magyar várat 39 napi ostrom alán, 1663. szeptember 23-án el is foglalta. Közelebb jutott Üreshez, legalábbis a szilárdan megszállt területeket illetőleg, mint a törökök valaha is!

félre csak Belgrádig (Nándorfehérvár) vonult vissza a vezír. I)e Zrínyi, mint afféle bátor legény, tovább cibálta az oroszlán liajuszát: téli hadjáratában Eszékig jutott, és felégette a stratégiai lontosságú hidat, amelyen a török sereg mindig át kellett, hogy keljen, ha magyar föld ellen indult. A válasz nem késett sokat. Ahmed májusban újra elindult, és elfoglalta, majd felrobbantotta Éj-Zerinvárat, a Zrínyiek családi fészkét, amely Szigetvár 1566-os eleste óta volt a horvát bán székhelye. Majd a török fősereg most már nyugat felé indult, Bécs úti céllal. Augusztus elsején Szentgotthárd mellett bocsátkoztak döntő csatába. Csakhogy itt egy kivételesen tehetséges császári hadvezérrel, az olasz Montecuccoli tábornokkal kerültek szembe, aki meg is verte őket. De Bécs nem használta ki győzelmét. Nem pipogyaságból, mint a magyar urak feltételezték, hanem okos számításból. Mert közben a Elabsburg-Birodalom nyugati határán a francia király egyre több szövetségest tudott mozgósítani, és I. Lipót császárnak döntenie kellett: vállal-e egy kétfrontos háborút, vagy inkább békét köt keleten a törökkel, hogy nyugaton szabad keze legyen a franciákkal és szövetségeseikkel szemben? A császár bizalmasainak őszintén fogalmazott: „Néhány megyéért keleten nem kockáztatom az egész birodalmat nyugaton!” így az augusztus tizedikén sebtében megkötött vasvári békében hagyta, hogy a törökök elégedettnek érezzék magukat, remélve, hogy ennyi elég nekik, és egy darabig nem támadják közvetlenül Bécset.

Jól számított: Ahmednek ennyi tényleg elég volt, mert ő sem akart kétfrontos háborút, és volt másutt is még gondja. Bécset pedig hagyta későbbre. A magyarországi csatározásoknak tehát vége lett, főleg azért, mert 100 nappal később Zrínyi Miklós bán meghalt egy vadászaton. Hogy vadkan ölte-e meg, máig is vitatják sokan. Bécset gyanúsítva egy merénylettel. Pedig nemcsak az osztrák császárnak állt érdekében a harcos bán halála, hanem Sztambulnak is. A Porta nem akart most harcot magyar földön.

Akkor még nem. Mert még tartott egy háború Velencével, és már készültek egy másikra is, orosz földön...

A Velence elleni krétai háborút sikerült is az erők összpontosításával megnyerni. 1669. szeptember 5-én a törökök elfoglalták Kréta legnagyobb erődítményét, lrakliont, és ezzel a sziget feletti uralmat is megszerezték. Még egy olyan pont, ahová addig soha nem jutottak el!

Irakban pedig sikerült úrrá lenni egy másfél évtizede tartó, hol csituló, hol újra fellobbanó törzsi felkelésen, a Szijeb nemzetség elszakadási lázadásán. Ez is 1669-re fejeződött be.

Ezzel délen és keleten is megszilárdult minden, kivéve a már említett délarab Al-Haszát, ahonnan pont 1669-ben verték ki arab törzsi lázadók a törököket. De ez még csak érthető volt: egyszerre harcolni Krétán, Irakban, készülni az orosz hadjáratra - és még a távoli Dél-Arábiában is győzni, no ez már Köprülü Ahmednek is megoldhatatlan volt. Volt még egy ország, ahol kudarcot vallottak az oszmánok, de ez a folyamat csak elkezdődött Ahmed nagyvezírsége alatt, 1672-ben. Ez Marokkó volt, ahol a népi hőssé lett Iszmáil marokkói szultán néger rabszolgákból szervezett szárazföldi és kalózokból verbuvált tengeri hadseregével hosszú küzdelemben - amely egészen 1727-ig húzódott - megszabadult a spanyol és a török fennhatóságtól is.

Az orosz hadjárat sikere viszont a már többször emlegetett kozákokon múlott. Ezek a Volga és Don menti szabad harcosok csalódtak előbb Lengyelországban, majd a cárok Oroszországban is. ígéretet mindenünnen kaptak, szabadságot meg sehonnan. Kivel nem próbálkoztak eddig? A törökökkel. Mivel nem volt mit veszteniük, megpróbálták. (Ez a témája a híres orosz festménynek, amelyen a zaporozsjei kozákok szövetséget kérő levelet írnak a szultánnak.) Dorosenko, Ukrajna nyugati felének kozák hetmanja 1666-ban bejelentette: Sztambul védelme alá helyezi magát, cserébe a Porta elismerte a kozák területek beglerbégjének! A lengyelek ezen annyira felháborodtak, hogy háborút indítottak a törökök ellen. Vesztükre.

Az újjászervezett török hadsereg erősebbnek bizonyult, és a lengyelek nemcsak a kozák területek feletti befolyásukat vesztették el, de bizonyos Podóliai területeket (Nyugat-Ukrajna azon

része, amely addig lengyel uralom állt) is át kellett adniuk, az ottani legerősebb várral, Kameniec-cel együtt? (Ez később Kamenyec-Podolszkij néven még sok csata színtere volt, a második világháborúig...)

Ez a győzelem azonban, amelyet 1672-ben arattak, 11 év múlva nagyon keserűvé vált a Porta számára, mert ez állította a Habsburgok oldalára Sobieski János lengyel királyt, akinek főszerepe volt 1683-ban a bécsi vereségben, amely a teljes török összeomlás kezdetének bizonyult.

1676-ban kötötték meg a török győzelmet szentesítő békét, és rá egy héttel meghalt Köprülü Fázil Ahmed. Elmondható: nagyvezírsége alatt érte el talán legnagyobb területi kiterjedését az oszmán birodalom, amely most már Algírtól Bagdadig, Mekkától a Krímig, és a lengyel határtól Kréta szigetéig ért! Látható volt, hogy érik valami. Valami sorsdöntő. Valami olyan, amellyel vagy mindent megnyer az Oszmán Birodalom, Európát is - vagy mindent elveszít...

* * *

1676-ban tehát új nagyvezírt kellett kijelölni a még mindig uralkodó, de a kormányzással alig törődő Negyedik Mohamed szultánnak. (Ő 1687-ig ült a trónon.) Mégsem Köprülü Fázil Musztafa, Ahmed öccse lett az új irányító, hanem a még Köprülü Mohamed által apja halála után örökbe fogadott Kara Musztafa. 1683-ig vezette a birodalmat, Bécs kudarccal végződő ostromáig. Mi is történt e nevezetes hét év alatt?

Történész-körökben sikk azt mondani, hogy Kara Musztafa beteges hatalomvágya, túlságosan nagyot akarása tette végleg tönkre az újra nagyhatalommá vált oszmán birodalmat. De vajon igaz-e ez? Nézzünk előbb komi a korabeli világban: milyen volt a hatalmi egyensúly?

Ázsiában török szempontból béke volt. Bagdad, Moszul és Irak újra a birodalomé. A perzsa szaffavida sahok országa már gyenge, képességeik meg sem közelítik Nagy Abbászét és korszakáét. Arábia újra stabil. A Földközi-tengeren nincs számottevő ellenség. Velence háborús sebeit nyalogatja, alig van már

'támaszpont-szigete, ahonnét veszélyes lehetne. Spanyolország ' látványosan gyengül, az egész világon visszavonulóban van az új gyarmatosító konkurens, Anglia elől. Európa legerősebb hatalma Franciaország, amely már szemet vetett Spanyolországra is, de hogy meg is szerezze, ahhoz végleg meg kellene vernie Ausztriát. Az ellenreformáció túlkapásai miatt egész Közép-Európa forrong. Bécs ezt figyelembe sem véve vakon zsarnoskodik mindenütt, és egyre újabb ellenségeket szerez birodalmán belül és kívül is. Ki van még? Oroszország. De ez MÉG NEM Nagy Péter cár Oroszországa, ez még egy belső ellentétektől gyötört, bár egyre erősebb új hatalmi góc.

Mikor kell és lehet Bécset végleg térdre kényszeríteni, ha nem most? Bármely későbbi politikus is úgy döntött volna: itt az idő! Reálpolitikusan is, nemcsak cezarómániából.

Kara Musztafa döntött: két hadszíntéren kezdeményez. De előbb a gyengébb ellenfelet, az oroszokat iktatja ki, hogy ezzel keletről is oldalvédelmet biztosítson a Bécs elleni nagy támadáshoz. Ehhez kapóra jött egy váratlan fejlemény: Dorosenko hetman, mivel kozákjai rájöttek, hogy Sztambultól sem kapják meg az áhított kozák-szabadságot, felmondta a török védnökséget, sutba dobva beglerbégi címét. És egyesítve a kozák területeket, a vezérséget a másik, a keleti hetmannak, Szamojlovicsnak adta át. Aki mögött már viszont Moszkva, a cár állt. Ez 1676-ban, Musztafa nagyvezírségének első évében történt. A sértődött Porta azonnal válaszolt: nemcsak az „áruló beglerbég”, hanem a mögötte álló oroszok is megbüntetendők! Tehát 1678-ban háborút indítottak az oroszok ellen, amely 3 év múlva, 1681-ben a bahcsiszeráji békével ért véget. A krími kánok székhelyén kötött egyezség szerint a háborúban elnéptelenedett Kijev környéki területeket nem telepíti újra lakossággal egyik fél sem. (Elnéptelenedett? Hát mi volt itt, atomháború? Nem. Csak éppen ahol a kozákok és a tatárok csapnak össze, ott lehet valami képe a kívülállónak arról, hogy utánuk mi marad?...) A végeredmény: a kozákok nem maradnak török hübérben, viszont a határ nem került közelebb az „igazi” török területekhez.

A kelet tehát „megvolt”. Most jöhet a nyugat, Ahol már évek

óla érdekes helyzet alakult ki. Erdély szilárdan török fennhatóság alatt, ráadásul körülvéve két török vilajettel, a váradíval és a lemesvárival. A Habsburg kézen lévő magyar országrész élesen kétfelé oszlik. A Felvidéken protestáns többség van, az urak is a/ új hit hívei. És a császár olasz és vallon zsoldosai nem nézik, hogy úrral vagy paraszttal állnak szemben, saját zsebre ..hittérítenek”, Minél gazdagabb valaki, annál inkább áldozat. A Dunántúl és a horvát földek szilárdan katolikusak. Ott viszont másért elégedetlenek a főurak. Határosak a török hódoltsággal, és az állandó határvillongásokban az ő földjeik mennek tönkre. Mécs, a már említett okból, nem ad segítséget, nem keresi a bajt a törökkel, elég baja van a francia háborúban. Az emiatt lázongó magyar főurak egy pancser módon szervezett összeesküvésbe keverednek, melynek vezetőit, a legnagyobb történelmi magyar és horvát családok tagjait Bécsben kivégzik. Félreértés ne essék: nem ez volt a császári hatalom fő bűne! Ez bárhol Európában így történt akkoriban. Ha valaki szervezkedett, lázadni próbált és elbukott, mehetett a vérpadra, ha magyar, ha cseh, ha török, ha francia főúr volt, akkor is. Legfeljebb másutt egyeseknek sikerült elmenekülni. Mint például egyes Párizs-ellenes francia tartományi főuraknak Londonba vagy Bécsbe. így esik majd meg, hogy osztrák hadvezérként nem egy francia eredetű herceggel találkozunk. De a Dunántúlról nem volt hová futni. A véres ellenség törökökhöz nem mertek, máshová meg nem lehetett, nem voltak közös határok. Egyedül a kétbalkezes főúri összeesküvésbe keveredett felvidéki protestáns urak közül tudott néhány Erdélybe menekülni, a fejedelem, Apafi védőszárnyai alá. így nem kellett török menedéket kérniük. Legalábbis közvetlenül nem. Mert azért a Porta jóváhagyására az ő befogadásukhoz az erdélyi fejedelemnek is szüksége volt.

És Kara Musztafa jóváhagyta. Mert tudta jól, hogy ez lesz az alapja a későbbi, Bécs elleni támadásnak. Sőt, nagyobb méretekben is gondolkodott. Mivel Párizsnak minden szövetséges jól jött a Habsburgok ellen, a franciákkal kötött titkos szövetséget. Ennek része volt az is, hogy Párizs támogatja a Bécs ellen lázadó, Erdélyben gyülekező magyar urakat. (Szép kis elvhűség: „a legkatolikusabb király”, ahogy a francia uralkodó szerette hívat-

ni magát, a katolikus bécsi császár ellen a moszlim törökkel épp úgy összefog, mint az üldözött protestáns magyar urakkal...)

Szóval Erdélyben már 1672 óta zajlott a szervezkedés. A menekült protestáns nemesek és polgárok, a váradi béke után elbocsátott végvári katonák gyülekeztek, élükön Szuhay Mátyás, Szepesi Pál, és Teleki Mihály kővári várkapitány állt. 1672 augusztusában már megtámadtak határ menti császári helyőrségeket, de akkor még visszaverték őket. De 1677 májusában viszont sikerült megegyezniük a franciákkal. XIV. Lajos, a „Napkirály" varsói követe útján kötött szerződést a magyar lázadókkal, és konkrét segítséget is küldött. Egyes források szerint ezek inkább francia pénzen fogadott lengyel és erdélyi zsoldosok voltak, de máshonnét kiderül: bizony francia tisztek irányították ezt a sereget, amelyben francia tüzérek és más katonák is jelen voltak. Franciák Erdélyben, egy török hűbéres fejedelemségben? Nos, itt van Kara Musztafa okossága. Amíg ő az oroszokkal nyűglődik, másra hagyja az osztrákok erejének kipuhatolását! Támadjanak csak magyarok, lengyelek, franciák török hűbéri területről Bécs csapatai ellen, lássuk boldogulnak-e? Meglepő módra - boldogultak. 1677. október lD-én, az északkeleti Ugocsa megyében, Nyalábvámál ez a kuruc-erdélyi-lengyel-francia sereg szépen megveri a császári katonákat! Érdekes lett volna, ha ebben a felállásban folytatódik a háború, de a helyzet nyugaton másként alakult. Nymvegenben XIV. Lajos 1679 februárjában békét kötött I. Lipóttal, és egyelőre véget ért a háború. A francia tiszteket és katonákat visszahívták a most már a királyi Magyarország területén harcoló kuruc seregből.

Ekkor lépett a színre egy új ember: a szintén a Felvidékről elüldözött, ekkor még igen fiatal gróf Thököly Imre. Apafi fejedelemtől engedélyt kért és kapott arra, hogy a nyalábvári győzelem után a felkelők közé álljon. És az ifjú gróf magához ragadta a felkelés vezetését. Nymvegen után a franciákban csalódott. Túl heves, iijú és büszke volt ahhoz, hogy megértse a nagyhatalmi diplomácia finomságait. O csak azt látta: a franciák hazatérnek, nekik itt hagynak némi pénzt, és ennyi. De mert Bécs ellen Erdély segítsége kevés lenne, valahonnét támogatást kell szerezni. Ki marad? Kara Musztafa! Azt honnan is tudhatta volna, hogy

közben a francia diplomácia mindent megtesz: a törökök vegyék át a felkelés segítését, ha már ők a békeszerződés miatt nem tehetik... Persze, nem önzetlenül, nem is a magyarok iránti szeretetből tették ezt Párizsban, hanem mert jól tudták, hogy a hamarosan megüresedő spanyol trón miatt előbb-utóbb nagy háború lesz Béccsel. És ha Habsburgoknak keleten a magyar lázadókkal van gondja, akkor annyival kevesebb császári katonával kell majd számolni a nyugat-délnyugati hadszíntereken. Tehát nem a magyar ügy győzelme volt a cél, hanem az időhúzás, és Bécs nyugtalanítása.

Kara Musztafa is tudta ezt. De várt az orosz háború végéig. 1680 ebben a furcsa várakozásban telt el. De 1681 februárjában vége lett az orosz harcoknak. És máris repült az engedély Erdélybe: most már akár Apafi is megtámadhatja a császáriakat, királyi magyar földön! Menjen együtt Thököly kurucaival, sőt, vele mehet tízezres seregével a váradi pasa is! Folytatódhat a kóstolgatás! Thököly pedig üzenetet kapott Sztambulból, amelyet Csonka (Mehmed) Bég, a nógrádi török várparancsnok továbbított: ha elfogadja a Porta főhatóságát, akár Magyarország királya is lehet!

Mit tehetett a fiatal kuruc vezér e helyzetben? Párizs látványosan a háttérbe vonult. Erdélynek papíron Apafi a fejedelme, és Erdély hatalma hivatalosan nem terjed ki arra a 13 felső-magyarországi megyére, amelyben akkor már a törökök az urak... Ha tehát segítség kell - márpedig kell! -, az csak a töröktől jöhet. írásos hűségesküt tett tehát Ibrahim budai pasa útján a Portának.

így az 1681-es hadjáratban kuruc, erdélyi, moldvai, havaselvei csapatok, és a váradi pasa tízezer törökje együtt foglalja el Böszörményt és Káliét. Kelet-Magyarországon már nincsenek császáriak. És jön 1682! Csonka Bég, aki sokkal több volt egyszerű várparancsnoknál, tulajdonképpen a nagyvezír bizalmas diplomatájaként működött, parancsot hoz Ibrahimnak, Budára. (Egy bég - egy pasának!) Az áprilisban átadott parancs lényege: Thökölyt minden módon támogatni kell!

Thököly egy kis ideig „mással van elfoglalva”. Június 15-én feleségül veszi Első Rákóczi Ferenc, a Felvidék egyetlen katoli-

kus nagyura özvegyét, Zrínyi Ilonát, és vele kapja a Rákóczi-várakat, Munkácsot, Patakot, Tokajt, továbbá a hatalmas uradalom több ezer fegyverforgató kisnemesét és várkatonáját! Most már saját képzett serege is van, és ami még több, hatalmas anyagi háttere. Ezzel indul az 1682-es hadjáratba. Július 20-án elfoglalja (egyedül, törökök és erdélyiek nélkül!) Kassát, a Felvidék igazgatási központját. No meg az itt talált hatalmas császári vagyont is! Majd Fülek ostromába kezd, de ebben már Ibrahim budai pasa harmincezres serege is részt vesz. Az erdélyiek későn érkeznek, nekik már csak a szeptember 10-én elfoglalt vár lerombolása marad.

A fiileki győzelem után, a táborban lévő magyar és erdélyi rendek előtt Ibrahim pasa felolvassa s szultán rendeletét: Thökölyt a Porta elismeri Magyarország királyának! És az ország évi 40 ezer talléros hübéradó fejében vallási szabadságot kap! Az uralkodói jelvényeket átnyújtó Ibrahim ezt mondja: „E királyi köntöst a szultántól kaptad! Aki tőled el akarja venni, azt úgy kezeljük, hogy a szultán válláról akarja letépni!!!” A szöveg világos: a nem hódoltsági magyar területek immár a Porta hűbéres királyságának számítanak, és Sztambul teljes védelmét élvezik!

És hogy Bécs még jobban értse, a kuruc seregek e támogatással maguk mögött előbb Lévát, majd a felvidéki bányavárosokat is elfoglalják, Körmöcbánya minden aranyával együtt! Thököly sajátpénzt veret, egyik oldalán Pro Patria et Libertate felirattal (ez nem Rákóczi „találmánya”!), a másik oldalán saját képével, amelyet az Emericus Tekelius Hungarorum Dux felirat vesz körül. VIGYÁZAT. DUX, ÉS NEM REX! Még nem tartja magát királynak, csak fejedelmi hercegnek! Vagy lehet, hogy ez azért van, mert másként nem kötne vele fegyverszünetet Lipót császár, aki 1682. november 19-én kénytelen elismerni, hogy a Garam folyótól keletre az erdélyi határig immár Thököly az úr? Végül is mindegy. Az ujjongó, a Bécs gyilkos martalócaitól megszabadult ország ünnepel, ünnepli a kuruc királyt, fütyülve a diplomáciai finomságokra...

És jött 1683... Kara Musztafa az eddigiekből a következőt tudhatta meg: Bécs gyenge, ha még egy lázadó magyar fejedelem is térdre tudja kényszeríteni. És az esetleges szövetségesek?

Párizs világosan beszélt. Nincs ellenére egy Bécs elleni török támadás. Mert most ugyan éppen béke van, de a terv változatlan: a Rajna-vidék és Spanyolország megszerzése, kiszakítása a Habsburg-uralom alól. Tehát Párizs nem ép, szabad az út Bécs felé. De csak arra! Mert Lengyelország tabu, az francia védelem alatt áll! (Vajon miért? Mert katolikus? Mint más esett róla szó, vallási szempontok a területrabló francia diplomáciát soha nem érdekelték. Vagy mert Bécs ellen számított szövetségesként Párizs a lengyelekre? Akkor rosszul számított: Sobieski János lengyel király még nem tudta megemészteni Podólia és Kameniec várának török kézre kerülését. Ráadásul úgy érezte: most, hogy Thököly révén már közvetlenül a déli lengyel határoknál tűnik fel egy török vazallus állam, ez bekerítéssel fenyegeti őt...)

Bécs rémülten Sztambulba küldi gazsulálni Caprara tábornokot, fényes ajándékokkal, hátha még el lehet kerülni a háborút. A tábornok ugyan cégéres gazember, rabló zsoldos, de jó katona is. Látja az előkészületeket, és tudomást szerez arról, hogy 1682. augusztus 6-án Sztambulban eldöntötték: jövőre indul A NAGY HADJÁRAT. Októberben már csak azt tudja jelenteni a császárnak, hogy semmi esély a békére!

És 1683. február 20-án elindul a nagy háború. A török fősereg létszámáról ahány forrás, annyiféle számot mond. A valószínű adat százezer körül van. Csakhogy csatlakozik a tatár kán legalább húszezer harcosa, a két oláh fejedelemség, Havaselve és Moldva együtt minimum 30 ezer embert hoz, Apafi húszezer erdélyi katonát, Thököly is ugyanannyit! Az útba eső európai helyőrségek alakulatait is mozgósítja Musztafa. Tehát reális, hogy Bécs előtte már bizony KÉTSZÁZEZER a hatalmas sereg együttes létszáma! Ekkora erőt még Nagy Szulejmán sem indított soha Európába.

És Kara Musztafa tudja, hogy mit csinál. Ha egy birodalom, amelyet csak sikeres hódítások tartanak össze, továbbra is birodalom akar maradni, akkor győznie kell. Győzelem esetén nincs belső elégedetlenség, a hadizsákmány mindenkit jóllakat, és főleg őt, Musztafát teszi szinte megváltóvá a siker! (Egyes későbbi elemzők szerint még többet akart: bécsi központtal egy saját, európai birodalmat, elszakadva a gyenge kezű szultántól

és Sztambultól. Ez több okból nem reális. Egyrészt így is korlátlan úr volt, győzelem esetén akár maga léphetett volna a szultáni trónra Sztambulban. Másrészt - és ezt rögtön látni fogjuk - Musztafa egy ennél sokkal bonyolultabb hatalmi játszmára készült, amelyben nem szerepelt az, hogy Bécs az ő székhelye lenne...)

Május 3-án ért Belgrádba a török sereg. A szultán itt, szokása szerint befejezettnek vélte saját feladatát, megpihent, kedvtelésének, a vadászatnak áldozott, a hadjárat további részét a nagyvezírre bízta. És az egy furcsa megoldáshoz folyamodott, Thököly sugallatára. Ugyanis a kuruc király a hódoltsági területen, a Duna-Tisza közén át lement a Felvidékről húszezres hadával Belgrádig, Musztafa elé. A következőt javasolta: a Dunántúlt nem kell harcban elfoglalni! Mert ezzel csak Lipót császár kezére játszanának, aki ugyanerre készül, mármint hogy a Dunántúl pusztulása árán mentse Bécset! Van jobb megoldás is!

Hogy mi? Nos, emlékezzünk csak: a Dunántúl és a horvát földek emberemlékezet óta katolikus és udvarhű főúri családok kezén voltak. Ebből a katolikus most is igaz volt - az udvarhű viszont már nem! Miért is? Mert röpke 11 évvel ezelőtt a Zrínyi, a Frangepán, a Wesselényi és a többi nagy család legjobbjait az elvetélt összeesküvés után Lipót kivégeztette vagy börtönbe csukatta. Helyükbe névleg már családok léptek. Batthyányok, Széchyek, Draskovichok, Czoborok, Nádasdyak, Erdődyek, Festeticsek és mások. Csakhogy ezek a famíliák a kereszt-házasságok révén nemcsak egymással voltak szoros rokoni kapcsolatban, hanem a félretett vagy megölt családokkal is. És élt bennük a bosszúvágy!

Ha tehát Thököly seregével még a török előtt végigjárja a Dunántúlt, akkor ezek harc nélkül behódolnak, és cserben hagyják Lipót császárt, hadd érje csak utol megérdemelt végzete! így is történt! Barkóczy, Szepessy, Szalay, Thököly alvezérei egymás után bírják átállásra a főurakat, és megszerzik Tatát, Veszprémet, Pannonhalmát (!), a Balaton menti végvárakat is egy kardcsapás nélkül.

Vajon csak félelemből? Rettegtek a Thököly után érkező hatalmas török seregtől? Bizony sokkal többről van szó. Ugyanis

létezett egy titkos megállapodás a dunántúli főurak, Thököly és Musztafa között. Nem kevesebbről van szó, mint arról, hogy a győzelem után Thököly csak Magyarország királya lesz. Viszont Ausztria trónjára Draskovich Miklós országbíró, Morvaország élére önálló hűbéres uralkodóként Czobor Adám, Stájerország, mint külön fejedelemség élére Batthyány Kristóf kerülne, Horvátország bánjaként pedig Erdődy Miklós működne tovább. Mindezen területek évi 400 ezer aranytallér hűbéri adó megfizetése mellett részlegesen függetlenek lennének, Erdély akkori státuszához hasonlóan!

Hogy ez csak mese és lázálom? Nem éppen! Mert olyan valaki mondta tollba, aki minden háttér-alkuról tudott! A már említett Csonka Bég, akit a török vereség után 1686-ban Budán a császáriak elfogtak, és a bécsújhelyi börtönben vallotta mindezt. És azt már eddig is láttuk, hogy ez a bég nem „sima” várkapitány volt, hanem Kara Musztafa egyik legfontosabb diplomatája, bizalmasa!

íme tehát a magyarázata annak, hogy az említett urak a Rába-Rábca vonalon kiépített császári fő védővonalát egyszerűen ott hagyták csapataikkal együtt. Győrt körülzárták a Thököly után beérkező török hadak. Sopron Batthyány Kristóf parancsára megadta magát, és a kért mennyiségű élelmiszert szekerekkel együtt a Bécs felé tartó török fősereg rendelkezésére bocsátotta. A másik Batthyány-tetsvér pedig július második felében már háromezer lovassal, Thököly híveként Graz előtt portyázott, a törökök elől Linzbe menekülő Lipót császár nyomában. E portya során esett császári fogságba Zrínyi János gróf, a kivégzett Zrínyi Péter fia, Zrínyi Ilona testvére, a törökverő Zrínyi Miklós unokaöccse!!! A császár hitén csak Esterházy nádor maradt, de mert az ő Vág menti táborát is tömegével hagyták ott a magyarok, hát jobb híján ő is menekült Lipót után.

A Habsburg hadak fővezére, Lotharingiai Károly herceg (egyike azon említett uraknak, akik a francia király elől menekültek osztrák szolgálatba) előbb megpróbálta a török kézen lévő Érsekújvárt ostromolni, majd ennek kudarca után visszavonult a Rába bal partjára, Ausztria védelmére. Alig maradt egy megyényi magyar föld osztrák kézen! Páratlan lehetősége volt

ez a magyar történelemnek: egyszer és mindenkorra megszabadulni a Habsburgoktól, aztán később fokozatosan függetlenedni a töröktől is, Nem lett volna nehéz. Mert minél nagyobb egy birodalom, minél távolabb vannak egyes részei a központtól, annál könnyebb látványos harcok nélkül, csendben függetlenné válni, mint ez a már említett Iszmail marokkói szultánnak, később az Arab Félszigeten a vahabitáknak, vagy Egyiptomban Mohamed Alinak sikerült is. E percben tehát megnyílt a magyaroknak és Közép-Európa más népeinek egy másik út is a világtörténelemben. De sajnos, bezárult. Vajon hogyan és miért?

És megindul visszafelé a gőzhenger

Bécstől Zentáig

Eleinte még minden szépen megy. Thököly már a Dunántúl új közigazgatását szervezi. Draskovichra bízza a határ menti megyék vezetését, aki új szerepkörét azzal kezdi, hogy Kismartonban (ma Eisenstadt) bosszúból felgyújtja az elmenekült Esterházy nádor kastélyát.

A harc már rég osztrák területen folyik. Hainburg városa megpróbált ellenállni. Az egy hetes ostrom után minden védő fejét gúlába rakták Musztafa lába elé a győztes törökök. Június hetedikén Lipót császár olyan pánikban menekül Bécsből Linzbe, hogy egy darabig gyalog kell mennie, mert még hintó sincs elég. A kormányhivatalok egy része Bajorországba költözik, Miksa Emmánuel bajor választófejedelem védelmébe. A lakosság a jezsuitákat okolja: ők üldözték a magyarokat, most miattuk van itt a baj! (Mit mondjunk, igazuk volt, de nagyon is...)

Thököly közben Pozsonyt ostromolja, de nem tudja bevenni, mert Lotharingiai Károly július 29-én felmenti a várost. Musztafa ekkor Bécs alá rendeli Thökölyt. Az meg önfejű, és nem megy. Az első súlyos hiba...

Musztafa előhada július 12-én ér Bécs alá, de egy hétig még nem zárják be az ostromgyürüt. Ennyi elég Rüdiger von Starhembergnek, a 45 éves osztrák tábornagynak, akire Lipót a város védelmét bízta, hogy erősítést hozzon be. Kellett is, mert csak kétezer emberből állott a város hivatalos őrsége. A kérdéses egy hét alatt be tudott húzódni Károly herceg gyalogsága is, akikre itt nagyobb szükség volt, mint a csatamezőn. És felfegyverezték a céhek iparosait, legényeit, a városbéli diákokat is. így már 16 ezer embert tudott a tábornok a falakra kiállítani. Szó se

róla, ez is nagyon kevés volt, az ostromlók sokaságához képest. Mert azok meg 90 ezren voltak!

Július 29-én Csekleszn él Lotharingiai Károly olyan vereséget mér Thököly Pozsony alól visszavonuló húszezres seregére, hogy azt végleg kikapcsolja a háborúból. Talán a fejedelem nagyképűsége volt az ok, ilyen kis erővel nem lehetett volna szembeszállni az osztrák fősereggel. A második súlyos hiba... így Károly serege lélegzethez jutott: a Duna két partján lévő magyar és török csapatok között megszűnt az összeköttetés, és a császári fővezér vissza tudott köztük manőverezni Bécs felé. A város helyzete közben egyre romlott. A Duna magas vízállását kihasználva most már hadihajókról is ágyúzták a törökök. Járvány is kitört. A védők fele már halott, vagy harcképtelen sebesült, beteg volt. Már a város utcáin kezdtek barikádokat építeni a várható közelharcra.

Szeptember 7-én Károly herceg a Bécs melletti Kahlenberg hegyre küldte Donath Heissler ezredes alakulatát, hogy tűzzel és jelekkel tudassa a védőkkel: még egy kicsit tartsanak ki, mert közel a felmentő sereg.

Tényleg közel volt. Tuln-nál, a Duna mellett. 65 ezer ember és 150 ágyú. De honnan? Nos, jöttek bajorok, szászok, Rajnavidéki német fejedelmek csapatai, de főleg LENGYELEK! Sobieski János királlyal az élükön. Ő lett a felmentő hadak fővezére is. De vajon miért jött? .

Jó, a már említett okok, Podólia, Kameniec, és a félelem Thököly török orientációjától részben magyarázza ezt. Ámde: Varsóban nagy volt ekkor a francia befolyás! És a franciák, ugyebár, bátorították a támadásra Kara Musztafát. Csak egy magyarázat lehet. Akarták, akarták ők Lipót császár gyengülését, de nem Bécs végleges bukását! Mert akkor csöbörből vödörbe kerülhetnek: az osztrákok helyett egyhamar a törökök jelennek meg a Rajnánál is. Akik délen a tenger felől is veszélyesek lehetnek. Hát ne legyenek ők sem túl erősek! Rájuk küldjük a lengyeleket, kergessék vissza őket Bécs alól. És csak gyilkolgassák egymást a törökök a Habsburgokkal, de ha lehet, magyar földön. Ezzel vonva el Lipót erejét a spanyol és a rajnai „frontokról”.

Tévedtek. Nem Bécs bukott el végleg, hanem a törökök. És lett a Habsburgokból újra európai nagyhatalom, olyan erős mint addig soha. Igaz, tévedtek a kedves jó francia stratégák máskor is, ennél nagyobbat is. De érdekes módon a tévedések károsult-jai között mindig ott voltak a magyarok is… Úgyhogy aki ma-gyar szívvel és fejjel gondolkozik, az nagy örömmel vehette 1956-ban, a szuezi háború után a francia birodalom végleges kiesését a nagyhatalmak közül. Még akkor is, ha ezt is mi fizet-tük meg egy levert forradalommal. (De ez már más kérdés, ezzel részletesen az Anno kiadónál nemrég megjelent, a magyar törté-nelmi tévedésekről szóló könyvemben foglalkoztam.)

Szóval Sobieski jött, látott és győzött. Többek között azért, mert Kara Musztafa kitűnő szervező, jó diplomata, de a harcté-ren csapnivaló hadvezér volt. Először is: ha kétszázezer embere ért el Ausztriába, akkor most hol voltak? Számoljunk: Thököly „ott ragadt” húszezerrel Pozsony mellett. Bécs ostrománál el-esett cirka 20-25 ezer török és tatár. Az 45 ezer. Még mindig kellene lennie 155 ezernek. És van elvileg 90 ezer. Alig több, mint a megcsappant létszámú városvédők és a felmentő sereg együtt. Miért? Mert Musztafa a többit különféle „biztosító fel-adatokkal” szerte szórta.

Aztán: a csata előtt Ibrahim budai pasa, aki jobb katona volt, azt javasolta, hogy a bécsi erdőt zárják le, és az ostromzárból is vonják vissza a janicsárokat a csatamezőre, mert most minden ember kell! Musztafa ezt nem fogadta el, mert „kitörnek a védők és hátba támadják”. De kik? Hiszen a városban alig volt már 6-8 ezer harcképes ember. A janicsárok mégis az ostromárkokban maradtak. Es a csata túlerő nélkül, egyenlő létszámmal indult. És Sobieski lovasrohama döntötte el. A szárnyakon lévő oláho-kat és tatárokat szétverve már a török derékhadat támadta. Kár-oly herceg ezt kihasználva minden tartalékot bevetett - és a tö-rök hadsereg összeroppant. Menekült mindenki, számos pasa, bég, és Musztafa egész testőrsége is odaveszett. Az elkeseredett nagyvezír a csatatéren akart meghalni, de a szpáhik vezetője, Oszmán aga rábeszélte: nélküle az egész sereg odavész, mene-küljön Győr felé. Közben a védők is kitörtek, és a harcnak vége lett. A győztesek 117 ágyút, 8000 muníciós szekeret, teméntelen

hadianyagot zsákmányoltak. Tízezer török halva maradt a harcmezőn. 1500 keresztény halottal szemben...

Sobieski ugyanolyan győzelmet aratott, mint Kun László királyunk 1278-ban Morvamezőnél. Megmentette a végromlástól az arra ezerszer rászolgált Habsburgokat. Meg is köszönték neki. A csata után mindjárt, amikor az addig vackán reszkető Lipót császár visszamerészkedett, és rögtön vérig is sértette a lengyel királyt, mert sem annak fiával, sem a csatát Sobieski mellett irányító Jablonowski marsallal nem volt hajlandó kezet fogni. A sértett lengyel uralkodó nem is vett részt a továbbiakban a törökellenes harcokban. Hosszú távon pedig ugyanazt kapta, mint mi, magyarok, Morvamezőért. A lengyel szabadság egyik legvéresebb kezű hóhérává vált a Habsburg Birodalom, felosztva az országot, és leverve annak minden szabadságharcát.

Muszta pedig menekült. D e még Győrben kivégeztette bűnbakként a csatavesztésért Ibrahim budai pasát. Pedig ha hallgatott volna rá, talán nem veszít. Aztán Kara Mehmed pasát tette budai helytartóvá, és megbízta: Pozsonynál állítsa meg az üldöző osztrák és német seregeket.

Nem sikerült. Károly herceg megtámadta Párkányt és Esztergomot. Itt még oldalán volt Sobieski, aki majdnem belehalt egy értelmetlen lovasrohamba, ahol kétezer lengyel vitéz vesztette életét, de a párkányi csatát is megnyerték a szövetségesek, főleg azért, mert az Esztergomba visszamenekülni kívánó törökök alatt leszakad a hajóhíd, egy tüzérségi találattól. A várat kurucok is védték, a törökök oldalán. Vesztükre. Mert október 26-án, amikor Arszlán pasa feladta Esztergomot, a bántatlan elvonulást csak 6000 katonájának és ugyanannyi török polgári lakosnak tudta kialkudni, a kurucoknak nem. A korábban meghódolt dunántúli várakat, Pápát és Veszprémet is visszafoglalták a császáriak. Kara Musztafa lassan visszavonult Belgrádba. Ott december 25-én a szultán parancsára selyemzsinórral kivégezték. Fejét 1688-ban, a császáriak által visszafoglalt Belgrádban Starhemberg tábornok kiásatta, és ajándékul Bécsbe küldte, ahol kiállították „örök emlékül”.

Ettől kezdve az oszmánok már csak vergődtek. Európa pedig „felébredt", Bécs ostroma intő jel volt: vagy végeznek az európai török jelenléttel, vagy mindenki veszélyben lehet. IX. Ince pápa kezdeményezésére 1684-ben „Szent Liga" jött létre, a Habsburgok, Velence, és Lengyelország részvételével. Váltakozó sikerrel harcoltak. Sobieski Jánosnak nem sikerült első nekifutásra visszaszerezni Podóliát, és Moldva elfoglalásával is kudarcot vallott. Velence viszont több sikerrel támadott a tenger felől görög földön, a Peloponnészosz-félszigeten. Csak a franciák nem csatlakoztak, sőt, 1684 áprilisában Luxemburgnál megtámadták Lipót császár német szövetségeseit. Csak Ince pápa kérésére függesztették fel az ellenségeskedést, sőt, vállalták, hogy valami kevés katonával is segítik a török kiverését Magyarországról és Balkánról. (Párizsi képmutatás, oh…)

Megindult a magyarországi támadás: Károly herceg 40 ezer emberrel Buda ellen, míg egy hétezres hadtest a Felvidéken Thököly ellen vonult fel. Csak éppen túl sokat akartak. Rögtön Budát akarták bevenni, miközben még mögöttük volt török kézen Érsekújvár és Eger. A bécsi védő, Starhemberg ezt szóvá is tette, de nem hallgattak rá. Június 10-én bevették Visegrádot. Csak közben Bekri Musztafa pasa egy jelentős török sereggel a Balkánról Budához érkezett. Ezért Vácnál csatát kellett vívni a budai pasa által vezetett 15 ezres török hadtesttel. Megnyerték. Június 27-én Vác is megadta magát. Pestet kiürítették a törökök. Közben Károly herceg hajóhídon átkelt a Dunán, hogy északról, a jobb parton érje el Budát. Itt állta útját Bekri Musztafa 21 ezer emberrel, Szentendrénél. Július 10-én ezeket is legyőzték. A pasa ekkor visszavonult Érdig.

Károly 38 ezres sereggel látott neki Buda ostromának, amelyet 10 ezer török védett - és húsz kilométerre még ott állt Bekri Musztafa, igaz hogy többször megtépázott, de még mindig komoly erőt képviselő serege is. Ez nem volt elég a győzelemhez. Mégis előbb a gellérthegyi erődöt, majd a Vízivárost is elfoglalták az ostromlók pár nap alatt, majd Érd mellett, a Hamzsabég nevű török községnél Károly újra legyőzte Musztafa seregét is. A törököket az is sújtotta, hogy ágyúgolyó megölte Kara Mehmed pasát, akinek a helyébe Sejtán Ibrahim lépett. Ő át-

szervezte a védelmet, és napi rendszerességűvé tette a kitöréseket, saját vagyonából jutalmazva az ebben bátran harcolókat. Károly serege a kitörések, a gyakori szárazföldi csaták és a betegségek miatt, csaknem felére, 21 ezer főre csökkent. De erősítés jött, bajorok, svábok, és a korábbi „bűneiket megbánt” magyarok is. (Ők azután végigharcolták ugyan a törökellenes háborúkat, de a császáriak ezt követő szokásos aljas és durva akciói miatt 1703-1704-ben a Dunántúl is igen hamar állt át Rákóczi fejedelem oldalára...)

Csakhogy a császári erősítéssel egy időben Bekri Musztafa is erőt gyűjtött, és újra támadott, ő is hozott 20 ezer törököt. A Naphegyen épített ostromállásokat szét is verte. Hideg és esős ősz jött. Október 4-én Miksa Emmánuel bajor választófejedelem még egy rohammal próbálkozott, sikertelenül. A kitörések folytatódtak, kívülről pedig Musztafa pasa lovasai támadtak naponta. A bécsi udvar fukarsága is visszatért: „elfelejtettek” zsoldot fizetni, ezért a magyar katonák egyszerűen hazaindultak Buda alól. Október 31-én nem várt fejlemény történt: ezúttal az egri pasa küldött segítséget, a védők pedig újabb kitöréssel az ostromállások többségét szétverték. (Igaza lett Starhembergnek, hogy előbb Eger, aztán Buda. Itt ütött vissza, hogy nem hallgattak rá.) November 3-án el kellett rendelni a visszavonulást. Buda első ostroma nem sikerült.

A törökök a visszavonulókat se kímélték, a Margitszigeten ezer foglyot ejtettek, Szentendrénél az utánpótlás szekereit foglalták el, és leöltek 900 beteget és sebesültet. Károly herceg öszszesen húszezer(!) embert vesztett, többet, mint az előző évben összesen. A szultán ünnepelt. Sejtán (Sátán) Ibrahimnak baljós előneve helyett a Melek (Angyal) nevet adományozta, és Bekri Musztafát sem ölette meg kudarcaiért, hanem Kanizsára helyezte Beglerbégnek. Ez jóval kevesebb volt, mint korábban az aleppói pasa cím - de legalább élve úszta meg. És Kara Musztafa példája után ez sem volt kevés...

Egy év múlva, 1685-ben folytatta hadjáratát Károly herceg. A Bécshez aggasztóan közeli, és a budai ostromokat hátulról zavaró hatalmas erődöt, Érsekújvárt készült visszafoglalni. Nem kezdődött túl jól. Ibrahim pasa és Csonka Bég ugyanis indulás-

nak visszafoglalta Vácot, hogy Újvár utánpótlását innen a császáriak ne veszélyeztethessék. A bég egyébként korábban, még a télen egy csellel a Heissler által ostromzárba fogott Újvárba 3000 lovast és rengeteg élelmet is bejuttatott. 1685-re több mint százezres sereg gyűlt össze a török ellen. Még 400 francia is volt köztük. Július 7-től 15 napig lőtték az ostromlók Újvárat, de a védők kitartottak. Főleg, mert Sejtán, izé, most már Melek Ibrahim elindult Budáról felmentő csapatokkal, de az egri és a váradi pasa is indított lovascsapatokat. Ezek együtt, mintegy mellesleg, július 22-én ostromolni kezdték a császáriak által előző évben megszállt Visegrádot, és két hét alatt el is foglalták, mert a védőknek, ivóvizük elfogyván, meg kellett adni magukat.

Ibrahim most már Esztergom visszavételébe kezdett, és a várost el is foglalta, a védők a fellegvárba húzódtak vissza. Károly hercegnek meg kellett osztani seregét, 40 ezer emberrel Esztergom felmentésére indult, a többit ott hagyta Caprara tábornok vezetésével Újvárnál. Ibrahim nem várta be Esztergomnál Károly hadait, Tátig nyomult előre, ahol 16-án ütköztek meg. De itt katasztrofális vereséget szenvedett a lotharingiai hercegtől. És közben Caprara augusztus 19-re Érsekújvárt is bevette.

Ibrahim mást nem tehetvén, felégette Vácot, Budán várőrséget hagyott, és délre, Eszéknek indult vissza. Csakhogy ott meg Leslie császári tábornok várta, aki elfoglalta a várost, és felégette a híres fahidat, tehát Ibrahim nem tudott Belgrád felé tovább jutni. Ibrahim békét kért Károlytól, de az tárgyalni sem volt hajlandó vele. Ekkor egy nagyon rossz gondolata támadt: tőrbe csalja Thökölyt, és kiadja Bécsnek, hátha cserébe méltányos békét köthet... A kuruc király ügye ekkor már rosszul állt. Két várában, Munkácson és Ungváron összeesküvést lepleztek le, amely ellene irányult, 1684 szeptemberében Eperjesnél Schultz tábornok szétverte a kuruc fősereget, majd az év végéig elesett Bártfa, Makovica, és Szepes, Sáros és Zemplén megye jó része is. 1685-ben meg, Érsekújvár eleste után Schultz, erősítést kapva hét kuruc várat foglal el, Eperjest, Tokajt, Ónódot, Szerencset, Boldogkőt, Ibrányt, Kisvárdát és Káliót is.

A fejedelem - mert most már csak ennek nevezték - Bihar megye török megszállta részére vonult vissza 15 ezer emberrel.

Ott hívta meg a váradi pasa, a másik Ibrahim, vendégségbe, október 15-én. Aztán a vendéget és kíséretét láncra verték, és Belgrádba küldték Melek Ibrahimhoz, mert a vezír ezt parancsolta.

Óriási hiba volt. A bedühödött kurucok bosszúból a megmaradt várakat is császári kézre adták, Kassa, Patak, Szádvár és Regéc is kapitulált. És a megmaradt kuruc sereg túlnyomó többsége, olyan híres vezérekkel, mint Petneházy Dávid ezredes, Géczy Zsigmond, vagy Keczer Ambrus - átálltak a császári seregbe.

A szultán hamar rájött: Sejtán-Melek Ibrahimnak ez a hülyesége gyakorlatilag egész Felső-Magyarország császári kézbe kerülését eredményezte. És sok ezer magyar szövetséges katona átállását. Jóval nagyobb volt ez a veszteség, mint az előző két évi együtt. Thökölyt december 20-án sztambuli parancsra szabadon engedték, és Váradon pompás fogadtatást rendeztek számára, Ibrahim pedig most már mehetett az ördögök vagy angyalok közé: ő is megkapta a selyemzsinórt. De ez már nem segített, a fejedelem mellett csak mintegy háromezer régi harcosa tartott ki, és maga Thököly is csak - bár fontos - főtiszt lehetett a szultáni seregben. A fejedelemség oda volt, csak Munkácsot védte meg két évig Zrínyi Ilona, aztán neki is le kellett tennie a fegyvert. Viszont összesen 17 ezer (!) volt kuruc katona és tiszt állt át a császári hadseregbe, ami különösen Buda 1686-os ostrománál már igen fontos tényező volt.

íme, hová vezet, ha nincs egy Köprülü-féle széles látókörű, okos és katonailag is művelt nagyvezír...

(Amúgy az átállt kurucok foglalták vissza Bécsnek Hevest, Szolnokot, Szarvast és Aradot is a későbbiekben.)

De a győztes Károly herceg sem fürdött a dicsfényben: őt meg az új fővezér-jelölt, a bajor Miksa Emmánuel kezdte el „fúrni”, ahol csak érte. így köszöntött be az 1686-os év.

*** * ***

Bécs után a második óriási kudarcot ez az esztendő hozta: most már Budát is elvesztették a törökök. Igaz, Bécs habozott:

merre támadjon? Mert az udvar egy része, és az utolsó spanyol Habsburg-király, II. Károly egyaránt azt erőltette, hogy Lipót császár nyugaton támadjon, ott nagyobb a baj. Ám a pápa beavatkozása a törökellenes szárnyat erősítette meg. És közben újabb front nyílt: 1686 áprilisában Nagy Péter Oroszországa szövetséget kötött Lengyelországgal a törökök ellen. 30 ezres orosz sereg indult Kameniec visszafoglalására. Lengyel és litván csapatok pedig Moldva ellen vonultak. Sztambul bajban volt: a krími tatárokat nem lehet a magyar frontra hozni, elég bajuk van a saját védelmükkel is. A bajorok, szászok és brandenburgiak pedig szerződésben vállalták Bécs megsegítését a török ellen. Közel 30 ezer ember érkezett a német fejedelemségekből, főleg azután, hogy a francia király üldözni kezdte saját protestánsait, a hugenottákat, és ezért a német protestánsok elfordultak tőle. Nem mintha Bécstől vallási türelmet vártak volna, de az elvesztett francia pénz-segély pótlását igen! És ezt a bécsi kincstár fogcsikorgatva meg is adta, nyilván abban a reményben, hogy majd a törökök elleni zsákmányból kárpótolja magát... De még svédek is érkeztek Budához, harcolni.

Újra vita volt: merre támadjanak? Most Károly herceg győzött, aki minden erőt Buda alá kívánt vinni, mondván, Fehérvár és a többi török erőd utána is ráér. A vár alá érve már ezer olasz és négyszáz spanyol önkéntes is erősítette a sereget. Itt tényleg összefogott egy percre egész Európa, a pápa megérte azt, hogy az elméletben keresztes háborúnak hirdetett hadjárat a történelem folyamán utoljára, tényleg az is lett.

Csakhogy a vezetésben ekkor már széthúzás mutatkozott. A „francia” Károly herceg mellé társ-fővezérként el kellett ismemi a bajor Miksa Emmánuelt, mert az csak ezen az áron volt hajlandó saját seregének költségeit állni. És a bécsi udvari haditanács elnöke, Badeni Lajos is az első akart lenni. Június 9-én közölték a Párkánynál gyülekező hadban Lipót császár személyes döntését: nincs további vita, egy cél van, és az Buda! Ennek a hímek a franciák örültek a legkevésbé, mert most már látták: a hatalmas sereg így nem forgácsolódik el, hanem olyan győzelmet arathat, amely igencsak nem kívántán erőssé teheti Ausztriát. (Most már bánhatták, hogy Sobieskit Bécshez küldték...)

Július 18-án érkezett a sereg Buda alá. A várat most 70 éves Abdurrahman pasa védte. (Számlázását nézve különféle legendák vannak: albán rabolt gyerek volt, mások szerint renegát svájci katona.) Jól felkészítette a védelemre a várat, és tízezer embere volt fegyverben. De a támadók, az ostromban közvetlenül résztvevők hetvenezren voltak. És ez már komoly túlerő. Elég egy győzelemhez.

Pestet ki tudta a török üríteni, mert a fiatal bajor fejedelem, a központi parancsot megszegve azelőtt kezdett neki a város ostromának, hogy a fősereg odaért volna. így onnan is a várba került minden készlet.

Az ostromlók 100 ágyúval kezdték lőni a várat. Csakhogy ott meg volt vagy négyszáz... És ráadásul az egyik kitörésnél a janicsárok működésképtelenné tették már júliusban a bajorok ágyúinak többségét, de ugyanezen a napon, nem tudni, hogy miért, felrobbant a vári palotában lévő 800 tonna lőpor! 1500 védő halt meg az iszonyú robbanásban. De az ostromlók nem tudták kihasználni ezt a meglepetést, mert őket is cselekvésképtelenné tette a hatalmas katasztrófa. Három nap múlva bevették a „tüzes barát”, Gábriel páter olthatatlan gyújtókeverékét, újabb nagy kárt okozva a várban. Ekkor jött a hír, hogy Pécsnél van már a török felmentő sereg! Ezért július 27-én döntőnek szánt roham indul. A védelmet Abdurrahman mellett a ki tudja, miért, a várban rekedt Csonka Bég irányítja. Ötezer ostromló, benne 600 magyar, és 2500 török esett el e napon, de a várat még mindig nem sikerült elfoglalni. Július 31-én Abdurrahman meglepő ajánlatot tett: ha Bécs teljes békét köt a Portával, átadja a várat. Mivel már csak 15 ezer harcképes ostromló gyalogos maradt, iderendelték a dél felől biztosító huszár és vértes ezredeket és a tiszai biztosító hadtestet is, amely az esetleges egri és temesvári török erősítést volt hivatott visszaverni - és mindenkit gyalog az ostromba küldenek. Augusztus 3-án újabb nagy roham indult - és összeomlott, mert nem hangolták össze a különféle ostromló seregek lépéseit.

Ekkor tűnt fel a török felmentő sereg első négyezer lovasa dél felől. Szulejmán nagyvezír nem tudott minden erőt Budához küldeni, mert közben Dalmáciában a velenceiek is támadást in-

dítottak, a százezres fősereg jelentős részét ellenük kellett fordítani. így is 60 ezer emberrel érkezett a nagyvezír Budához. Az ostromlók 40-50 ezerre fogyatkozott állományához képest nagyon is sokkal! De a Tétény és Budafok között felvonuló török had, és Károly szembe küldött serege egész nap tétlenül nézték egymást, majd Szulejmán visszavonult a Kamaraerdő mögé. Szári (Szőke) Szulejmán fel sem ért elődei nagyságához. Habozó, pipogya ember volt. Már Érdhez is késve érkezett. És nem adott egyértelmű és gyors parancsokat. Emberei morogtak: kár volt Sejtán Ibrahimét kivégezni, ha most itt lenne, már elzavarták volna az ostromlókat... Pedig 120 ágyút is hozott, tehát most már török túlerőről lehetett beszélni.

Szulejmán 9000 katonát, lovas szpáhikat és gyalogos janicsárokat indít el, hogy megkerülve Károly seregét, jussanak be a várba. Károly lovasai szétverik a szpáhikat, a gyalog menekülő janicsárokat meg egyenként hajtják fel és ölik meg. Elemi hiba. Utána sem próbál általános támadást indítani, hanem kis erőkkel, hol 2000, hol 3000 lovassal próbál áttömi a várba - 30 ezer ellenséges harcoson át. Naná, hogy nem sikerül. És közben fogynak az emberei, és fogynak a várvédők is, meg a készleteik is. így megy ez augusztus végéig. Akkor érkezik meg Erdélyből az ottani császári őrség, 12 ezer ember. A legjobbkor, mert már nagyon fogytán a támadók ereje is. És szeptember 2-án, egy utolsó elkeseredett rohammal a császári hadak elfoglalják Budát. A polgári lakosságot sem kímélik, sok ezer halott fekszik az égő várban szerteszét. Köztük a Budán élő keresztények és zsidók is...

És Szulejmán nagyvezír? Lábhoz tett fegyverrel figyelte mindezt. 5000 lovasa állt tétlenül a roham óráiban pár kilométerre a vártól, a többi meg „pihent”. Ezt a gyávaságot török főtisztek is csak köpködve tudták emlegetni, Európa meg döbbenten: a felmentő sereg nagyobb, mint az ostromlók, mégsem tesz semmit a vár megmentéséért.

És a nagyvezír visszavonul. Károly meg utána. Még utolérni sem tudják, úgy siet. Útközben feléget mindent, hogy az üldözők és lovaik élelmet se találjanak. A kisebb községeket is kiüríti, felgyújtatja. Csak Fehérvár, Eger és Pécs védelmére ad pa-

rancsot, ő Belgrádba igyekszik. Pentele, Dunaföldvár, Tolna és Újpalánk kisebb erődjei földig rombolva, Bölcske, Madocsa, Dunaszentgyörgy, Szekszárd és a többi város, község porig égetve, de ugyanígy jár Öcsény, Bátaszék és a többi magyar település is.

Károly egyik hadteste szétveri Pincehely, Ozora, Tamási, Dombó és Ozora török őrségeit, majd Szigetvárt békén hagyva Pécset foglalják el, ahová a Dráván kell Karintiából utánpótlást hozni, mert más megoldás nincs. Siklóst és Kaposvárt is beveszi. Van, ahol a védő törökök bátorságukkal kiérdemlik a szabad eltávozást. A lényeg: a Dunántúl gyakorlatilag felszabadul 1686 végére a török uralom alól, csak Fehérvár és Szigetvár, valamint Kanizsa marad, de elszigetelve, török kézen.

A másik hadoszlop a francia De la Vergne tábornok vezetésével a Duna-Tisza Közén támad, Szegedet kezdi ostromolni, közben Zentánál szétver egy felmenteni érkező hétezres török-tatár hadtestet. De ez csak elővéd, mert mögöttük már ott van Szulejmán nagy serege is. Meg is támadják a vezér eleste után a skót (!) Wallis által vezetett ötezres kis sereget, de az olyan hevesen védekezik, hogy nagyobbnak hiszik, mint amekkora, és Szulejmán szokása szerint megfutamodik. Szeged török őrsége pedig október 23-án kapitulál, szabad elvonulás fejében. És ezután még Csanádot is elfoglalják a császáriak.

1686 végére a 3, említett dunántúli vár mellett csak Eger, Várad, Gyula, és temesvári vilajet nagyobb része marad török kézen. Egy év alatt Sztambul szinte egész Magyarországot elvesztette.

* * *

1687-et török szempontból továbbra is az „európai nagy pofonok évének” lehet nevezni. A bécsi udvar addig akarta ütni a vasat, amíg meleg. És 1687 nyarán újabb nagy hadjáratot indított. Ezúttal már Belgrád bevétele volt a cél, és egész Szerbia elfoglalása. Június végén hatvanezer ember mozgott lefelé a Duna jobb partján, Eszék, a nagy híd felé. Szulejmán nagyvezír pedig Pétervárad váránál készült, most már nem lehetett kitérni

¡i csata elől. Neki is volt hatvanezer embere, 60 ágyúval, akik végül is Eszéknél foglaltak el megerősített állást. Károly herceg csapatai először sikertelenül rohamozták meg a török állásokat, majd egy másik drávai hajóhídon, Siklósnál átkeltek a folyó északi partjára, és visszaindultak Mohács felé. Szulejmán francia tanácsadó-tisztjei (mert ilyenek is voltak ám, a kétkulacsos l'árizs nagyobb dicsőségére...) buzdították a nagyvezír: menjen utána, és főleg próbálja meg elfogni a bajor választófejedelmet, Miksa Emmánuelt, mert ez sokban segítette volna a franciák terveit. Nagyharsány volt az a pont, Mohács mellett, ahol a csatára sor került. Károly hercegnek nem tetszett a terep, ezért ezredéivel helyszínt akart változtatni. De a Miksa Emmánuel elfogására törekvő törökök a még helyükön maradt bajorokra támadtak. Ezért Károlynak vissza kellett fordulnia, és kimenteni Miksát szorult helyzetéből. Délutánra azután a császáriak lendültek támadásba, és még a vérteseket is levették lovaikról, hogy gyalogos rohammal el tudják foglalni a sáncok mögött lévő török ágyúkat. Ez el is döntötte a harc sorsát. Nyolcezer török meghalt, kétezer fogságba esett, míg a császáriaknak csak 700 halottjuk volt. Miksát nem tudták elfogni a törökök, bár elég súlyosan megsebesült. A helyzet bizarr voltát jelzi, hogy a császári sereg oldalán is harcoltak franciák, sőt, volt, aki a francia király megbízásából pont Miksa Emmánuel mellett volt, hogy szándékait kitudja...

A „második mohácsi csatában”, ahogy a kortársak elnevezték, az emberveszteségen túl 80 ágyú, rengeteg készpénz, élő állat, és egyéb felszerelés került Károlyék kezére. A janicsár hadtest szinte teljes egészében ott veszett. A szpáhi tisztek pedig, akiket Szulejmán kényszerrel vitt a csatába, megfutamodtak a döntő percben. A török hadsereg kezdett szétesni.

Nagyharsány után már a Szercmség várai is órák alatt estek el. Eszék, Vucin, Valpó, Erdőd, Valkóvár, Újlak, Pétervárad, a hatalmas erőd, továbbá Karlóca, Pozsega és a Száván túl Dubica is. Immár Szlavónia is Lipóté volt már.

A kudarc miatt fellázadt a török hadsereg. Sziavusz aleppói pasát választották vezérré, Szulejmán nagyvezír Sztambul felé menekült. De ott meg palotaforradalom van: Negyedik Moha-

medet majdnem 40 év semmit tevés után letaszítják a trónról. Helyébe öccse, Harmadik Szulejmán szultán lép. Lázadások vannak mindenütt, Temesvárod:„ a lengyel földön lévő török csapatoknál, és másutt is. Közben Lipót annyira biztos már a győzelemben, hogy ennek mámorában kilencéves fiát, Józsefet a magyar rendek választása nélkül koronáztatja magyar királlyá 1687 decemberében.

1688-ban kezdődik az újabb hadjárat. A beteg Károly herceg helyett az ifjú bajor Miksa lett a fővezér. Ő már Péterváradról indult 35 ezres seregével Belgrád ellen, ahol tavaly még Szulejmán bázis-tábora volt. Bravúrnál átkelt a Száván, amelyet Thököly Imre egy török hadtest parancsnokaként (?...) védett. Nehéz harc volt, sok áldozattal, itt halt meg Bécs hős védője, Rüdiger von Stahremberg tábornagy is. De szeptember hetedikére, e manőver eredményeként Belgrádot elfoglalta a császári had. A kétségbe esett törökök ezután harc nélkül feladták Szendrő és Galambóc várait is. Badeni Lajos hadteste már Boszniában harcolt, és elfoglalta Zvomik várát. Közben orosz támadás is zajlott a Krím ellen.

Iszmail, az új nagyvezír Jégén Oszmánt nevezte ki magyarországi fővezérnek, aki előbb Belgrádnál követett el súlyos hibákat, majd a saját felelősségére békét kért és ajánlott Bécsnek. Követei Bécsbe indultak, ahol Lipót császár elgondolkodott ajánlatukon. Főleg, mert a franciák, akiket idegesített Bécs túlzott balkáni térnyerése, 1688 szeptemberében a Rajnánál újra támadást indítottak, gyakorlatilag hátba támadva az egyesült keresztény hadakat. De a tárgyalás komikus volt:

Lipót minden magyarországi várat, ami még török kézen volt, azonnal magának követelt, továbbá a teljes Erdélyt, Boszniát és Szerbiát. A jelen lévő lengyel és velencei követek hasonlóan kemény feltételekkel álltak elő. A török tárgyalók meg azzal, hogy Lipót harc nélkül adja vissza Belgrádot, és mindent, amit a Száván túl elfoglalt. A tárgyalások 1689. decemberig húzódtak, akkor a kölcsönösen lehetetlen feltételek miatt megszakadtak, sőt, Lipót még két évig a török követeket sem engedte haza... Pedig nem akárkik voltak, például Maurokordato, a szultán személyi fő tolmácsa.

A tárgyalások közben, persze, folytak a harcok is. Főleg a Rajnánál, ahol a franciák egymás után foglalták el a fontos városokat. De ez már más hatalmakat is bosszantott, ezért Anglia, Spanyolország, Hollandia és a Savoyai Hercegség is bekapcsolódott a háborúba, Lipót oldalán! így már könnyebb volt egyszerre kétfrontos háborút is viselni. Mert igaz ugyan, hogy a hatvanezres osztrák Fősereg a rajnai fronton volt, oda került Károly herceg és Miksa bajor fejedelem is, csapataival együtt, de azért újonnan felállított ezredekkel együtt jutott erő a déli arcvonalra, a török ellen is. A császári hadakat most már Badeni Lajos vezette, akit sikereiért Türkenlouis-nak, Törökverő Lajosnak neveztek el. Igaz, csak 24 ezer emberrel és 5o ágyúval rendelkezett, és velük szemben kemény török túlerő indult el, ötvenezer ember, benne tízezer tatár. A törökök célja természetesen Belgrád visszavétele volt. Soraikban maradék kurucok is harcoltak, az egyik török hadtestet most is Thököly vezette. Nem is rosszul. Visszafoglalták Orsovát, majd a kuruc lovasok már egy magyar várat, Miháldot is, helyre állítva az összeköttetést az addig bekerített temesvári vilajettel.

De Badeni Lajos kétszer is csatára kényszerítette a török fősereget, és előbb Grabovácnál, majd Batonicánál is megverte őket. A döntő, a harmadik ütközetben, Nisnél is győzött, és a várost is elfoglalta. Ezután fordult Thököly hadteste ellen, viszszavette Orsovát, közben Vidint is elfoglalva. Az egyik alvezér, az olasz Piccomini még délebbre jutott, Növi Pazárt, Pristinát, és Skopjét is bevette. Immár szinte a teljes Szerbia és Bosznia a kezében volt, miközben Lajos lovasai már bolgár területekre is betörtek. Ki tudja, meddig jutottak volna, ha az olasz tábornok november 9-i halála meg nem akasztja a támadást?

Eközben a magukra maradt magyarországi török várak is megadták magukat. Eger még 1687 decemberében. 1688. május 19-én Székesfehérvár is, hét havi ostrom után, és vele együtt Várpalota és Csókakő is a császáriak kezére jutott. Fehérvár visszavétele jórészt Batthyány Ádám érdeme volt. És 1689. február 13-án, majdnem két év ostromzár után Szigetvár török őrsége is letette a fegyvert. Már csak Kanizsa volt török kézen, és keleten Várad, Gyula, meg a temesvári vilajet.

Sztambulnak ez együtt már nagyon sok volt! 1689 végén nagytakarítás következett. A balkáni vesztest, Redzseb pasát kivégezték. A soros nagyvezír, Musztafa is süllyesztőbe került. Helyébe, utolsó reménysugárként egy másik Musztafát állított a díván: azt a Köprülü Fázil Musztafát, akit 1676-ban nem akartak, Köprülü Ahmed testvérét. És ez a Musztafa bizony rendelkezett a Köprülük erényeivel, úgymint keménység, vaskéz, katonai tehetség, szervező képesség, A franciákból elege volt, ő már ismerte kétszínűségüket. Elég volt neki, hogy a Rajnánál lekötik Lipót seregeit, és adnak némi pénzt, hogy a törökök folytassák a balkáni harcokat. A szultánt rávette, hogy magánvagyonának egy részét is a hadsereg, a tüzérség és a tengerészet újra felszerelésére fordítsa! A balkáni keresztény lakosság terheinek könnyítését ígérte, okosan, mert tudta, hogy az utánpótlás nélküli császári csapatok csak a lakosság sarcolásával tudják készleteiket feltölteni - és ezért a sanyargatott lakosság inkább újra a törökök mellé áll. Thökölyt, akit jó hadvezérnek tartott, a szultáni haderő egyik vezető tábornokává tette.

És a szokásoktól eltérően már télen, 1690 elején támadni kezdett. Előbb Rigómezőnél szétvert egy kisebb császári sereget, és visszafoglalta Pristinát és Növi Pazárt. Majd nyáron három irányban indított általános támadást. Thököly 16 ezer emberrel a császáriak által megszállt Erdély ellen tört, és Zernyestnél szét is verte Heissler tábornok seregét. (Ekkor fogta el a tábornokot, akit aztán kicserélt a Munkácsnál császári fogsága esett feleségére, Zrínyi Ilonára.) Badeni Lajos e támadás miatt Erdély biztosítására indította serege zömét. Ezt kihasználva az olasz származású Mezzomorto pasa dunai hadihajók segítségével elfoglalta Vidint, majd szárazföldi harccal Galambóc várát is. Maga Köprülü Musztafa pedig Nisre csapott le. Elfoglalta, és utána Szendrőt is bevette. Október elsején már Belgrád alatt volt, amelyet csak ötezer ember védett az ő hatvan ezres főserege ellen. Itt hasonló esemény történt, mint 1686-ban Budán: egy becsapódó ágyúgolyó felrobbantotta a védők lőszerraktárait. A hatalmas pusztulás az őrség zömének vesztét okozta, és a város október 9-én újra török kézre került. Bár maga Musztafa itt megállt, de közben Galga kán tízezer tatárja betört

magyar földre is. Elfoglalták Lippát, Lúgost, Karánsebest, feloldották Temesvár és Gyula császári blokádját, és egyes osztagaik még Debrecenül!!) is megsarcolták 18 ezer aranyra!

így ez az év egyértelműen a török visszavágás éve volt. Amire csak kevés gyógyírt adott, hogy Batthyány ádám március 23-ára elfoglalta a 14 hónapja ostromzás alatt lévő Kanizsát. És Badeni Lajos újra tett egy kisebb csodát. Miközben a bécsi udvar Musztafa győzelmei után már attól rettegett, hogy az új nagyvezír Budát is visszaveszi, majd egyenesen Bécsre támad, hiszen a francia háború miatt nincs több ütőképes császári alakulat a Dunántúlon, Lajost utasították: hagyja Erdélyt a bánatba. Vagy kérjen oda lengyel csapatokat, vagy adja oda Thökölynek, aztán majd csak visszafoglalják valamikor. És maga Lajos jöjjön seregével, de sürgősen Közép-Magyarországig vissza, Bécset megvédeni!

Badeni Lajos ellenszegült. Tudta, hogy Musztafának kell némi idő, utánpótlást szerezni, és újjászervezni seregét, addig pedig Belgrádban fog maradni. Ezt kihasználva diplomáciai játszmába kezdett. Apafi Mihály erdélyi fejedelem meghalt 1690 áprilisában. Utóda fia lett, Második Apafi Mihály néven. Lipót jóváhagyásával. A szultán viszont, mert ő is hűbéres tartományának tekintette a fejedelemséget, június 8-án Thököly nevezte ki erdélyi fejedelemmé. Thököly a zemyesti győzelem után elfoglalta Brassót, Fogarast, majd szeptemberben országgyűlést hívott össze, hogy szentesítse az ő fejedelemségét. Ez javában zajlott, amikor Lajos serege a Vaskapu-szoroson át szeptember 19-én betört Erdélybe. Először Hátszegnél kisebb csatában megverte Thököly egyik lovas seregrészét, majd számbéli fölényével élve, kiszorította Thökölyt Havaselvére. És ezt látva az erélyi rendek behódoltak. Az ifjabb Apafit fogadták el mégis fejedelemnek, Bánffy Györgyöt kormányzónak, és elismerték Lipót főhatóságát a fejedelemség területére. Tehát Belgrád elvesztése ellenére maradt még egy ütőkártyája Bécsnek: Erdély. Nem sok, de legalább nem a teljes vereség.

Ettől viszont tartottak a következő évre, 1691-re. Rendelték is az erősítéseket nyakra-főre Magyarországra, a rajnai frontról, de kértek brandenburgi és bajor csapatokat is. így, megrázva ma-

gát, Bécs 85 ezer embert tudott erre az évre magyar földön kiállítani, ebből Lajos főserege ötvenötezer ember volt, a többiek Erdélyt és néhány határ-körzetet védtek.

Badeni Lajos Zimonynál, Belgrád előtt találkozott a török fősereggel. A török tábort francia tisztek és mérnökök által épített új erődvonal és 200 ágyú védte. Ezért Lajos visszavonult Szalánkeménig. Köprülü Musztafa csak augusztus 16-án ért oda, addig, hadicseltől tartva, óvatosan mozgatta seregét. Thököly lovasai megkerülték a császári tábort, és elfoglalták a mögötte lévő magaslatot. Közben elvágták Lajos minden utánpótlási vonalát, elszedve az érkező élelmiszereket is. Az osztrák fővezér kénytelen volt teljes seregét megfordítani. 19-én délelőtt kezdődött meg a sorsdöntő csata. Az elején a török lovasság majdnem győztes rohamot indított. Ekkor esett el Zrínyi Ádám is, a vadkan által megölt Zrínyi Miklós unokája, aki természetesen a császári oldalon harcolt már. Ám kora este a másik szárnyon áttört a császári lovasság, és bekerítette a török sereget. Maga Köprülü Musztafa is halva maradt a csatatéren. Húszezer katonájával, húsz pasával, a janicsárok és a szpáhik országos főparancsnokaival, és 154 ágyúval együtt. Lajosnak tízezer emberébe került a szalánkcméni csata, amelyet a század legvéresebb ütközetének neveztek ekkortól.

És ez már a törökök döntő veresége volt. Nem elég, hogy az utolsó nagyformátumú hadvezér, és a hadseregvezetés szinte egésze odaveszett, a győztes Lajos átkelt a Tiszántúlra, ostromgyűrűbe fogta Váradot, az utolsó magyarországi török várat is. Ezt aztán a Zrínyi Ilonáért Thököly fogságából kiváltott Heissler tábornok foglalta el 1692 júniusára.

A baj nem járt egyedül. Irakban is új felkelés tört ki, a Muntafizz törzs lázadása, amelynek leverése 11 évbe került. Rögtön kiderült: ha egy erős kezű vezető eltűnik a színről, rögtön recsegni-ropogni kezd az egész Oszmán Birodalom. Szultánváltás is történt: Harmadik Szulejmánt Második Ahmed követte, Ibrahim harmadik fia. Ősem volt tehetségesebb elődeinél.

1692-ben Várad bevételén kívül más nem történt. Badeni Lajos serege tífusztól tizedelve Péterváradnál vesztegelt, Belgrádot pedig az új nagyvezír, El-Hadzs Ali a selyemzsinór kilátásba

helyezésével védte. így Lajos a magyarországi utánpótlási vonalak szervezésével, a nagyvezír pedig Gyula, Jenő, Temesvár várainak erősítésével, és a szávai védővonal kiépítésével foglalatoskodott.

1693-ban aztán már történt egy és más. Először is Sztambul megint új nagyvezírrel próbálkozott, Bozuglu Musztafával, aki szakított elődje taktikájával, és serege zömével, Thökölyvel együtt Erdély ellen indult, visszahelyezni a szultán jelöltjét a fejedelmi székbe. Ez megváltoztatta a császáriak tervét. Nem az eredetileg tervezett Temesvár, hanem az őrizetlenül maradt Belgrád ostromába kezdtek, augusztus 12-én. El is kínlódtak vele pont egy hónapig, amikor is feltűntek Bozuglu Bukarest alól visszafordult csapatai, ötvenezer ember! Croy, az új császári fővezér menekülésre fogta a dolgot. A török és tatár lovassággal vívott utóvédharcok közben feladta az egész Szerémséget, sőt, a török portyázók Kecskemétig, Karcagig és Debrecenig jutottak. Tehát még mindig nem volt béke magyar földön.

És 1694? Ugyanaz, új szereplőkkel. Caprara tábornok a császári vezér, serege 26 ezer katonából áll. Ellenfele a még újabb nagyvezír, Szürmeli Ali, majdnem kétszeres túlerővel, 50 ezer emberrel. Csak ezúttal a törökök az ostromlók, és Pétervárad az ostromlott vár. A szeptemberi ostromnak a váratlanul nagyon hideg és esős ősz vetett véget, a török sereg dolga végezetlenül Szófiába indult vissza, téli szállásra. A császáriak viszont a már régebben körülzárt Gyula ostromába kezdtek, ahol a kiéheztetett török őrség 1695. január 12-én feladta a várat, és szabad elvonulást kapott Temesvárra, az utolsó török kézen lévő magyar erődítménybe.

1695 elején újabb változás történt a szultáni trónon. Második Musztafa, a 31 éves, energikus ifjú meghirdette: szakít elődei tunyaságával, élvhajhászásával, és maga áll a hadsereg élére, hogy visszaszerezze az Oszmán Birodalom dicsőségét. Ezt Drinápolyban jelentette ki, ahonnét az új hadjáratot indította. De nemcsak a Habsburgok ellen. Mert egyidejűleg a török flotta kétszer is szétverte a velencei hajóhadat a Földközi-tengeren, a tatárok pedig Lembergig pusztították végig a déli lengyel földeket.

A Balkánon felvonuló törökök ellen megint új fővezérrel kísérletezett Lipót. Frigyes Ágost szász választófejedelemmel, részben azért, hogy az hozzon 12 ezer új katonát a harchoz. De ez sem volt elég, mert az ifjú vezér viszont önfejű és ráadásul ivós ember is volt. Semmibe vette öreg, tapasztalt tábornokai tanácsait. A Haditanács javaslatára Péterváradnál várta a török fő csapást, miközben Musztafa szultán ötvenezer emberrel Lippa és Várad ellen indult, Belgrád őrizetére hagyva 12 ezer katonáját.

Ezért Frigyes Ágost is Lippa felé indult, de a délalföldi mocsarakban többször is eltévedve már csak a vár elestének hírét kapta meg. Ekkor visszafordult Titelnek. Ezt használta ki a szultán, és Lúgosnál szétverte Veterani tábornok magára maradt 12 ezres seregét. Az olasz tábornok is elesett. Lúgos és Karánsebes is újra török kézre került. Nem kezdődött tehát túl jól a szász fejedelem fővezérsége. Ezért 1696-ban visszavágásra készült. Most már kölcsönkért dán(!) ezredekkel is megerősítve Temesvárt akarta elfoglalni. Csak augusztus közepén ért oda, és kétnapi ostrom után ment is tovább, mert híre jött, hogy a szultán ötvenezres seregével jön Pancsovánál, a Duna mentén. Augusztus 26-án Hetény mellett ütköztek meg. A csata döntetlenül végződött, túl sok véráldozattal. Itt halt meg Heissler tábornok is. Frigyes Ágost pedig hagyta a jó fenébe a magyar háborút, komolyabb dolga akadt. Sobieski János halála után a lengyel rendek őt választották meg lengyel királynak. A kétévi harcokból kiderült, hogy már egyik fél sem tud nagy területszerzéssel járó győzelmet aratni. Oda-vissza hullámzott a háború, egy sor vár és város évente cserélt gazdát.

Ráadásul, kihasználva Musztafa szultán lekötöttségét, Nagy Péter orosz cár 1696 júliusában szépen elfoglalta Azovot, a Don torkolatánál lévő kulcsfontosságú erődöt és kikötőt. Egy másik színtéren, Irakban pedig az angolok a lázadók mögé álltak, hogy ezzel is új bázisokhoz jussanak az India felé vezető tengeri úton.

Lipót császár az előző évi kudarcok ellenére új hadjárattal akarta bizonyítani, hogy ki is az úr a Balkánon. És ehhez végre talált egy jó hadvezért. Savoyai Eugén herceget. A herceg eredetileg a francia király szolgálatába akart lépni, az meg elküldte a

túl gyengének látszó, „papos alkatú” fiút. Meg is bánta később. Mert az ifjú herceg éppen a francia fronton aratta Lipót császárnak a győzelmeket egymás után, 1689-1696 között. Ezért vezényelték át 1697-ben a török hadszíntérre. Nyáron indította el seregét dél felé, de megakasztotta valami: Thököly régi híveinek hegyaljai Felkelése, amely a császári sereg közel nyolcadát kötötte le az év nyarán, több mint két hónapig. A felkelést leverték, közel kétezer kuruc menekült török földre, és jelentkezett Thökölynél: készek harcolni a török seregben Eugén herceg ellen.

Amíg a császáriak késve jutottak le délre, a szultán nyolcvanezres serege nem tétlenkedett. Elfoglalta Titel várát augusztus 28-án. Ezután Erdély ellen akartak vonulni, és onnan Felső-Magyarországra, mert látták a magyarok elégedetlenségét, és úgy vélték: e helyzetben ismét el lehet érni, hogy Thököly magyar király lehessen. De a titeli győzelem után mégis inkább Pétervárad ellen indultak, és közben akarták szétverni Eugén herceg hadát is. A herceg, bevárva a felkelést leverő északi hadtestét, és az Erdélyből jövő Rabutin tábornok seregét is, lassan vonult vissza Pétervárad felé.

A szultán, ezt látva, viszont mégis az őrizetlenül maradt Erdély felé fordult vissza. így érkezett szeptember tizedikén Zentához, a Tisza mellé. Eugén herceg pedig utána ment. Másnap kezdődtek a harcok. A nyolcvanezres török sereg éppen a folyón való átkelés közben volt. Szűk területen, és nem teljesen csata-kész állapotban. A folyó egyik partján félkör-ívben hatvanezer császári katona vette körül a másik partra igyekvő törököket. Eugén herceg délután ötkor tüzérségi támadással kezdeményezett. A szultán a hajóhídon lóról levett szpáhikat indított a túlparti egységeinek erősítésére, de ezzel csak fokozta a hídon a zsúfoltságot és a káoszt. A nagyvezír elhamarkodott parancsot adott ki lovassági támadásra, amely a császári ágyúk tüzében összeomlott. Ezt kihasználva Eugén herceg ezt kihasználva ellencsapással elfoglalta a hajóhíd bejáratát, és a Tisza innenső partján 35 ezer török és szövetséges harcos maradt bekerítésben. Velük ágyútüz után muskétások sortüze végzett, sokan a Tiszán át próbáltak úszva menekülni, ezek zöme a vízbe fulladt.

A szultán Temesvárra menekült, Thököly másnap utána. Húszezer török halott, köztük a nagyvezír, egy sor pasa és főtiszt maradt a harcmezőn. Eugén birtokába került 160 ágyú, 8000 ló, és a teljes hadipénztár is. A török hadseregnek vége volt.

1698-ban már csak kisebb harcok folytak. A törökök még elfoglalták Sólymos várát, és egy utolsó Köprülü-testvér, Husszein nagyvezír vezetésével még egyszer Belgrád alá vonult egy nagyobb sereg, de már csak azért, hogy jelezze: itt vannak. Hiába próbálta meg Savoyai Eugén kimozdítani azzal, hogy párezer emberével Temesvárt kezdte ostromolni, Husszein nem reagált. Eugén is befejezte a csak erőfitogtatásnak szánt ostromot.

1698. október 14-én béketárgyalások kezdődtek, angol közvetítéssel, Pétervárad közelében, a Karlóca romjainál felépített sátorvárosban. Ezen lengyel, orosz és velencei küldöttek is részt vettek. Január 26-án hirdették ki a békét. Nézzük sorra, hol és miben egyeztek meg:

Magyarországon Temesvár és a Temesköz török terület maradhat, de semmi más nem. Az övezet határán hét várat le kell rombolni. A Szerémség keleti része maradhat török. A török földre menekült magyar lázadókat, Thökölyt is beleértve, az Oszmán Birodalom távoli belsejébe kell száműzni.

A lengyelek hosszú alku után visszakapták Podóliát és Ukrajnát, Kameniec várával együtt. Oroszországgal egyelőre csak fegyverszünet született, ott csak 1700-ban lett végleges béke. Azov Nagy Péteré maradt.

Velence kötött békét legnehezebben. Ennek értelmében a dalmát tengerpart Raguzáig, a Perlopponézosz félszigeten a görög lakosságú Morea és az addig elfoglalt Égei-tengeri szigetek a köztársaságé, Lepantót viszont kiürítik.

Török szempontból katasztrofális béke volt. Európából csak a Balkán déli-délkeleti része és a két oláh fejedelemség maradt meg, nomeg a görög területek. És Temesvár környéke. A nagyon is mozgalmas évszázad végére az Oszmán Birodalom megszűnt félelmetes nagyhatalom lenni. Jöhettek a sokkal csendesebb 1700-as évek, a lassú hanyatlás folyamatos korszaka.

Csendes, lassú hanyatlás

Karlócától Napóleonig

Európa felé tehát lezárult az út. És zárva is maradt. Különösen magyar földön. Pedig elvileg, Rákóczi szabadságharca kapcsán ott még lett volna mit „keresni”. Csakhogy... csakhogy Rákóczi nem Thököly volt. Egyrészt mostohaapjának példája a szeme előtt történt: hogyan bukik valaki Magyarország szeretett kuruc királyából török lovassági tisztig, és a végén sztambuli gazdái még abba is beleegyeznek, hogy a birodalom belsejébe száműzzék, minél távolabb a magyaroktól. Másrészt nagyapja példájára is emlékezett: Második Rákóczi György európai léptékű politikát tervezett, és ezért a porta rászabadította a tatárokat, tönkre téve jó hosszú időre a Rákóczi-családot, és Erdélyt is. Mivel az új fejedelem ráadásul nem is szerette túlságosan mostohaapját, meredeken változtatott politikai orientációján. Alapvetően Franciaországra támaszkodott (később megtanulhatta, hogy ez legalább akkora hiba, sőt, bűn, mint mindent Sztambultól tenni függővé...) - és Törökországtól soha nem kért és kapott fegyveres segítséget. A Porta hazaengedte Thököly párszáz hívét, aki török földön élt, de Rákóczi bizalmatlansága miatt azok komoly szerepet a kuruc harcokban már nem játszhattak. És később, amikor a már emigrációban élő fejedelem rájött, hogy a franciákra semmiben sem számíthat, a szultán adott menedéket Rákóczinak és környezetének. De ennyi volt, és nem több.

Igaz, éppen 1703-ban nem is nagyon tudott volna Sztambul senkinek sem segíteni. Mert a sorozatos külső vereségek, mint szokás, belső harcokat is hoztak. Különösen, mert a Második Musztafa segítségével mind nagyobb befolyásra szert tévő Fejzullah sejküliszlám (vallási vezető) valóságos családi-rokoni

maffiát hozott létre, mindenhová saját embereit ültette. És ez már az éppen soros nagyvezírnek is sok volt. Ezért, amikor 1703-ban lázadás tört ki a fegyverkovácsok, és a janicsárok vezetésével, bizonyos elmaradt zsoldok miatt, ehhez szinte mindenki csatlakozott. A főváros nyomorgó külvárosi népétől az elit szekbán fegyvernemig. 70 ezer felkelő vette át a hatalmat Sztambulban. A szultán Edimébe menekült. A felkelők küldötteket indítottak hozzá, de azokat letartóztatta, és albán csapatokat vezényelt volna Sztambul ellen. Rosszul tette, még azok is átálltak, és trónfosztottnak nyilvánították Musztafát, helyébe öccsét választották Harmadik Ahmed néven, aki ezután 1730-ig szultán is maradt. Amint az lenni szokott, nem volt hálás trónra segítőinek, a felkelés vezetőit lassan eltávolította, kivégeztette.

De Európa keleti „végén” mégis kitört egy háború, amelybe belesodorták az Oszmán Birodalmat is. XII. Károly svéd király szövetséget kötött a Nagy Péter cárral elégedetlen kozákokkal, és főleg vezérükkel, a történelmi-irodalmi müvekben oly sokat emlegetett Mazeppával. Ám Nagy Péter 1709-ben, a poltavai csatában megverte őket. Károly és Mazeppa, más kiút nem lévén, Moldván át török földre menekült, és lázasan agitálták a szultánt: álljon melléjük, együtt vágjanak vissza, hiszen a törököknek meg az elvesztett Azov ügye fáj. Másfél év habozás után Ahmed döntött: ám legyen! Főleg, mert Cantemir moldvai fejedelem is kezdett már engedni a csábításnak, és a cár szövetségét keresni. Megindult tehát a török hadsereg az oroszok ellen. Válaszul Péter cár bevetette a pánszlávizmus „csodafegyverét”: felhívta a Balkán pravoszláv keresztényeit, lázadjanak fel a török uralom ellen, és az oroszok majd elhozzák nekik a függetlenséget. De csak Montenegró mutatott erre némi hajlandóságot ekkor még, az sem túl nagy sikerrel.

A törökök e háborúban nyertek: visszavették Azovot, majd a Prut folyónál 1711-ben szétverték Péter cár hadait, kévésén múlott, hogy maga az uralkodó nem esett fogságba. A Porta mégsem használta ki a helyzetet, pedig a megkötött békénél sokkal előnyösebbet is kialkudhatott volna. Gyanúsították is Baltadzsi Mohamed nagyvezírt azzal, hogy az oroszok megvesztegették, le is váltották. Pedig prózaibb oka volt az engedékenységnek: a

Peloponnészosz-félszigeten Velence már túl közel volt Sztambulhoz, Athén és környéke is a kezükben volt időként. De a velük jött római katolikus térítők ténykedése nagyon felháborította az ortodox vallású görögöket, akik ha nem is kértek nyíltan török segítséget, de amikor 1714-ben a török csapatok ellentámadást indítottak, a lakosság semmi ellenállást nem tanúsított, sőt, inkább a támadókat segítette a velenceiekkel szemben.

A Portának az orosz határvidéken elég volt az, hogy stabilizálta a helyzetet az oláh fejedelemségekben. Cantemir Moldvából az oroszokhoz menekült, akik egy 50 ezer jobbágyős birtokkal honorálták oroszbarátságáért. Havaselvei kollégája, Brincoveanu, aki nem segítette őt az orosz-török háború idején, inkább Béccsel keresett kapcsolatokat. Őt meg egyszerűen lefejezték a törökök, négy fiával együtt. Mindkettejük helyébe fanariótákat, azaz, Sztambulban élő gazdag görögöket neveztek ki fejedelemnek, és ettől kezdve sokáig ők is uralkodtak ott. Nem is hívatták magukat fejedelemnek, pasai rangjuk volt, és helyben vajdának nevezték őket.

De a Velence elleni háború váratlanul kiszélesedett: Bécs megijedt az új erőre kapó törököktől, és bekapcsolódott a harcokba, sőt, Savoyai Eugén herceg 1716-ban megint csak Péterváradnál súlyos vereséget mért az oszmán főseregre, a nagyvezír is meghalt a csatatéren. De még ez sem volt elég: Eugén herceg a szokott dinamizmusával elfoglalta újra Belgrádot, majd Temesvárt is, és felszámolta a temesvári pasalikot, az utolsó magyar földön lévő török területet.

A háború-komplexumnak 1718-ban a pozsareváci béke vetett véget. Temesvár a Habsburgoké lett, ide német telepeseket hoztak. Nisig a szerb földek, sőt, Havaselve egy része, Olténia is Bécsé lett. Velencének viszont végleg le kellett mondania Peloponnészoszról, a görög félszigetről, és csak az Ión-tenger egyes szigeteit és Dalmáciát tarthatta meg.

Az arab területeken ezalatt viszonylagos béke volt. Kivéve Libanont, ahol az utolsó Fakhreddin emír halála után közvetlen török közigazgatást vezettek be. Ezen belül rábízták a helyi urakra: válasszanak kormányzót maguk közül. Ők Besir Sehabot választották. (E család leszármazottai aztán sokáig vezették az

országot, még az 1900-as évek második felében is volt Sehab nevű köztársasági elnöke Libanonnak.) De őt megmérgeztette rokona, Hajdar Sehab, majd belharcok után egy keresztény Sehab, Juszef került hatalomra, akit aztán Második Besir állít félre, a szaidai pasa, a bosnyák Dzsazzar segítségével, iszonyúan véres harcban. Második Besir innen kezdve 50 évig vezeti az országot, egészen Napóleon megjelenéséig.

Maga a Porta viszont, talán, mert nem tudták a sztambuli vezetők az életet háború nélkül elképzelni, újabb háborús kalandba bocsájtkozott 1724 és 1730 között. Méghozzá elképesztő kalandba: Perzsiában a szaffavida sahokat, akik síiták voltak, elsöpri egy új dinasztia, az Afganisztánból indult szunnita uralkodócsalád. Teljes a káosz Perzsia északi határán. A kicsiny lezg nép fejedelme a Porta segítségét kéri. És a szultán igen megdöbbentő lépést tesz: szövetséget köt Nagy Péterrel! Ketten együtt támadnak Perzsiára, az oroszok Dagesztánt és Bakut akarják, a Porta Tebrizt, és Hamadánt. Előbb az afgán Asraf sah állítja meg az oszmán hadakat 1726-ban egy alapos vereséggel, de ekkor még sikerül az addig megszerzett területeket megtartani. Csakhogy az egyes határterületekre visszahúzódott szaffavidák új erőre kapnak, és tehetséges hadvezérük, Nadir, aki később visszaszerzi a perzsa trónt is, kiveri a török csapatokat Kiioraszánból, és a többi elfoglalt területről is.

Ez a vereség újabb sztambuli felkeléshez vezet. Ahmed szultán előbb nagyvezíre feláldozásával próbálja magát menteni, de ez sem elég: lemondatják unokaöccse, Mahmud javára, aki Első Mahmud néven uralkodik majd egészen 1754-ig. Természetesen Mahmud is leszámol az őt trónra segítő felkelőkkel, és vezérükkel, Halillal. És Mahmud uralkodása alatt felgyorsul a birodalom zuhanása. Ez ugyan nem rögtöni háborús vereségekben nyilvánult meg, de volt ennél sokkal rosszabb fejlemény is:

A birodalom harctéri lekötöttségeit kihasználva az északafrikai arab területek gyakorlatilag leszakadtak. És ez már mutatta: egyszerre több helyen Sztambul már nem tud erőt felmutatni! A példát először a tuniszi bej, Husszein ibn Ali mutatta, aki még 1705-ben történt kinevezése óta szép lassan elérte: csak névleg van már köze a Portához, már adót sem fizet. És utódai

saját dinasztiát alapítottak. Ezen felháborodva a mai líbiai Tripoliban (vigyázat, ez nem Libanon!) a Karamli bejek családja lemásolta az ötletet, és 1711-től teljesen függetlennek nyilvánította a területet. Aztán, és ez már Mahmud idejére esett, Algírban a helyi janicsárok léptek egyet: a parancsnokok tanácsa saját soraiból választotta az algíri kormányzót, őt nem bej, hanem dej néven, és ők is megtagadták a Sztambultól való közvetlen függést. De hogy még ez sem legyen elég, a tényleg nagyon fontos Egyiptom is leszakadt: a minden változást túlélő mameluk úri családok, akiket itt is bejeknek hívtak, elszigetelték és háttérbe szorították a szultán által kinevezett kormányzó pasát, és az 1746-1757 között uralkodó Ibrahim bej önmagát kiáltotta ki kormányzóvá. Ebből már logikusan következett az, hogy utóda, Ali bej 1769-ben független állammá kiáltotta ki Egyiptomot is! Ugyancsak ez idő tájt a bagdadi pasa, Hasszán, fehér rabszolgákból, úgynevezett külemenekből álló hadseregére támaszkodva szintén bejelentette függetlenségét, amelyet aztán egész Irakra kiterjesztett, és ellen tudott állni a Porta minden támadási kísérletének.

Gyakorlatilag csak a Moszultól Jeruzsálemig terjedő arab területek maradtak meg Sztambul uralma alatt, a többi, még az európai gyarmatosítók beözönlése előtt így vagy úgy, de független, vagy gyakorlatilag független lett!

Pedig innen Európából nézve úgy tűnt: nagyon is magához tért az Oszmán Birodalom! Rossz indulás után, amelyet az fémjelzett, hogy a már említett Nadir perzsa sah egy gyors háború eredményeként kötött békében visszaszerezte az 1724-ben oszmán megszállás alá került Azerbajdzsánt, Grúziát és Kelet-Örményországot, majd pedig az oroszok és a Habsburgok is támadásba indultak 1736-ban, és elveszett Azov, valamint az oroszok Moldvában támadva Iasi-ig jutottak el - fordult a kocka. (Pedig még a Krími kánság is elveszett egy átmeneti időre, és még Bahcsiszerájt is feldúlták az oroszok!)

A fordulat oka többek szerint egy francia tábornok volt. Bonneval gróf török szolgálatba állt, áttért az iszlám hitre, és Ahmed pasa néven a tüzérség főparancsnoka és újjászervezője lett. A modem ágyúkkal rendelkező török haderő komoly vere-

séget mért az orosz szövetségben támadó osztrákokra, akiket jelentősen visszavetett az, hogy Savoyai Eugén herceg 1736-ban meghalt. Helyébe nem tudott Bécs megfelelő hadvezért állítani. És az 1739-es belgrádi békében Bécs kénytelen volt lemondani Észak-Szerbiáról, Nis és Belgrád is visszakerült török uralom alá, sőt, a Habsburgok elvesztették Olténiát is.

Ezután az orosz hadszíntéren is támadásba lendültek az oszmánok: a feldühödött tatárokkal együtt kiűzték a Krími kánságból az orosz csapatokat, és elérték, liogy az oroszok maguk rombolják le Azov várát. A Kaukázusban pedig Kabarföldet semleges ütközőzónának nyilvánították. Itt is látszott egy nagy vezér, az 1725-ben elhunyt Nagy Péter hiánya.

Külső szemlélő szemével minden rendbejött: Ausztriával másfél évszázadra rögzültek a határok, Belgrád újra török város lett, a Bécs által fellázított ortodox szerbek pátriárkáját, Arszenijt elűzték, és helyébe a portától függő görög pátriárkát ültettek. Boszniában pedig, ahonnan a tehetséges Ali Hekim Oglu pasát át kellett pár évre vezényelni Egyiptomba, „rendet csinálni” (és ott nem ért el eredményt), ugyan feudális anarchia tört ki, ami itt is elszakadáshoz vezethetett volna, de az új kormányzó, Mehmed Kukavica pasa 1752-től ott is rendet teremtett.

Az észak-afrikai hírek és azok lényege nem jutott el Európába. Perzsiával pedig 1743-ban új háború tört ki. Nadir sah négy év alatt mindent visszavett a törököktől, amit annak idején Nagy Abbász sah meghódított.

És ha az egész mérleget nézzük, akkor bizony az európai rész-sikerek árnyékában Afrikát és a Közel-Keletet szinte teljesen elvesztette az Oszmán Birodalom. Tehát megszűnt az élelmiszer- és embertartalékot adó hátorszság zöme! Ezen a Mahmudot halála után három évig a trónon követő Harmadik Oszmán sem tudott változtatni. Ezért ő inkább vallási fanatizmusba menekült. Kocsmákat záratott be, öltözködési szabályokat szigorított, amelyek kínosan érintették nemcsak a görögöket és a zsidókat, de a nőket, és a ruhaárusításból élő bazári török kereskedőket is. Éne ment el az a pár év, amely alatt, kihasználva, hogy az osztrák örökösödési háború (1740-48) és a hétéves

háború (1756-63) miatt Bécs délen cselekvésképtelen, magát az Oszmán Birodalmat kellett volna megerősítenie, újjá szerveznie. És ennek meg is lett a böjtje. Az Oszmánt követő Harmadik Musztafa (1754-1774) ideje alatt már látványossá vált az összeomlás. Különösen, mert két nagyformátumú és agresszív NO vette át az ellenséges birodalmak vezetését: az osztrák Mária Terézia és az orosz Nagy Katalin! És Sztambul nem tudta komolyan venni, hogy az Oszmán Birodalomra pont nők legyenek veszélyesek. Nagy tévedés volt. A XVIII. század második fele erről szólt. És még egy tényezőről, amely távlatban lett nagyon veszélyes Sztambul számára, egy fanatikus, puritán arab vallásmegújítóról, Vahabról...

Lássuk sorra: A szultán és nagyvezíre, Ragib pasa az elől még kitért, hogy a hétéves háborúba beavatkozzanak Ausztria ellen, porosz szövetségben. 1763-ig tehát az osztrák „fronton", ami ekkor nem is volt front, béke volt. De az oroszokkal azért már csak-csak háborúba keveredett a Porta. Egy látszólag jelentéktelen esemény miatt. A megüresedett lengyel trónra oroszbarát király, Katalin cámő volt szeretője, Stanislaw Poniatowski került 1763-ban. Ezt nem fogadta el a lengyel nemesek egy része, akik a török megszállás alatt lévő Moldvába menekültek. Az őket támadó lengyel csapatok viszont nemcsak Moldvába, hanem a Krími Kánság területére is betörtek, Balta városánál. És ez már sok volt Sztambulnak: hadat üzentek a cámőnek. Nem kellett volna. Rosszul mérték fel az erőviszonyokat, vereség vereséget követett. Az orosz hadihajók Gibraltárnál bejöttek a Földközi-tengerre, és „otthoni vizeken" megsemmisítették a török flottát. Csezsme kikötőjébe szorították be őket Orlov tengernagy hajói. Ott gyújtóhajókat eresztettek a török hajóegységek közé - és az oszmán flotta zöme leégett, elsüllyedt.

Közben a szárazföldön, az oláh fejedelemségek területén is állt már a harc. Egymás után estek el a török erődítmények, Kilia, Akerman, Iszmail, Bender, Braila. A Duna-Delta orosz kézbe került. A Kaukázusban is nyomasztó volt az orosz előretörés. És hogy még ez se legyen elég, cári ügynökök görög felkelést robbantottak ki. A vagyonos görögök megígérték, ha orosz segítség érkezik, azt emberekkel és élelmiszerrel támogat-

ják. De tízezer orosz katonát kértek. És kaptak helyette négy hadihajót és párszáz embert. Ezzel együtt 1770 áprilisában mégis el tudták foglalni a fontos Navarinot. Sztambul tehetetlen volt. Annyi helyen folyt a harc északon, hogy ide nem tudott reguláris török erőket mozgatni. Küldött helyettük albán szabadcsapatokat. És mert korábban az orosz-görög csapatok sok iszlámhitű polgári lakost is megöltek, az albánok bosszúból halomra gyilkolták a görög városok, falvak lakóit. Annyira, hogy ez már a Portának is sok volt, és a békeszerződés után, 1779-ben végül is török reguláris ezredek verték szét az albánokat, mert már katasztrofális volt a helyzet görög földön. Ezzel együtt azonban ez az első görög felkelési próbálkozás kudarcba fulladt. Egyelőre maradt a török uralom.

Megszűnt viszont másutt. A Krími Kánságot is elfoglalták az oroszok, és 1774. július 21-én „független állammá" nyilvánították. Ez a függetlenség nem tartott sokáig, már 1783-ban orosz tartomány lett a Krímből. (íme a szláv történelemhamisítás egyik példája, az „ősi orosz földekről: a Krím 1783-ig sosem volt orosz. Volt görög gyarmat, majd a Kazár Birodalom része, akkor a krími gótok lakták. Aztán volt a kunoké. Lett a tatároké. És alig 220 éve szerezték csak meg a cári csapatok...)

És mivel ráadásul a korábban említett arab események is pont ekkor, az orosz-török háború idején tetőztek, 1768-ban kezdte el Egyiptomban elszakadását „Dzsin" Ali bej, és 1769-ben Omár Tahir galileai sejk is függetlennek nyilvánította Palesztinát, elmondható, hogy ez a háború katasztrofális eredményekkel járt. Még Montenegróban és Boszniában is baj bajt követett: előbb ugyan bosnyák csapatokkal rendszeres adófizetésre kötelezte Sztambul a keresztény Montenegrót is, de 1766-ban oda érkezett egy orosz szélhámos, aki kiadta magát Nagy Katalin cámő 1763-ban meggyilkolt férjének, és azt ígérte, hogy naggyá teszi a kis államot. Kis István király néven trónra lépett, elűzte az óvatos Száva püspököt, de tovább nem jutott. A felháborodott cámő a szélhámosság miatt nem támogatta, a Porta pedig csapatokat küldött ellene. De az orosz háború többi eseménye miatt ez a kevés török katona nem volt elég. Közben a cámő odaküldte Jurij Dolgorukij herceget, aki leleplezte a szélhámost. De nem

mozdította el, jól jött az oroszoknak, hogy a törököt itt is leköti valaki. Ez a helyzet végül azzal oldódott meg, hogy egy Sztambul által felbérelt görög szolgáló 1773-ban megmérgezte az ál-királyt.

Az egész orosz-török háborút az 1774. júliusi Kücsük Kajnardzsi Béke zárta le. Ebben a Portának el kellett ismernie a tatár kánság függetlenségét, a görög szigetvilág lakóinak, akik részt vettek a felkelésben, amnesztiát kellett adni, és biztosítani kellett szerte a birodalomban az ortodox keresztények szabad vallás-gyakorlását is. Hogy nem lett ebéke még rosszabb, azt annak köszönhette az új szultán, Abdulhamid, az elhunyt Musztafa öccse, hogy az orosz előretöréstől megrémült Ausztria 1771-ben egy gyors pálfordulással szövetséget kötött Sztambullal, és hogy az Algírból odavezényelt maradék Földközi-tengeri török flotta meg tudta állítani Orlov admirális támadását a török főváros ellen. De ezt a két tényezőt újabb két veszteséggel fizette meg Törökország. Egyrészt épp ez okozta, hogy a már említett észak-afrikai arab területek le tudtak szakadni, másrészt Bukovinát a „békeközvetítés fejében" megkapta Ausztria. Amúgy a béke értelmében orosz uralom alá került újra Azov, a Kaukázusban Kabarföld, valamint a Búg és a Dnyeper folyók között az ukrán-kozák vidék is. És mivel a lengyelek nem számítottak többé hatalmi tényezőnek, mert Lengyelországot felosztotta egymás között az orosz, az osztrák és a porosz uralkodó - most már egyértelműen nyomasztó orosz túlsúly kezdett kialakulni az Oszmán Birodalom északi határai mentén.

Amit Kücsük Klajnardzs-ban a Porta még menteni tudott: Moldva és Havasalföld most még nem vált függetlenné. Grúzia és Besszarábia török kézen maradt. És az Égei-tenger szigetei, a már említett szabadságjogok mellett, de még maradtak török kézben. De már Sztambulban az oláh fejedelemségek „ügyeit" az orosz követ képviselhette, sőt, Oroszország „védnökséget" is kapott az Oszmán Birodalom összes ortodox keresztényé fölött.

Ezt a sok keserűséget azzal próbálta meg Abdulhamid kompenzálni, hogy a még 1520 körül kötött szerződés alapján felélesztette a hagyományt: a mindenkori török szultán minden muzulmán urának is számít, és ő a kalifa. Címnek szép volt, de

csak ott ért valamit, ahol el is ismerték. És sok helyen nem fogadták el, mint ahogy erről Vahabnál lesz még szó. És Perzsiával is újabb háború tört ki. De előbb történt még valami. Az 1789-ig uralkodó Abdulhamid életében még egy újabb háború kezdődött, csakhogy most már egyszerre volt ellenség a cámő és Ausztria is! Az oroszok azért, mert most már nem is titkoltan a Földközi-tenger feletti hegemóniára törtek, és Sztambult a tengerszorosokkal együtt, mint „Szent Konstantinápolyi, az ősi ortodox fővárost", uralni akarták. Az osztrákok pedig rájöttek, hogy ennek csak úgy vehetik elejét, ha ők is „beszállnak", de a római hitű keresztények védelmében. És igyekeznek több területet elfoglalni a törököktől, mint Moszkva csapatai.

Persze, Sztambulban is azt hitték, hogy az európai hatalmak viszályait kihasználva vissza tudnak valamit szerezni az 1774-es békében elvesztett övezetek közül, hiszen ez korábban többször is sikerült, például 1739-ben. A háborús ürügy az volt, hogy az oroszok a már említett módon 1783-ban egyszerűen beolvasztották birodalmukba a Krímet. Ezért 1787-ben török támadással indult az új háború. De Sztambul nagy meglepetésére Ausztria is azonnal belépett a harcba az oroszok oldalán, a fenti okokból. Eleinte a törökök törtek előre, kihasználva, hogy a túl ambiciózus cámő a svédekkel is éppen harcban állt, és az osztrák seregekre is vereséget mértek, az oláh fejedelemségekben pedig elzavarták az oroszok felé kacsintgató helytartót.

A Balkánon a most már II. József császár irányította Bécs Boszniát tette fő célponttá, a tartomány ellen támadó 51 ezres seregben szerb önkéntesek is voltak. Dubicánál meg is verték az ottani gyenge török hadseregcsoportot, amelyet, mivel a fő erők az oroszok ellen harcoltak, helyi muzulmán népfelkelők segítettek. Az ezt a hadjáratot lezáró szisztovói békében Ausztria megszerzett néhány bosnyák területet. Ezzel 1791-ben az elhunyt József császár helyébe lépő II. Lipót, akit nagyon nyugtalanították a francia forradalom eseményei, ki is lépett a háborúból. Az oroszok bánatára, akik így már egyedül harcoltak tovább. (Közben Sztambulban is új szultán került a trónra, Harmadik Szelim, aki 1789-től 1807-ig uralkodott.)

Pedig a cámő mindennel próbálkozott: lázította a görögöket,

akik azonban az előző felkelés véres kudarcának emlékei miatt nemigen mozdultak meg. Lázítani próbálta a Szula körzetében élő keresztény albánokat, azokat viszont az ekkor feltűnő, később még igen komoly szerepet játszó janinai albán pasa, Ali Tepelini verte szét. És mindezt könnyen vészelték túl a törökök, mert az orosz hajóhadat ezúttal nem sikerült a Gibraltári Szoroson át a Földközi-tengerre vezényelni, hiszen a svédekkel folytatott háborúkban a hajókra ott volt szükség. Montenegróval meg azért romlott meg az orosz kapcsolat, mert lekezelően bántak a Pétervárra érkező delegációval, és a sértett Péter püspök, Száva utóda ettől kezdve inkább Bécs kegyeit kereste. .

Egy kártyájuk még maradt: Kara Mahmud, a másik albán pasa. Ó saját kis pecsenyéjét sütögetve megtámadta Montenegrót, elm is ragadott egyes területeket, és győzelmei után Sztambultól is függetlenedni akart. Mivel Bécs és a cámő is el akarta ismemi önálló albán királynak, Szelim szultán inkább kiegyezett vele, és megbocsátott neki, ha hű marad a Portához. Mahmud erre fogadalmat tett, de 1796-ban mégis újra megpróbálkozott a leszakadással - ekkor viszont már legyőzték a másutt éppen felszabadult török csapatok, Sztambulba vitték, és lefejezték.

Mi volt tehát az egész újabb háború végeredménye? Az osztrákok, akik 1789-ben még Belgrádot is elfoglalták, inkább viszszavonultak onnan is. Készültek a franciák ellen, minden erejük ott kellett. Az Iasiban megkötött békében Nagy Katalin újabb erődöket tarthatott meg magának, és most már a Dnyeszter folyóig minden területet - de az oláh fejedelemségek maradtak török megszállás alatt. Ám az 1774-ben megszerzett Keres után most már Galicia, Tauria és Podólia is végleg kiesett a török érdek-körből.

* * *

A legnagyobb későbbi gondot azonban a már említett puritán hitújító, az 1703 és 1792 között élt Mohamed Abdul Vahab jelentette. Hittudós családból származott, és fiatal korában sokat utazott, hogy megismerje az arab világot, épp úgy, mint Mohamed próféta annak idején. És ahogy Mohamed is egy új vallás

alapítására használta tapasztalatait, úgy Vahab egy alapjaiban megújított iszlámot hirdetett meg. Vallási egység (tauhid), az ősi, tiszta iszlám visszaállítása, a dervisekkel való szakítás éppúgy szerepelt tanai között, mint a szent háború a síita perzsák, és a török „álkalifák”, azaz szultánok ellen. (íme, Abdulhamid „újításának” igen kemény visszaütése.) És e tiszta iszlám zászlaja alatt minden arab területet újra kell egyesíteni, a törökök kiűzésével - hirdette az új próféta. Ha csak prédikált volna, akkor még nem is jelentett volna akkora veszélyt. De szervezett is. A töröktől független Arab félszigeti fejedelmek közül előbb Mohamed ibn Szaid, majd annak 1665-ös halála után Első Abdelaziz mellé állt, és viszonylag gyorsan nagy és erős vallási államot létesítettek a félsziget belsejében. Elfoglalták a Perzsáktól Al-Haszát, majd már egyenesen a Szent Városok, Mekka és Medina elfoglalására indultak! 1800-ban meghódolásra is kényszerítették Galib mekkai serifet, és ezzel a Szent Városok feletti hatalmat is megszerezték! És ez nem akármilyen két város volt eddig az Oszmán Birodalomban: minden muzulmán tudta, hogy akié Mekka, azé a zarándokok fogadásának vagy elutasításának joga, és a szent zarándoklat minden hívő muszlimnak kötelessége. Magyarul: az iszlám ideológiai alapját is kezükbe kerítették a Vahab halála után magukat vahabitának nevező hitújítók. (Mármost mit ér a szultán a kalifa címmel, ha még a szent városokat sem tudja uralni? Semmit...) Ráadásul akkora erőre kaptak, hogy most már a síita perzsákat is megtámadták, és 1802-ben azok seregét is szétverték, mint ahogy megtámadták a bagdadi pasa török erőit is. Bagdadig, Damaszkuszig, Aleppóig (!) jutottak a vahabita lovasok, de a nagyvárosokat csak megsarcolni tudták, megszállni nem. Viszont, mert a síiták szent városában, az iraki Kerbalában meggyalázták a síita szent sírokat, minden síita, arab és perzsa egységesen fordult ellenük.

Egy biztos: Sztambult rendkívüli módon idegesítette az új „lázadás”. Nyilván tettek is volna ellene valamit, ha egy még nagyobb veszély nem jelenik meg a Közel-Keleten: Bonaparte Napóleon! De ez már egy újabb történet - ahogy a Dzsungel Könyvében mondanák. És egy újabb évszázad is: a XIX., amelyben az Oszmán Birodalom „Európa beteg emberévé” válik.

Napóleon, Mohamed Ali, *Tepelini Ali*

Baj hátán gond, gond hátán nyűg

Igen, kérem, meglepő módon Európa nagy átalakítója, a korzikai születésű géniusz hadvezéri képességeit először éppen a Közel-Keleten tette próbára. Még nem volt császár, még csak a konzulok köztársaságának egyik tábornoka volt, de már világbirodalomról álmodozott, és elindult egy expedíciós hadsereggel Egyiptomba. Nyugodtan tehette, mert Sztambulnak nem volt elég a Vahab-féle hitújítók mindent elsöprő támadása, még egy belső felkeléssel is bajlódnia kellett: Harmadik Szelim szultán európai módra meg akarta reformálni országát és főleg haderejét. Ez viszont sértette néhány konzervatív helyi kiskirály érdekeit. Legveszélyesebb ezek közül Pazvandoglu Oszmán, volt vidini janicsár-aga zendülése volt 1797-1799 között. Belgrádtól Ruszcsukig (Iasi török neve, magyarul Jászvásár) már ő parancsolt mindenkinek. A szultán, hogy ne kelljen a felkeléssel is bajlódnia, őt nevezte ki egy időre nagyvezírnek.

Ekkor jött a hír: Napóleon tábornok, győzelmes itáliai hadjárata után, amelyben az osztrákokat alaposan elverte (és ennek még örültek is Sztambulban), 30 ezres expedíciós hadsereggel 1798. július elsején Alexandriánál egyiptomi földre lépett. A várost gyorsan meghódítja, és máris Kairó ellen indul. Allah nevében és nevével ígér szabadságot és fejlődést az arab népnek. Előbb július 13-án veri meg Murád bej csapatait, a bej is elmenekül. Július 21-én újabb győzelmet arat, a hatezres mameluk sereg fele halva marad a harctéren. Murád Egyiptom belső részeibe, Ibrahim bej Szíriába menekül.

De közben történik valami: Nelson admirális angol flottája augusztus elsején megveri a francia flottát Abukimél. A francia hadsereg kapcsolata, utánpótlási vonala az anyaországgal meg-

szakadnak. Jó, jó, helyi készletekből még csak élelmezni tudja Napóleon a sereget, de a fő tervről, az Indiáig hatoló támadásról le kell mondania.

Ezt használja ki Szelim szultán, és azt hiszi, jó lóra tesz, ha most hadat üzen Napóleonnak, és Franciaországnak, angol szövetséget kérve és ajánlva. Kairóban lázadást is szerveznek a franciák ellen, de Napóleon a Nílus egy kis szigetére szorulva tüzérségi össztűzzel veri le a zendülőket, 15 ezer halott marad utána, foglyot nem ejtenek. És bosszúból a korzikai immár az eddigi még stabil Szíria ellen indul. Beveszi El-Arist, Gázát, Jaffát, Haifát, és 1799 márciusában már Akkó váránál van. A törököket gyűlölő helyi arab lakosság pedig mellé áll! Akkát 70 napig ostromolja, közben szétveri a damaszkuszi pasa húszezres seregét is. De a várat nem tudja elfoglalni. így visszatér Egyiptomba, ahol július 25-én az Abukimél partra szálló angol-török hadsereget veri szét, szorítja a tengerbe. De mert közben hazahívják Párizsba, belpolitikai okok miatt, a hadsereget Kiéber tábornokra bízza. (Az ő nevét őrzi Párizsban az Avenue Kiéber). A tábornok tárgyalni kezd, de mert az angolok csak a fegyvert letett franciákat lennének hajlandóak visszaengedni országukba, inkább harcol tovább. 1800,. március 20-án Héliopolisznál ő is szétveri a Szíriából ellene küldött újabb török hadsereget. Eközben Kairóban a törökök újabb felkelést szerveznek, amelyhez csatlakoznak Ibrahim bej visszatért mamelukjai is. Kiéber a felkelést is véresen leveri. De pár napra rá egy török ügynök, Szulejmán Halabi meggyilkolja a tábornokot.

1801 márciusában húszezer angol sereg száll partra, és ezek már elfoglalják a fáradt, utánpótlás nélküli, vezető nélkül maradt franciáktól Alexandriát és Kairót is. A francia sereg maradványa 1801. szeptember végén hazatér hajón. Franciaország békét köt a szultánnal.

Látszólag tehát minden rendbejött. Csakhogy: ezzel Sztambul ellenségévé tette a most már világhódító Napóleont. Beengedte Egyiptomba az angolokat, akik innen kezdve mindent elkövetnek, hogy ne is kelljen onnan kimenniük. És elszabadítja a dzsinnt a palackból, akit Mohamed Alinak hívnak. És akinek

fellépése nyomán, bár sok évig tartó harcban, de végleg elveszti a Porta Egyiptomot.

Szelim, a „reformszultán" a kialakult helyzetben végleg szabadulni akar az angolok támogatta mamelukoktól. És amikor az angolok 1802-ben még kivonulnak Egyiptomból, a török csapatok megtámadják a mameluk lovasságot. Vesztükre. Kétszer is olyan vereséget szenvednek, hogy az egyik ütközetben 7000 törökből 5000 marad halva a harcmezőn. Ráadásul a törökök által hozott albán zsoldosok is átállnak a mamelukok oldalára, parancsnokukkal, Mohamed Alival együtt. A mameluk bejek visszatérnek, ki francia, ki angol segítséggel akarja újra kezébe venni Egyiptom kormányzását. De a lakosságnak, sőt, még az iszlám papságnak, az ulémáknak is elegük van már belőlük. Ali okos ember: a lakosság mellé áll, és albán katonáival egyenként veri szét a bejek lovasait. Az ulémák és sejkek a török helytartó, Hursid pasa helyettesévé választják. A szultán féltékeny lesz rá: vissza akarja rendelni görög földre. Ali ehelyett, a lakosság segítségével a pasa török csapatait is megsemmisíti. És 1805 májusában a sejkek gyűlése Egyiptom kormányzójává választja, amit Szelim szultán is kénytelen elfogadni.

Az angolok is megpróbálják Alit elűzni, az eredmény: két csatában kétszer győzi le azokat is, az egyik angol expedíciós hadtest például 5000 emberéből csak halottakban veszít kétezret. És mivel a mameluk bejek is megpróbálnak, hol francia, hol angol szövetségben visszatérni, Ali előbb az egyiket használja ki a másik ellen, majd azt is leveri, akinek a „pártjára állt". Mindkét bejt kivégezteti. 1807-re Mohamed Ali már Égyiptom korlátlan ura! És a következő évtizedeket a Porta számára a vele való hadakozás keseríti meg...

Amúgy Napóleon színre lépése Sztambul számára alapvetően új helyzetet is teremtett. Egyrészt 1815-ig lekötötte Bécset, amelynek kisebb gondja is nagyobb volt annál, mint hogy a törökökkel foglalkozzék. Másrészt Velence, mint földközi-tengeri hatalom, egyszerűen megszűnt létezni, „örökségét" előbb a franciák, majd Napóleon végleges veresége után egyre inkább az angolok vették át, dalmáciai birtokai pedig osztrák kézbe kerül-

tek. Maradt európai ellenségnek Oroszország, amely 1812-ig „ráért” foglalkozni a török ügyekkel is.

A franciák már 1797-ben annektálták a Ion tenger több, korábban velencei uralom álló szigetét, és két parti görög várost is, Pargát és Prevezát, így szárazföldön is lett már közvetlen török-francia határ. De a továbbiakban Napóleon sem törődött Sztambullal, elég volt neki Ferenc osztrák császár, meg az angolok és a poroszok.

Az oroszok meglepő módon előbb szövetségesként közeledtek. Katalin cámő fia, Pál megbékélt a Portával, és 1799. januárban angol-orosz-török szövetség jött létre Napóleon ellen. Ennek részeként az orosz hajóhad most már a Boszporuszon át juthatott ki a Földközi-tengerre a Fekete-tengerről. E flotta támogatásával a francia befolyás alá került ióniai szigeteket hamarosan visszavehette Törökország.

Igaz ugyan, hogy európai nagyhatalmakkal Sztambulnak a Balkánon 1815-ig ellenségként nem kellett számolnia, de volt ott azért más baj is. Például Szerbiában. Ahol, mint esett már róla szó, Pazvand'oglu óta a hatalom jórészt szakadár janicsároké volt. Azután a szerb lakosság kérésére visszajöttek a kormányhű janicsárok is. Belgrádban is ők vették át az irányítást. Csak akkor a lakosság már nem sírta vissza őket. Mert igen kegyetlenül kezdtek a szerb civilekkel bánni. Ezért Karagyorgye Petrovic vezetésével 1804-ben nagy felkelés robbant ki, amelyben harmincezer ember vett részt. Őt minden szerb előkelő úr elfogadta vezérnek. Kezdetben a reformer szultán védnöksége alá kívánták helyezni országukat. Kérésükre Szelim a boszniai helytartót, Abu Bekirt Belgrádba küldte. Az leszámolt mindenféle janicsárral. De azok 1805 tavaszán újra fellázadtak, és elérték Abu Bekir visszarendelését.

A szerbek közben küldöttséget menesztettek a cárhoz, most már tőle kérve védelmet, ráadásul a Habsburg birodalomban élő szerb testvéreik közül is sokan érkeztek segíteni, fegyverrel, illegális határátlépéssel.

A szultán már maga sem tudta, mit tegyen? Végül is a szerb lázadást tartotta a nagyobb bajnak, és a nisi pasát a felkelők ellen küldte, kormányhű török csapatokkal. Rossz döntés volt. Az

egyre erősebb felkelők most már a török kormánycsapatokat is legyőzték, és előbb Smederovót (Szendrő), majd 1806 decemberére Belgrádot is elfoglalták. És mivel 1806-ban a korábbi szövetség ellenére újabb orosz-török háború tört ki, most már konkrét segítséget kértek a cártól. Volt is rá alapjuk: az Adrián ott volt még a korábban a törökök segítségére érkező orosz flotta, sőt, Montenegróban két fontos kikötőt, köztük Kotort (Cattaro) is az orosz csapatok tartották megszállva. Ezért a szerbek orosz helyőrségeket kértek. Úgy tűnt, megvalósul a cárok álma: orosz katonai jelenlét a Balkánon! De Napóleon közbelépett. Közvetíteni próbált a törökök és az oroszok között, és emiatt ez a szerb-orosz szövetség nem jött létre. Legalábbis papíron rögzített formában nem... Karagyorgye 1808-ban örökletes fővezérré kiáltotta ki saját magát. Török válaszlépés még mindig nem volt, ugyanis a változatosság kedvéért Sztambul ekkor éppen trónviszályokkal volt elfoglalva.

Azután, amikor ezen túlkerültek, 1809-ben következett be a török támadás. És nem volt érzékelhető orosz katonai segítség. 1810-ben viszont Kutuzov tábornok serege ide érkezett, és ebben az évben újra a szerbek helyzete javult meg. (íme: a szerb ügy az orosz-francia háború furcsa függvénye.) Ám a cár nagypolitikát kívánt játszani. És e szempontból neki ekkor Moldva fontosabb volt, mint Szerbia! Ezért az 1812-es bukaresti békében beleegyezett abba, hogy Szerbiáéba visszatérjenek a török helyőrségek, ha a felkelők, fegyvert letéve teljes amnesztiát kapnak. A szerbek viszont megpróbáltak ellenállni, de most már minden külső segítség nélkül. Mert a cárnak ott volt bajnak Napóleon oroszországi nagy hadjárata. Végül Karagyorgye és a többi szerb vezető jobb híján Bécsbe menekült, az első szerb forradalom 1813 októberében véresen összeomlott.

De mert szerb ügyben nagyon előre szaladtunk, nézzük: mi is történt közben Sztambulban, és miért is tört ki a korábbi szövetség ellenére 1806-ban egy hat éves orosz-török háború?

Ebben az évben a Porta elcsapta Moldva és Havaselve oroszbarát, görög fanarióta fejedelmeit, Mozuzit és Ypsilantit. Válaszul Oroszország hadüzenet nélkül megszállta a két fejedelemség területét. Sztambul abban bízott, hogy most Napóleon segít-

ségével harcba szállhat az oroszokkal. De még szinte meg sem indult a harc, amikor Szelim újabb hadseregreform-kísérlete miatt a fővárosban újabb janicsár-lázadás tört ki. Még a szultánt is megölték 1807 tavaszán. Helyébe bábként unokaöccsét, Abdulhamid fiát tették Negyedik Musztafa néven. Egy évig sem uralkodott, mert a megölt Szelim egyik híve, Bajraktár Musztafa (a bajraktár törökül zászlótartót jelent) ruméliai, tehát európai török csapataival elfoglalta a fővárost, és elkergette a báb-szultánt. Utódja öccse, Második Mahmud lett, aki folytatni kívánta a refonnokat. Bajraktárt nagyvezírré tette, és a haderőreform vitatott pontjait mindenesetre visszavonta. (Amúgy ez a szultán már hosszabb ideig, 1839-ig uralkodott). Engedékenysége ellenére ellene is kitört egy janicsár-felkelés, és a lázadók megölték még a nagyvezírt isr Válaszul a szultán saját bátyját, a megbuktatott Mahmudot végeztette ki, akit a janicsárok újra trónra akartak emelni.

Ilyen körülmények között nem csoda, hogy sem Szerbiában, sem az orosz háború frontjain nem tudtak évekig eredményesen harcolni központi irányítású török csapatok. (Nagy esélyt szalasztott el ekkor Törökország, mert a napóleoni háborúk zűrzavarában ügyes helyezkedéssel sokat visszaszerezhetett volna elvesztett területeiből.)

Az volt Sztambul szerencséje, hogy a cár sem mozoghatott saját akarata és tervei szerint, mert őt is lekötötte Napóleon. Ezért jött létre pont 1812-ben, a Moszkva elleni francia támadás előtt nem sokkal, a bukaresti béke. Veszteség így is volt: Besszarábiát át kellett adni az oroszoknak. Szerbiában viszont a béke alapján egy törökbarát szerb vezetőt, Obrenovic Milost választották régenssé, a Porta jóváhagyásával.

De mindeközben Albániában is zajlott egy elszakadási kísérlet. A már említett janinai pasa, Ali Tepelini (más források Tepelentinek is nevezik), már 1811 -re saját flottát és haderőt épített ki, és önálló fejedelemként tárgyalt az európai hatalmakkal. A szultán 1820-ban megpróbálta leváltani, de ő nem vette tudomásul. Az ellene indított török hadmozdulatokra válaszul pedig csatlakozott az akkor kitörő görög nemzeti felkeléshez.

De még mielőtt a görög ügyre áttérnénk, zajlott az élet ekko-

riban másutt is. Egyiptomban és az Arab Félszigeten. Mint már szóba került, a vahabiták elfoglalták a Szent Városokat, Mekkát és Medinát. Oda csak a nekik tetsző zarándokokat engedték be. Ez nemcsak a szultánt bőszítette fel, de azokat a gazdag egyiptomi kereskedőket is, akik korábban a zarándokok élelmezéséből hatalmas hasznot húztak. És mert Kairóban ők voltak a mindinkább Egyiptom urának számító Mohamed Ali gazdasági hátországa, rávették Alit: fogadja el a szultán ajánlatát. Azaz, mivel az orosz harcok és a Balkán miatt Sztambulnak nincsen elég ereje a vahabiták visszaszorítására, verje ki őket Ali a Szent Városokból a Porta felhatalmazásával! El is indított hát egy tízezres expedíciós hadsereget fia, Tuzun vezetésével. De a vahabiták tőrbe csalták és megsemmisítették Ali katonáit, fele meghalt, a többi menekült vissza Egyiptomba. Ezután Ali úgy vélte, ha a fegyver kevés, jó lesz a pénz is. A kereskedők pénzén megvásárolta a legnagyobb sivatagi beduin törzsek vezéreit, így, amikor 1813. januárban újabb hadjáratot indított, azok már őt támogatták. így el is foglalta Mekkát, Taizzt és Dzsiddát. Azaz, a mai Szaud-Arábia és Jemen jó részét is. Majd saját maga állt a harmadik hadjárat élére, és 1813 őszén szétverte Fejszál emír harminc ezres vahabita főseregét is. Fia, Tuzun meg a szaudi király, Abdallah még nagyobb hadát verte tönkre. Az ezután kikényszerített béke alapján a Szent Városok ura Ali lett, a vahabitáknak maradt két sivatagi terület, Nedzsd és Kaszim.

Abdallah nem tudott beletörődni a szigorú békefeltételekbe, és 1816-ban újra kezdte a háborút. Vesztére. Ali másik fia, a tehetséges hadvezér Ibrahim a királyt saját földjén, Nedzsd-ben verte le, minden megmaradt szaudi várost elfoglalt, és a lakosság nagy részét kiirtotta, Abdallahot előbb Kairóba vitték, Alihoz, az pedig elküldte a szultánnak Kairóba, ahol lefejezték.(így legalább az az illúziója megmaradhatott a szultánnak, hogy az eseményekhez neki is van valami köze...)

Ugyanis a szultán csak ennyit nyert, és semmi többet. Gyakorlatilag az egész Arab Félsziget és Jemen Mohamed Alié lett, aki ezeket egyiptomi területnek tekintette, nem pedig töröknek! A vahabiták viszont újra meg újra fellázadtak, 1820-ban, 1821-ben, és végül 1827-ben a félsziget egy részéről kiűzték az egyip-

tomiakat. Ezen felbuzdulva a mekkai serif is felkelt Ali Egyiptoma ellen, de neki már nem volt ekkora szerencséje. Ugyanis leverték és megölték.

Ali egyelőre tündökölt. 1820-ban, azzal az ürüggyel, hogy befogadták menekült ellenségeit, a mamelukokat, megtámadta Szudánt is. Itt is egyik fia vezette a hadjáratot. Akit egy helyi főúr vacsorára hívott, de ott megölte a fiút. Ali válasza rettenetes bosszú volt. Hannincezer embert öltek meg az egyiptomi csapatok, majd 1838-ig Ali lassanként egész Szudánt is elfoglalta. A hét meghódított tartomány élére látszatból török nemzetiségű kormányzókat nevezett ki, de az általuk beszedett adót már nem továbbította Sztambulba, maga használta azt fel, Egyiptom erősítésére. És ezen felül 1830-ban még Algéria és Líbia ellen is támadni akart. A szultán meg vakarhatta a fejét: igaz, hogy papíron Ali az őal vezére, a gyakorlatban azonban Arábia és Észak-Affika nagy részének közvetlen ura lett, hadserege pedig már-már erősebb, mint magáé a szultáné. Érett a konfliktus. Amíg Ali délkeletre, délre és nyugatra támadott, legfeljebb fogcsikorgatva elnézték neki Sztambulban. De amikor már Szíria került sorra, amely még stabilan az Oszmán Birodalom része volt, ott nem lehetett tovább hallgatni.

Még mielőtt erre az 1831-ben kezdődő döntő konfliktusra térnénk rá, lássuk, mi történt 1815 és 1830 között magában Sztambulban, az orosz határon, a Balkánon, görög földön, Irakban vagy Libanonban?

Kezdjük az arab földekkel a teljes káoszban a még éppen áttekinthetőbbekkel: Mivel az Arab Félsziget déli „végén” Mohamed Ali nem tudta Jement tartósan elfoglalni, most derült először, hogy ki is az, aki törökök, egyiptomiak, vahabiták harcai között a nevető sokadik? Anglia! Már 1820-ban, az ádeni kikötő hajóágyúkkal való lövetése után rákényszeríti a jemeni emírt a „brit védnökség” elfogadására. Majd hasonló szerződéseket köt a Kalózpartnak nevezett rész helyi vezetőivel is, (ezek a mai Egyesült Arab Emírségek), amelyek közül a legfontosabb zsákmány Bahrein. Eredmény: az India felé vezető tengeri út most már végleg angol kézben van, Törökország számára mindez elveszett.

A másik arab „végen”, Algériában is felgyorsultak az események. Mohamed Ali nem volt hajlandó 1830-ban a franciák alárendelt szövetségeseként erre támadni. Ezért a franciák egyedül léptek. Egy provokáció után 1830 júniusában rögtön 70 ezres (!) expedíciós hadsereggel szálltak partra. Egyetlen, de győztes csatában semmivé verték a dej seregét. Ezután a szétzüllött oszmán közigazgatás (már amennyi még egyáltalán oszmán volt belőle), letette a fegyvert, a még megmaradt itteni janicsárok fejvesztve menekültek Törökország felé. Itt is véget ért, hivatalosan is a török fennhatóság. Népi ellenállás ugyan hosszú évekig zajlott még Abd-el Káder vezetésével, de ennek már semmi köze sem volt Sztambulhoz. A felkelők már az arab függetlenségért harcoltak, váltakozó sikerrel. A szomszéd Tunéziában bonyolultabb volt a helyzet. Anglia és Franciaország is szemet vetett rá. De Mahmud szultán sem mondott le róla. És amikor az anyaországi janicsárok felszámolása után török csapatok elkezdték az észak-afrikai janicsár bejeket is eltakarítani, sőt, ebben Tripolitániában (Líbia) sikerrel is jártak - nos, akkor Mahmud kiadta a parancsot: irány Tunisz! Ez 1836-ban volt. A török flotta még megmaradt egységei megjelentek a város előtt. Legnagyobb meglepetésükre ott a FRANCIA FLOTTÁVAL találták szembe magukat! És Párizs bejelentette: elismeri Tunéziát a Portától független államnak. A Sztambulból küldött flotta és szárazföldi csapatok jobb híján vonulhattak vissza Tripolitániába, amely még sokáig megmaradt oszmán vilajetnek. Más kérdés, hogy amikor a franciák algériai módra meg akarták szállni Tuniszt is, ők meg az angol hajókkal nézhettek farkasszemet, akik sokallták Párizs észak-afrikai terjeszkedését. Ami a lényeg: Tunézia egy ideig még független tudott maradni, a marakodó gyarmatosítók ellentéteit felhasználva. Sztambulban viszont ezt az országot is felírhatták a veszteséglistára, a gyakorlatban már ehhez sem volt semmi közük, legfeljebb az éppen soros tuniszi dej néha látszatból használta a török függőség álcáját is, ha érdeke éppen úgy kívánta az európai hatalmakkal szemben. Marokkóban meg már nyoma sem volt török befolyásnak, ott a marokkói szultán nézhetett szembe egy sor gyarmatosító-jelölt európai országgal.

Irakban sem volt egyszerűbb a képlet: már 1807-ben felkelés tört ki Háfíz Ali bagdadi pasa ellen, akit a felkelők meg is öltek. Unokaöccse, Kücsük Szulejmán leverte a felkelést, ő viszont az angolokat is korlátozni akarta iraki jelenlétükben. A sértett britek a szultánhoz fordultak elégtételért. Az 1810-ben kivégeztette Szulejmánt, és az új bagdadi pasa visszaállította a Brit Kelet-Indiai Társaság előjogait, például a posta üzemeltetését és a kikötők felügyeletét. De Szulejmán hívei nem nyugodtak. Veje, Daud újabb felkelést robbantott ki, lefejeztette a bagdadi pasát is, és kikényszerítette Mahmud szultántól, hogy őt ismerje el bagdadi pasának! Ő is megpróbált az angolok ellen fellépni, mire azok a kurdokat lázították fel ellene. Fogcsikorgatva bár, de Daud is kénytelen volt a békéért cserébe a brit előjogokat ismét elismerni.

Csakhogy ekkor meg a perzsa sah támadt Törökországra, és így Irakra is. Ő is a kurdok védelmének ürügyén. Az 1821-23-as háborúban nemcsak a szultán kormánycsapatait, hanem Daud „saját" arab hadseregét is szétverték. Megtorlásul Daud a déli, síita arabok között rendezett mészárlást, és ő is kirabolta a síita szent várost, Kerbalát, épp úgy, mint húsz évvel korábban a vahabiták. Az egész perzsa-török háborúnak, amelyben már kezdett nyomasztó perzsa fölény kialakulni, egy új „ellenség", a kolerajárvány vetett végett, amely a fél perzsa hadsereget kiirtotta. (Ekkor kezdődött az a járvány, amely 7-8 évvel később hazánkat is elérte...) Az erzerumi békében a perzsák kénytelenek voltak elismerni: Kurdisztán oszmán fennhatóság alatt marad, a szultán viszont Daudra bízta a kurdok „felügyeletét" is. Nyűglődjön csak vele ő, és ha valamiért Daud a Porta számára kellemetlenné válna, majd Sztambul használja fel ellene a kurdokat. Csak az a baj, hogy minderről a kurdokat nem kérdezte meg senki... És elvetették a máig tartó arab-török-kurd-perzsa ellentét-gubanc magját hosszú időre...

A megerősödött Daud angol kiképzőkkel modernizálta hadseregét, és kihasználva az 1828-29-es orosz-török háborút, Sztambul ebbéli lekötöttségét, közölte: Irak független ország, az ő uralma alatt! 1830-ban a szultán tárgyalni küldte követét Bagdadba. Daud egy finom díszebéd után megölette a követet! (Jól-

klánok máig tartó szembenállása, hiszen Besir a másik, a Sehab-dinasztia tagja volt...

Magában Szíriában meg egymást követték a parasztfelkelések. Aleppóban, Damaszkuszban, Jeruzsálemben, Betlehemben, Nabluszban (nem tévedés, ekkor e területek még mind Nagy-Szíriához tartoztak!) 1825 és 1830 között szinte egy percig sem volt nyugalom. Érett a helyzet arra, hogy Mohamed Ali errefelé is kinyújtsa kezét.

De a legnagyobb csapás a görög nemzeti felkelés miatt érte a Portát. Ebben aztán mindenki részt vett, és néha mindenki ellen. Már azt is nehéz néhol követni, hogy éppen ki ki ellen harcol, és miért? Szinte minden eddigi szereplő feltűnik az ügyben 1821 és 1830 között. És minden nagyhatalom megpróbál beavatkozni. Az oroszok a már többször említett okokból. A többiek meg azért, hogy az oroszokat ebben meggátolják. Próbáljuk meg követni az eseményeket, és megkísérelni a lehetetlent: kibogozni a szálakat. Nem lesz könnyű.

Először is tisztázni kéne, hogy Sztambul miért olyan erélytelen, amikor már a fővároshoz közel is harcok zajlanak? Hát mert szokás szerint le van foglalva saját belviszályaival. Legelébb a túl nagyra nőtt tartományurakat kellett Mahmud szultánnak leküzdenie. Ez nagyjából 1815-1820-ra sikerült. Innen kézdve legalább annyit elért, hogy a tényleges hatalom az általa kinevezett kormányzók kezében legyen. Aztán újra nekivágott a hadsereg reformjának is. Még a janicsár fegyvernemet is át akarta szervezni. Amire általános janicsár-felkelés lett a válasz 1826 nyár elején. Mahmud ekkor döntött: végleg elég belőlük! És 1826. június 15-én az utolsó emberig leölték Sztambul és környéke janicsárjait a szultán máshonnan idevezényelt csapatai. Egyúttal a sejk-ül-iszlám, a vallási elöljáró feloszlatta a bektasi dervisrendet is, amely a janicsárok mindenkori hátországanak számított. (Jókai Mór a Janicsárok végnapjai című regényében örökítette mindezt meg.) Mahmud így megszabadult a mindenkori szultánok legveszedelmesebb ellenségeitől - és ugyanakkor elvesztette hadserege jelentős részét, egy százágú háború kellős közepén. Győztes refonnért elvesztett birodalommal fizetett...

* * *

Hát akkor lássuk a sok mindent eldöntő „görög ügyet". A kezdeményezés természetesen most is Pétervárról, az új cári fővárosból indult ki. Két irányba. Egyrészt az orosz földön élő görögök titkos társaságot hoztak létre, hogy felszabadítsák hazájukat a török uralom alól. E társaság neve hetairia tón philikon, mások latin betűs átírása szerint philiki etairia volt. Ha már ebben sem ért egyet senki, a leghasznosabb lesz a továbbiakban csak Társaság néven emlegetni. E Társaságnak szüksége volt befolyásos vezetőre is. Ez lett Ioannisz Kapodisztratosz, akit a változatosság kedvéért Capo D'Istria néven is emlegetnek. Ez a korfui görög a napóleoni háborúk idején, amikor az orosz flotta a görög tengereken harcolt a franciák ellen, orosz szolgálatba lépett. És ott olyan gyorsan emelkedett, hogy az 1810-es évek közepére már külügyminiszter volt Sándor cár kormányában! A miniszter nem javasolta a felkelést, ő akkor még a cárral együtt úgy látta, hogy a görög szabadságot csak egy orosz-török háború hozhatja meg. Ennek ellenére megindult a szervezkedés görög földön, és az ottani agitátorok suttogó propagandája szerint igenis a cár áll a Társaság mögött! Csatlakoztak hozzájuk török szolgálatban álló, görög nemzetiségű katonai és közigazgatási vezetők, valamint az ortodox egyház metropolitái is. (Ez cirka az érseki rangnak felel meg.)

Közben az orosz külügyminiszter, valószínűleg a cár tudta nélkül, beszervezett egy orosz tábornokot is. Aki természetesen nem orosz volt, hanem görög. Alekszander Ypszilanti, más írásmód szerint Alexandrosz Ypszilanthosz a fia volt annak a már említett havasalföldi fanarióta görög fejedelemnek, akinek orosz szimpátiái miatt Oroszországba kellett korábban menekülnie a szultán elől. Ypszilanti is arra hivatkozott mindenütt, hogy ő csak helyettes, a közvetlen főnöke a cár. És Sándor cár erről mit sem tudott - vagy nem akart tudni. Hagyta az eseményeket zajlani, ha győznek, akkor tényleg ő a „Főnök", ha meg nem, akkor majd letagadja őket...

A szervezkedésben a szerbeknek is szerepet szántak. A szintén már említett Karagyorgye ugyanis időközben Bécsből az

orosz uralom alatt lévő Besszarábiába költözött át, és részt vett a harcok előkészítésében. Azt hitték, szerb felkelés is gyengíteni próbálja majd a törököket. (Ismerősek a nevek? Nyugalom, kedves olvasó, hamarosan még több ismerős fog feltűnni...) Amúgy a szerbekkel nem mentek sokra. Amikor Karagyorgye illegálisan visszatáért Szerbiába, a felkelést előkészíteni, Obrenovics Milos, a törökbarát szerb fejedelem elfogatta és ki végeztette, fejét pedig elküldte a szultánnak, hűsége bizonyítékául. A szerb felkelés - elmaradt.

A harc nem is görög földön, hanem Moldvában, a román fejedelemségben indult meg, ahol a fejedelem, Mihai Sutu is csatlakozott a görögök céljaihoz. És még valakit megpróbáltak bevonni: Tudor Vladimirescut, aki korábban harcolt már a törökök ellen, majd dúsgazdag kereskedő lett. Ő is felkelésre készült a törökök, pontosabban az őket szolgáló helytartó-fejedelmek ellen.

1821-ben Vladimirescu felkelésével indult minden. Januárban Olténiában, Pades faluban hirdette meg programját. Havasalföld bojárjai, a népnyúzó fejedelmi ház ellen. Pandúrok, azaz a helyi rendőrök, és parasztok ezrei csatlakoztak. Vladimirescu eleinte nem akart Sztambul ellen is harcolni, sőt, kérte a szultánt, hogy az maga teremtsen rendet, és. kergesse el a népnyúzó bojárokat. A Bukarestben uralkodó havasalföldi fejedelem csapatokat küldött ellene - azok meg átálltak hozzá. Március végén Vladimirescu felkelői Bukarest előtt álltak.

Eközben Moldvában Ypszilanti felkelői törtek be az orosz uralom alatt lévő Besszarábia felől. Orosz egyenruhában érkezett, Sutu fejeelem át is adta neki a kormányzást. Mindenki azt hitte, hogy őt reguláris cári csapatok fogják követni. Ez március elején történt, és annál nagyobb volt a döbbenet, amikor március 17-én kiderült, hogy a cár nem támogatja, sőt, elítéli Ypszilanti akcióját, a konstantinápolyi pátriárka pedig kiátkozta őt!

Hogy ez hogyan történhetett? Úgy, hogy a forróvérű görög elfelejtett valamit. Nevezetesen azt, hogy alig hat éve, 1815-ben Szent Szövetség alakult Bécsben, Napóleon leverése után, amely célul tűzte ki: mindenféle forradalmi mozgalmat elfojt, célja Európában a „fennálló rend” biztosítása. És Sándor cár, e szövetség egyik alapítója nem támogathat egy forradalmat! Ezt

nyomatékosítandó, még Kapodisztratosz külügyminisztert is leváltotta!

Közben folytak a harcok. Vladimirescu 65 ezres serege, nem lévén utánpótlása, fosztogatni kezdte a lakosságot, harmincezer ember menekült át Erdélybe. Április 18-ra Ypszilanti is Bukaresthez ért, de jóval gyengébb, mindössze ötezres kis sereg élén. Találkozott Vladimirescuval, és kiderült, hogy nem értenek egyet! A görög vezér támadni akart a Dunán át, Görögország felé. A román meg azt mondta: menjenek egyedül, ő a havasalföldiek védelmében meg akar egyezni a szultánnal. Ypszilanti visszavonult Tirgovistéig, Vladimirescu meg maradt Bukarestben. A görög vezér emberei eközben török civileket kezdtek öldösni Galatiban, a dunai kikötőben. (Galac) Válaszul a török csapatok átkeltek a Dunán, és a túlerő elől mindkét vezér menekülhetett, a hegyekbe. A havasalföldi kormányzat emberei meg Bukarestből az osztrák uralom alatti Brassóba.

Ypszilanti ekkor elkövetett egy végzetes hibát. A vele egyet nem értő Vladimirescut annak pártütő alvezérei segítségével elfogta, és június 9-én kivégeztette! Válaszul a román vezér követői eldobták a fegyvert, szétoszlottak és hazatértek. A törökök pedig június 19-én Dragasaninál szétverték a görög vezető maradék embereit. Ypszilanti Erdélybe menekült, és ott tapasztalhatta meg, hogy mit is jelent a Szent Szövetség: a Bécsből irányított hatóságok elfogták, és hátralévő hét életévét egy osztrák börtönben tölthette el. Soha nem jutott el görög földre. Ez a próbálkozás elbukott.

Viszont folytatódott a lázadás görög földön. Szép, bonyolult képlettel: a Peloponnészosz-félsziget egy része a felkelők kezébe került. És csatlakozott hozzájuk a szultán által most már üldözött janinai pasa, Tepelini Ali is, de ő meg az ő muzulmán albán katonáival! A feldühödött görög felkelők több városban török civileket öldöstek. Válaszul az akkor még meglévő janicsárok egy csoportja 1821 húsvét estéjén felakasztotta a konstantinápolyi görög pátriárkát és néhány püspökét! Ez viszont már a cárnak is sok volt... 1821 augusztusában megszakította a diplomáciai kapcsolatokat a szultánnal. Tehát már orosz-török háború is fenyegetett. A Porta, hogy mentse a helyzetet, Havas-

alföldön eltekintett a megtorlástól, és a román születésű bojároknak kedvező intézkedéseket hozott.

Peloponnészoszon a görögök térnyerését segítette, hogy Mahmud szultán először nem is törődött velük, minden nélkülözhető erőt Tepelíni Ali ellen indított, mert félt, hogy Albánia is végleg leszakad a birodalomról. Ezért 1821 áprilisában Germanosz patraszi püspök meghirdette a nyílt görög felkelést. Ez nemcsak a szárazföldre, de néhány görög szigetre is átterjedt. Mivel a felkelők muzulmán törökök tízezreit gyilkolták le, a törökök válasza ugyanez volt, ők keresztények ezreit ölték halomra.

De 1822-re fordult a helyzet: a szultánnak sikerült legyőzni Tcpelini Alit, akit ki is végeztek. És most már teljes erővel fordulhatott a görög felkelők, ellen. De ez nem volt elég. Szárazföldön a városok védelme mellett hegyi partizánok is pusztítót- ' ták a török csapatokat, a flotta pedig nem boldogult a korábban kalózként működő görög hajósokkal, akik a forradalom mellé álltak. 1825 elejére teljes volt a patthelyzet. Amibe a szultán nem törődött bele. És, nem lévén elég saját ereje, behívta Mohamed Ali egyiptomi hadseregét és flottáját a görög felkelők ellen. Ez már hatott. Előbb Krétát foglalták el Ali fia, Ibrahim katonái, majd a szárazföldén is győztek, elfoglalták a görögök fő bázisát, Misszolungit, és elérték Athént, ahol az Akropoliszra saját zászlajukat tűzték.(A történelem furcsa fintora: ezúttal egyiptomiak uralták a görög fővárost, az ókorral ellentétben...) Úgy tűnt, a felkelés elbukott. E harcok közben halt meg sok olyan nyugati önkéntes, akik a Szent Szövetség uraival ellentétesen a görögök segítségére siettek, köztük a brit költő-zseni, lord Byron is. A görögök élére új ember állt, egy sztambuli fanarióta, Alexandrosz Mavrokordatosz. O aztán ismerte a Porta belső viszonyait és diplomáciáját, hiszen családja évszázadokon keresztül adta a mindenkori török szultán személyi tolmácsait és legfontosabb követeit. (Igaz, nálunk Maurokordato néven ismerték őket.) Ő és az orosz szolgálatból elcsapott Kapodisztriasz az angolok segítségét kérte, és a maradék felkelő erők élére is angol önkénteseket állítottak. Az angolok el is érték, hogy Mohamed Ali vonja vissza csapatait a görög szárazföldről. Persze, az

nem teljesen önként tette ezt. Előbb az kellett hozzá, hogy 1827-ben angol, francia és orosz hajók együtt Navarinonál szétverjék a török-egyiptomi egyesült flottát. 57 hajó, nyolcezer ember veszett oda. Ali elvesztette a büszkeségének számító új hajóit is, Egyiptom megszűnt tengeri erőtényező lenni.

Ezután az egyiptomiakat francia csapatok váltották fel a görög szárazföldön, a három nagyhatalom közös megbízásából. Egyes szigetekre pedig brit csapatok érkeztek.

A flottatámadáson mérhetetlenül felháborodott szultán szent háborút, dzsihádot hirdetett - Oroszország ellen, amelyet fő ellenségének tartott. A harcok 1828 áprilisában kezdődtek. Katasztrofális eredménnyel, az oroszok csakhamar Drinápolyt (Edime) is elfoglalták, és már-már Sztambul eleste is napirenden volt. De Sándor cár utóda, Miklós másként döntött. Tudta, hogy az angolok és franciák nem fogják elfogadni ezt, ezért inkább olyan békét kötött, amelynek lényege a következő volt: a török belpolitikára Pétervár hatással legyen, sőt, a Porta védelmét is vállalja el, akármilyen ellenséggel szemben! És persze, a görögök kapják meg a szabadságukat. De nem túlzott mértékben, hiszen ott már az angolok „súgtak”, és Pétervár nem akart angol irányítású Görögországot sem. A békében egyébként területekről is szó esett, de a cártól szokatlan szerénységgel. Megelégedett zsákmányként a Duna-deltával és egyes kaukázusi területekkel.

A görög helyzetet elég nehéz volt mindenki megelégedésére megoldani. Az ideiglenes kormány élére álló Kapodisztratoszt egy rivális görög vezető család egyik tagja megölte, és már-már polgárháború fenyegetett. Ezt elkerülendő, végül is külhonból hoztak királyt, Lajos bajor király fiát, Ottót, Othon néven. A görög határokat úgy húzták meg, hogy azon belül csak 800 ezer görög élt, a többi, két és fél millió ember az Oszmán Birodalomban maradt.

A dunai román fejedelemségek egyelőre megmaradtak török fennhatóság alatt, ennek volt köszönhető, hogy később, a magyar szabadságharc összeomlásakor Kossuthék éppen erre tudtak Törökországba menekülni, úgy, hogy csak egy határt kellett átlépniük.

És most jött a döntő csapás. Mohamed Ali. Aki 1831-ben megtámadta most már közvetlenül az egyik török tartományt, Szíriát. Az ürügy: a már említett, pénzért pasává tett Abdallah menedéket nyújtott hatezer egyiptomi parasztnak, akik a katonai sorozás elől menekültek hozzá. A pasa nem adta ki őket, mondván: az Oszmán Birodalom egyik pasájától menekültek a másikhoz. És ennyi. Alinak nem volt ennyi. Elindult seregeivel. 1831 októberében néhány hét alatt elfoglalták Gázát, Haifát, Jaffát, sőt, még a Napóleonnak is ellenálló Akkó várát is bevették. Kétszer megverte Ibrahim, Ali fia a török fősereget is, Homsznál és a törökországi Alexandrettánál. A teljes török tüzérséget zsákmányául ejtette. Konyánál, a régi török fővárosnál Mahmud még egyszer összeszedte minden erejét, és 60 ezer katonát küldött Ibrahim 30 ezres serege elé. Az egyiptomi hadvezér bekerítette (!!!???) a kétszerannyi ellenséget, és győzött. Már Sztambult fenyegette, délről.

Most lépett közbe a cár. Ha ő nem foglalhatja el az ősi Konstantinápolyi, hát más se tehesse meg!!! Muravjov tábornok húszezres orosz hadserege élén, úgymond, a szultán megsegítése céljából megjelent Sztambultól keletre és délre! Ez már a mélypont volt! A szultáni fővárost az ősi ellenség mentse meg egy lázadó alvezértől?

De az angolok és a franciák legalább annyira pánikba estek, mint Mahmud szultán. Hát hol fog az orosz hadsereg megállni? Jeruzsálemnél? Bagdadnál? Az Indiai Óceánnál? Úgyhogy együttes nyomást gyakoroltak Mohamed Alira: vonuljon vissza! És megkötötték a kutahiai békét. Ebben a szultán elismerte Ali uralmát Egyiptomban, az Arab-Félszigeten, Szudánban és Krétán, és kinevezte Szíria és Palesztina kormányzójává is, Alinak viszont el kellett fogadnia azt, hogy továbbra is a szultán hűbérese.

Lassan már minden elveszettnek tűnt. Nem volt vigasz Mahmud számára, hogy Ali ellen is egymás után törtek ki a népi felkelések. Ali többször is megpróbálta diplomáciai úton elérni, hogy formálisan is független uralkodó lehessen Egyiptomban. A

szultán, hogy ezt ellensúlyozza, 1838-ban olyan kereskedelmi egyezményt írt alá az angolokkal, amelyek az egész birodalmat szinte félgyarmati sorba vitték. Ali ezt nem fogadta el. Ennek ürügyén a szultán százezres sereggel és hatalmas flottával ellene támadt. De Ibrahim, Ali fia ezt a sereget is szétverte, és Ahmed Fevzi tengernagy a teljes török flottával átállt Ali oldalára. Ez 1839. július 24-én történt. És hat nap múlva a szultán belehalt az izgalmaktól kapott szívrohamba. Helyébe fia, a 16 éves Abdülmedzsid lépett. Már nyugaton is azt hitték, hogy vége az Oszmán Birodalomnak. De ezt még nem akarták. És ezért ultimátumot intéztek Alihoz 1840 júliusában: élethosszig uralhatja Egyiptomot és Palesztinát, minden mást vissza kell adnia. Ha nem fogadja el, a nagyhatalmak megtámadják. A hatalma csúcsán lévő Ali dühösen utasította vissza a megalázó követelést: „Amit karddal szereztem, karddal fogom meg is védeni”!

Ő akarta... 1840 szeptemberében angol és osztrák hajók török csapatokat tettek partra Libanonban, az angol flotta pedig előbb a szíriai kikötőket foglalta el, majd már az egyiptomi Alexandriát kezdte ágyúzni. Ibrahim seregét szétverték, 36 ezer halott árán tudott csak hazatérni. Ali megadta magát. Egyiptomban és Szudánban családja hatalmon maradhatott. Hadseregét 18 ezer főre kellett csökkenteni. A flottát vissza kellett adni Sztambulnak. És végleg elismerni, hogy ő, Ali a szultán hűbérese. A nagy arab birodalom álma véget élt.

Ezzel együtt Abdülmedzsid borzalmas helyzetet örökölt: ahol még voltak idegen országban csapatai, ott azok mozgását az oroszok, az angolok korlátozták. Görögország fele elveszett, Észak-Afrikából is csak Tripolitánia maradt meg. Egyiptom névleg török, gyakorlatilag angol irányítás alá került. Az egykori nagyságból szánalmas karikatúra és külső ellenségeinek játszótere lett. Még a túléléshez is reformok kellettek. Ez volt a Tanzimát.

Amúgy pedig Mahmud uralkodását csak azért nem minősíthetjük a „legnagyobb vesztes szultánságnak” (ha már Nagy Szulejmán a legnagyobb hódító volt), mert innen kezdve nehéz eldönteni: ki vesztett el többet a rámaradt Oszmán Birodalomból...

A Tanzimáttól a Krími háborúig

Az is elv ész, ami megmaradt...

A Tanzimát, azaz, Újjárendezés keretében, amelyet a gülhánei Hatt-i Serif, Fennkölt Szultáni Kézirat formájában hirdettek meg 1839. november 3-án, a következő alapvető reformok születtek:

A nem muzulmán vallású oszmán alattvalók egyenlő és teljes jogú oszmán állampolgárságot kapnak. (Magyarázat: ettől kezdve semmilyen külhatalom sem léphet fel azért, mert keresztény vagy zsidó alattvalókat hátrányos megkülönböztetés ér...)

A hadsereg az örökletes és hivatásos katonai rendszer helyett a sorozásra tér át. Senki sem katonáskodik élethosszig, hanem öt év után visszatérhet a civil életbe, tartalékosként. (Innen számítva nincs többé kiváltságos katonai rendszer, és réteg.)

Hogy a konzervatív vallási vezetők se lépjenek fel a reformok ellen, a Hatt-i Serif kiemelte az iszlám jelentőségét, a vallás fő feladata az ország és a nép új erkölcsi erőkkel való ellátása.

Átszervezték a bíráskodást, centralizálták a tartományi közigazgatást. Amíg Törökország e belső reformokkal volt elfoglalva, a nagyhatalmak sem nyughattak. 1841 júliusában újra szabályozták a korábbi békék által megállapított helyzetet, és Oroszország kénytelen volt lemondani az Oszmán Birodalom feletti védnökségéről. A tengerszorosok, a Boszporusz és a Dardanellák pedig minden hadihajó előtt zárva vannak, kivétel, ha az Oszmán Birodalom hadiállapotba kerül. (Értsd: az oroszok nem hajózhatnak szabadon ki és be a Fekete-tengerről a Földközi-tengerre. Mert az angolok és franciák már sokallták a Mediterránumban az oroszok jelenlétét.)

A helyzetre jellemző: a Porta részt sem vehetett az egyezmények megtárgyalásán. Róluk döntöttek, de most már nélkülük....

Azaz, az 1861-ig uralkodó Abdülmedzsid korában a szultán már csak statisztálhatott.

Azért volt mihez statisztálni. Szíriában például 1850-ben a maronita keresztények keltek fel, és bonyolódtak véres harcokba a drúz parasztokkal.

Palesztinába ekkor kezdték az angolok betelepíteni az oda kivándorolni kívánó zsidókat.

A perzsa sahhal tisztázták a határokat: Szulejmánia és környéke Irakban a törököké lett, viszont a szultán lemondott a Satt-el-Arab (Perzsa Öböl) bal partjáról, elvetve ezzel a máig ható perzsa-arab ellentétek magvait. Amelyből aztán az angol gyarmatosítók húzták a legtöbb hasznot.

Az Arab-Félszigeten a vahabita szaudi Fejszál emír 1846-ban elismerte a török főhatóságot, évi tízezer arany adóval, Midhat pasa pedig közvetlen török igazgatás alá vonta Al-Haszát, a szaudiak családi örökségének kezelt tartományát.

Egyiptomban Ibrahim átvette atyja, Mohamed Ali helyét, de 1848-ban meghalt, és rá tíz hónappal elhunyt a már aggastyán Mohamed Ali is. Unokája, Abbász lett a kormányzó, aki mindent megadott az angoloknak, amit csak kívántak, a franciák szép lassan kiszorultak Egyiptomból. De Abbászt 1854 júliusában rejtélyes merénylők megölték, és öccse, Szaid lett a pasa, aki a franciákhoz közeledett, és engedélyt adott a francia Ferdinand Lessepsnek a Szuezi Csatorna megépítésére. (A csatorna déli bejárata, Port Szaid viseli máig a pasa nevét.)

Algériából a franciák elleni függetlenségi háborút viselő Abd-el Káder veresége után török felségterületre, Damaszkuszba menekült. Egyébként a Porta akkoriban sok mindenkit befogadott: a magyar szabadságharc bukása után is sokan menekültek török földre, és álltak a szultán szolgálatába. Bem József, a lengyel származású tábornok például Aleppó pasája lett.

A Balkánon a szerbek már 1830-ban autonómiát kaptak. Sztambul abba is beleegyezett, hogy a szerb ortodox egyház független legyen a konstantinápolyi pátriárkától, azt a belgrádi metropolita vezesse. 1842-ben az Obrenovic családot a hatalomban a visszatért Karagyorgyevicsek váltották fel. A Krími Háborúig Sándor fejedelem belső ellenzékével viaskodott.

Montenegrót ezalatt orosz orientációjú vallási vezetők irányították.

Görögországban a bajor származású király külföldi tanácsadók és katonai vezetők segítségével kormányzott. 1843-ig, amikor is az angol és az orosz orientációjú görög vezetők pucscsal rá nem kényszerítették, hogy küldje el bajor segítőit. Az ezutáni választásokon viszont a francia szimpátiájú Koletisz lett a miniszterelnök. Közben Krétán, amikor Mohamed Alit leverték a nyugatiak, lázadás tört ki az egyiptomi, majd a török uralom ellen.

Moldva és Havasalföld 1834-ig orosz megszállás alatt volt. Akkor kivonultak, de a cár fenntartotta a jogot arra, hogy a fejedelmek kinevezésébe beleszólhasson. Ez 1854-ig így is maradt. 1847-től megkezdődött a szervezeti közeledés a két fejedelemség között, például vámúnió formájában. 1848-ban Bukarestben, párizsi mintára forradalom tört ki, többek között Nicolae Balcescu vezetésével. De mert túl radikálisak voltak, orosz és török csapatok együtt űzték el őket. 1849 májusában Balta Limanban orosz-török egyezség született: a cár és a Porta együtt jelöl fejedelmeket hét évre, és az országot helyi díván irányítja, amelyet a sztambuli konnány nevez ki. Az orosz csapatok 1851-ig ott maradtak, aztán kivonultak.

Ebbe a csendesen csordogáló életbe, amelyet amúgy különösebben az 1848-49-es európai forradalmak sem befolyásoltak, belerobbant 1853-ban a Krími Háború. Előzménye: 1851-ben a jeruzsálemi keresztény szent helyek feletti rendelkezés jogáért orosz-francia ellentét tört ki. A cár Menysikov herceget Sztambulba küldte, ezt tisztázni. A herceg erőszakos és arrogáns volt. Úgy vélte: ideje visszaállítani Oroszország védnöki jogait az Oszmán Birodalom minden keresztényе felett. És azt hitte, hogy ezt Anglia is támogatni fogja. Tévedett. A cár erre akkor jött rá, amikor csapatait 1853-ban a román fejedelemségek elfoglalására indította, és meglepetésére a francia flotta a törökök segítésére megjelent a Boszporusznál. 1853 novemberében az orosz flotta Samsunnál még elsüllyesztette a teljes török hajóhadat, de ez már francia és angol hadüzenetet is kiváltott Oroszország ellen. És Ferenc József Ausztriája, amely a cárnak köszönhette fennmaradását a magyarok elleni háborúban, hitszegő mó-

dón semlegességet hirdetett. Oroszország magára maradt. Ellene támadtak az angolok, franciák, törökök, még a szárd olasz királyság csapatai is. Támadtak a Krímben, a Kaukázusban, a Távol-Keleten, a román fejedelemségekben, és a Keleti-tengeren is. Sőt, még Ferenc József is ultimátumban követelte az orosz kivonulást a román fejedelemségekből, és az osztrák csapatok együtt hatoltak be ide a török hadsereggel. A legnagyobb harcok a Krímben folytak, Szevasztopolt, az orosz flotta fő bázisát egy évi harc után vette be az ellenséges koalíció.

A háború az 1856-os párizsi békével zárult. Ez Törökország számára azt hozta, hogy elismerték újra európai hatalomnak, és garantálták területi sérthetetlenségét. A Fekete-tengeren az oroszok és a törökök egyaránt csak korlátozott számú hadihajót tarthattak. Semleges tenger lett. A dunai román fejedelemségek névleg török fennhatóság alatt maradtak, sőt, még besszarábiai körzeteket is csatoltak hozzájuk, de mindezt az összes európai nagyhatalom együttes védnöksége mellett. A Duna-deltából osztrák követelésre távozni kellett az orosz csapatoknak. Szerbia is általános európai védnökség alá került.

A Sztambul számára előnyös béke fejében a szultánnak meg kellett erősítenie a keresztények szabadságjogait a birodalomban, és a tengerszorosokban a szabad kereskedelmi hajózást. Ezt az 1856. februári újabb szultáni kézirat, a Hatt-i Hümájun hirdette meg.

Abdülmedzsid utolsó éveit felkelések fémjelezték: Boszniában és Hercegovinában keresztény parasztok lázadtak moszlim földesurak ellen, Montenegró pedig iszlám területek rovására terjeszkedett. A két román fejedelemség szultáni jóváhagyás nélkül 1859-ben közös fejedelmet választott, Alexandra Cuza személyében.

Az 1861-ben trónra lépő Abdelaziz ibn Mohamed (1876-ig uralkodott) már ezt kapta örökségül. Mi történt az ő szultánsága idején?

1866: felkelés Krétán, a görögök a független Görögországhoz akarnak csatlakozni. Csak három év múlva, a nagyhatalmak segítségével sikerül ezt leverni.

1867: A török csapatok kivonulnak Szerbiából, az iszlám hitű

lakosság Boszniába települ át. Szerbia gyakorlatilag is független lesz. A Krímből és a Kaukázusból tatárok és cserkeszek települnek át Törökországba.

Mindennek tetejébe 1875-76-ban felkelések söpörnek végig Hercegovinán, (montenegrói segítséggel), Bulgárián, majd a szerbek hadat üzennek Sztambulnak. Még szerencse, hogy Ausztria le volt kötve előbb a porosz-olasz-osztrák háborúval 1866-ban, majd a párizsi kommün, illetve az 1871-es porosz-francia háború elfoglalta az európai hatalmakat, különben a balkáni forrongásból újabb török összeomlás lett volna.

De mert a helyzet így is túl képlékeny volt, Sztambulban palotaforradalom tört ki. Abdulazizt 1876-ban letették a trónról, helyébe pár hónapra unokaöccse, Ötödik Murád került, őt viszont három hónap után arra hivatkozva zavarták el, hogy elmebeteg. Végül is Második Abdülhamid lett a szultán, aki 1909-ig terjedő uralkodása alatt kivívta a „véreskezű” melléknevet. Az ő nagyvezíre, Midhat pasa hirdette ki 1876 decemberében az új török 'alkotmányt, amely nyugati mintára szervezte át a török belpolitikai életet. De ezzel sokan nem értettek egyet, a konzervatívok is támadták, és azok is, akik kevesellték benne a haladást. Ez utóbbiakat kezdték Ifjú Törököknek nevezni. A zűrzavart kihasználva Abdülhamid menesztette a nagyvezírt, és abszolút uralomra tört.

Lássuk, mire ment vele? Kezdjük a kevésbé bonyolult arab területekkel. Irakban még Midhat pasa ottani kormányzósága idején sikerült visszafoglalni 1871-ben Al-Haszát, sőt, Kuvaitot is, amelyeket török vilajetbe szerveztek át. Jemen és Aszír 1869-ben újra elismerte a török fennhatóságot. Egyiptomban a kormányzó, pasa helyett kedive, alkirály címet kapott 1867-től. És kormányába 1878-tól, amikor is az európai hatalmak magukhoz tértek a porosz és a kommün-féle sokkból, egyre több európai hivatalnokot nevezett ki, a kérdés már csak az volt, hogy a Szuezi csatorna megnyitása után angol vagy esetleg francia gyarmattá süllyed Mohamed Ali egykori nagy állama? Tunéziát 1883-ban nyilvánították egy államcsőd és némi belső viszály után francia protektorátusnak, amelyhez többé Sztambulnak már elvileg sem volt semmi köze sem.

Egyiptomban 1879-ben nemzeti érzelmű tisztek felkeléssel távolítják el a nyugatot kiszolgáló kormányt, válaszul az angolok, franciák, oroszok és olaszok távozásra szólítják fel Iszmail kedivét. És a szultán ezt jóváhagyja, száműzi, és a fiát nevezi ki helyette, aki visszahívja a hatalomba a külföldi ügynököket. De ez sem volt elég, 1882-ben őt is lemondatták. Ekkor Arabi pasa nemzeti felkelést hirdet meg. Erre az angol hadihajók lőni kezdik Alexandriát. És 1882. szeptember 13-án az egyiptomi hadsereget Teli al Kebimél szétverik. 1883-tól Lord Cromer kormányzóként igazgatja az országot, 1904-ig az angolok megszállva is tartják. A franciák előbb tiltakoznak, majd amikor 1904-ben megszületik az Antant néven elhíresült egyezmény, és szabad kezet kapnak Marokkóban, cserébe elfogadják a brit uralmat Egyiptomban. A kedive ugyan formálisan maradhatott, sőt, 1914-ig a fia is, de a hatalom Cromer után Lord Kitchener angol főmegbízott kezében volt. A török kormánynak gyakorlatilag többé semmi befolyása az eseményekre itt nem maradt.

Szudánban a Mahdi vallási felkelése után, amelyet az angolok vertek le, formálisan angol-egyiptomi közös uralom jött létre, de ebből Egyiptom csak egy zászlóaljnyi megszálló katonát adott, és a kedive nem tehetett mást, mint ide is angol főkormányzót nevezett ki. Török befolyásról Szudánban sem volt szó többé.

Líbiában Mohamed asz-Szenusszi új mozgalmat alapított az 1850-es években, a szenussziakat. Fia, Mohamed al-Mahdi már az ország jelentős részét függetleníti a törököktől, a sivatagban szervezi hol itt, hol ott lecsapó hadseregét. Az ő fia, Idrisz már a jelentkező olasz gyarmatosítókkal is fegyverrel száll szembe. 1911-ben Olaszország ultimátumot ad át Törökországnak: mivel az nem bír a felkelőkkel, adja át a rendezés jogát az olasz kormánynak! Másnap háborút indítanak, és a még Líbiában lévő hétezer török katona, amelyet immár légierővel is támadnak, megadja magát. Törökország innen is végleg kivonul.

Észak-Afrika tehát, ahol már csak török látszat-jelenlét volt, Második Abdülhamid uralma végére végleg elvész Sztambul számára.

És a Balkán? Most már újabb országban, Bulgáriában is ren-

gett a föld a törökök talpa alatt. A húsz éve parázsló nemzeti ellenállás Vaszil Levszki és Hriszto Botev vezetésével 1870 körül kezdett fellángolni. De Levszkit egy balul sikerült akció kapcsán (pénzszerzési célú vonatrablás) elfogták a török hatóságok, és felakasztották. 1875-ben Sztara Zagorában tört ki sikertelen felkelés. És mert a törökök éppen Boszniában bajlódtak az ottani lázadás leverésével, 1875. május 2-án már általános bolgár fegyveres felkelés robbant ki. Hetekig tartott a harc, de győzött a török túlerő, végül Botev, a nagy költő is elesett. Ez a forradalom is elbukott. Sztambul az Oroszországból elűzött cserkeszeket vetette be, és húszezer bolgár halála jelezte ezek útját. A megoldás nemzetközi tárgyalásra várt.

Boszniában és Hercegovinában 1875 nyarán tört ki lázadás. Dalmát és montenegrói önkéntesek is támogatták a földesúri terhek ellen harcoló felkelőket, akiket Sztambul csak jelentős katonai erővel tudott elnyomni. De ezt már a szerbek sem nézték tétlenül. Orosz parancsnokot, Csemyajev tábornokot hívtak meg hadseregparancsnokul, ötezer orosz önkéntessel. A tábornok megtámadta a török csapatokat. De az átszervezett török hadsereg most jobbnak bizonyult, és több kisebb győzelem után már Belgrád ellen indult. Csak orosz cári ultimátumra álltak meg.

Mivel a helyzet alapjában semmit sem változott, az oroszok 1877 áprilisában egyezséget kötöttek a románokkal, és az orosz csapatok átkeltek a Prut folyón. Áthaladtak Románián, átkeltek a Dunán, és egymás után győzték le a kisebb török helyőrségeket, hadtesteket. A törökök csak Plevnánál tudták júliustól decemberig feltartóztatni őket.

Eközben Románia 1877. május 21-én független, egységes országgá nyilvánította magát. És bekapcsolódott a háborúba az oroszok oldalán. December 13-án a szerbek is újból harcba léptek. 1878 februárjában már görög csapatok is megtámadták az Oszmán Birodalmat.

Sztambul 1878. január 31-én fegyverszünetet kért. Majd az olaszországi San Stefanóban békét kötött. Oroszország Nagy-Bulgária létrehozását erőltette, de ezzel a szerbek, románok és a görögök sem értettek egyet. No meg a többi európai nagyhatalom is félt a túlzott orosz térnyeréstől. Ezért júniusban, Berlin-

ben újabb, most már sokoldalú béketárgyalások kezdődtek. Itt sok határozat született, de mind későbbi háborúk forrása lett. Bulgária például a Balkán-hegységtől északra született meg, és továbbra is adót kellett fizetnie Sztambulnak. Macedónia és Trákia török uralom alatt maradt. Az Osztrák-Magyar Monarchia megszállhatta Boszniát, Hercegovinát, és a Növi Pazár-i szandzsákot. Románia, Szerbia és Montenegró teljes függetlenségét elismerte minden aláíró. De egyik sem kapott annyi területet, mint amennyire igényt tartott. A románoknak le kellett mondani Dél-Besszarábiáról a cár javára, cserébe megkapták a Duna-deltát és Dobrudzsát, amely utóbbira viszont a bolgárok tartottak változatlanul igényt...

De Sztambul még Boszniánál és Bulgáriánál is többet veszített: Batumit és néhány más kaukázusi várost át kellett adnia Oroszországnak, Ciprust pedig az angoloknak. Már csal Albániában, Macedóniában, és néhány görög területen, Theszáliában és Epiruszban maradhattak Európában török csapatok.

Berlinben mindent el akartak rendezni - és elvetették a viszály magvait további harminc évre...

Balkáni harcoktól világháborús vereségig

Ifjú Törökök egy haldokló, agg birodalomban.

A berlini kongresszus után Európa Beteg Embere most már nem rohant, hanem csak vánszorgott a végromlás felé. Mindenki a „keleti kérdésről" beszélt, pedig a valóságban, mint a keselyűk, csak azt nézték: a haldokló birodalomból ki mit haraphat még ki saját magának? Az már a sors fintora volt, hogy a zsákmánylesők jelentős része is áldozatául esett az Első Világháborút lezáró békeszerződéseknek. No de addig? Hát nézzük:

Indulásnak mindjárt az albánok lázadtak fel a kongresszus határozatai ellen, amelyek túl sok, szerintük (és a statisztikák szerint is!) albán területet jutattak volna Montenegrónak és Görögországnak. A háromnegyedrészt muzulmán vallású albánok fegyverrel válaszoltak. Sztambul szívesen támogatta volna őket, hiszen ekkor még az Oszmán Birodalom részének számítottak, sőt, fegyvert is adott a lázadóknak, csak aztán beütött a ménkű: a nagyhatalmak a Portát tették felelőssé a kongresszus határozatainak szabotálásáért. így a szultán kénytelen volt 1881-ben hadsereggel leverni az albán felkelést. Annak csak annyi eredménye lett, hogy az eredetinél kevesebb albánok lakta fold került más államokhoz. De ennek eredményeit nyögi Európa ma is, mert az albánok szét vannak szórva, többen élnek görög, macedón és névleg Szerbiához tartozó koszovói területeken, mint magában az albán anyaországban. Elmondható: nekik még Trianon sem kellett a feldaraboláshoz, csak a szokásos nagyhatalmi rövidlátás!

De Bulgária sem nyugodott bele abba, hogy területének nagyobb része végül is csak-csak oszmán fennhatóság alatt maradt. A bolgár trónra Battenberg Sándor került királynak, a hesseni herceg, aki az angol királyi házzal is rokonságban volt. Az or-

ságban orosz csapatok voltak, legalábbis az északi felében. Ugyanakkor papíron az új bolgár király Sztambul hűbérese is volt. És az ország vitatott déli területén, Kelet-Ruméliában bizony már közel hatszáz éve millióshoz közeli török, vagy iszlám vallású bolgár kisebbség is élt. (És él ma is...) 1881-ben, amikor egy merénylet nyomán új cár, III. Sándor került Oroszország élére, megromlottak az orosz-bolgár kapcsolatok, a bolgár Sándor király nem szerette orosz unokatestvérét. Ezért az oroszok ellenezni kezdték, amit addig pártoltak: már tudniillik, hogy Bulgária és Kelet-Rumélia egyesülhessen. De 1885-ben Plovdivban felkelés tört ki, és kikiáltották az egyesülést Bulgáriával. Mivel ez az oroszok tudta nélkül történt, dühükben visszahívták a bulgár hadsereget irányító orosz tiszteket és szakértőket, remélve, hogy ezáltal az ország védtelen marad, és teljesen behódol a cárnak. Ráadásul a szerbek, akik úgy érezték, hogy a berlini döntések az ő kárukra is történtek, „kárpótlásul" megtámadták Bulgáriát. És meglepetésre a bulgárok legyőzték a szerbeket, akiket csak Bécs közbelépése mentett meg a teljes vereségtől.

Patthelyzet volt: most mi lesz? A Porta hadsereget vezényel Plovdivba, és helyreállítja uralmát Kelet-Rumélia felett? Ezt a nyugati nagyhatalmak nem akarták. Bulgária mégis egyesül? Ez addig volt veszélyes perspektíva, amíg orosz szövetségben volt, és ez azt jelentette volna, hogy a cár túl közel kerül Sztambulhoz és tengerszorosokhoz. Mivel most már haragban voltak oroszok és bulgárok, és a szófiai trónon az angol király rokona ült, nem ellenezték. Ravasz megoldás következett: Sztambul egyszerűen kinevezte Sándor bolgár királyt öt évre Kelet-Rumélia kormányzójává, a két terület nemzetgyűlése pedig azonnal kimondta az egyesülést. A vesztes megint Sztambul lett: névleg még övé volt Kelet-Rumélia, a nemzetközi gyakorlat azonban már egységes Bulgáriával számolt.

Azonban Sándor királyt oroszbarát tisztek egy csoportja puccsal megdöntötte, őket viszont bolgári népi mozgalom verte szét, és a káosz vége egy év után az lett, hogy a szász-koburgi fejedelmi családból való Ferdinánd került a szófiai trónra. E ház

uralma aztán meg is maradt 1946-ig, sőt, egyik leszármazottja

ma is befolyásos bolgár politikusnak számít. Több évi bizonytalan helyzet után 1896-ra nagy nehezen Oroszország is elismerte az új bulgár uralkodót.

A Balkánon jószerével már csak Macedónia maradt török uralom alatt, de abban se volt sok köszönet: egymást érték a lázadások és a fegyveres bandita-csoportok támadásai is. A Porta csak albán csendőrséggel tudta ezt megfékezni, amiből rögtön ki is alakult az albán-macedón ellentét, ráadásnak a görögök egyre világosabban közölték: Nagy Sándor szülőhazája nem lehet se török, se albán, hanem az görög föld!

1891-ben Jemenben tört ki felkelés a török uralom ellen. 1888-ban Krétán is felkelés kezdődött, amelyet csak nyolc év után sikerült „pacifikálni", de úgy, hogy abból is Sztambul járt rosszul: a szultán által kinevezett helytartó helyett a nagyhatalmak küldtek oda főbiztost, a görög király egyik fiát! Es mert szintén nyugati nyomásra a török helyőrségeket is ki kellett vonni a szigetről, Kréta is végleg elveszett Sztambul számára. Azért 1897-ben még egy hathónapos háborúval is megpróbálkozott a Porta Görögország ellen - hiába. Csak annyit ért el vele, hogy most már hivatalosan is egyesült Görögország és Kréta.

Es hogy teljes legyen a káosz: egy addig a törökökkel békében élő nép, az örmény, amely kereskedői révén mindenütt jelen volt a birodalomban, szóval az örmény kisebbség is fellázadt. Egyrészt azért, mert a berlini döntések szerint járt volna nekik bizonyos fokú autonómia, de nem kapták meg. Másrészt azért, mert a már Oroszország által megszállt Kelet-Örményországból folyamatosan lázították őket. A szultán előbb a kurdokat uszította a lázongó örményekre, lett is nagyon sok polgári áldozat ebből, majd amikor 1895-ben Sztambulban örmény tömegtüntetés kezdődött, nemcsak a rendőrsortüz végzett sok örménnyel, hanem a nekivadult török ellentüntetők is. Az európai hatalmak természetesen ott avatkoztak be ebbe is, ahol csak módjuk volt rá.

És végül 1901-ben Kuvaitot az angolok elveszik a törököktől. Csőd hátán csőd. Sőt, még egy csőd, de ez a szó szoros értelmében: pénzügyi összeomlás és államcsőd is keletkezett, úgy „mellesleg".

Ebben a helyzetben léptek most már nyíltan színre az Ifjú Tö-

rökök. Abdülhamid önkényuralma ellen emigrációban élő és otthoni csoportok kezdtek szervezkedni, köztük sok fiatal katonatiszt is. A szultán az örmény tüntetés felszámolása közbeni káoszban rájuk is lecsapott, hogy egy füst alatt minden ellenfelet félretegyen.

1902-ben már nyíltan bontottak zászlót az ellenzékiek Párizsban. A szultán veje az alkotmányos monarchiát akarta visszaállítani, a mozgalom másik szárnya pedig szélsőséges nacionalista gondolatok híve volt. És amikor Oroszország az 1905-ös japán háború és az azt követő első orosz fogadalom miatt válságba került, úgy érezték, hogy itt az idő a cselekvésre. A fő ellenség gyengül, legalább a Balkánt vissza kellene szerezni.

A szultán a hadseregben is újra elharapódzó mozgalomra kivégzésekkel reagált. És amikor Macedóniában az oroszok és az angolok 1908-ban közös ellenőrzést kívántak bevezetni, az ottani helyőrségek és Drinápoly helyőrsége közös felkeléssel válaszolt. Szalonikiben, amely még török uralom alatt állt, szintén zendülés tört ki. Abdülhamid július 23-án kénytelen volt visszaállítani az 1876-os alkotmányt.

A belviszályt kihasználva Bulgária bejelentette: most már formailag sem hűbéres állam, hanem Kelet-Ruméliával együtt önálló európai királyság. Sztambulnak ezt már vitatni sem volt ereje.

A veszteségek miatt a közhangulat az ellenzéket kárhoztatta. A szultán, ezt kihasználva, 1909 márciusában visszaütött, és ismét abszolút hatalmat akart bevezetni. De az Ifjú Törökök nem ijedtek meg, és Mahmud Sevket pasa vezetésével elfoglalták a fővárost. A szultánt lemondatták, helyébe öccsét Ötödik Mohamed néven ültették trónra. Ő 1918-ig vezette az országot.

Az Ifjú Törökök kemény nacionalizmust vezettek be. És új szövetségest kerestek, az „ellenségem ellensége a barátom” elve alapján. Olyat, amely a történelem folyamán igen ritkán került velük szembe. És ezt Vilmos császár Poroszországában találták meg. Ám mivel tudták, hogy Vilmos szövetségben van Ferenc József bécsi császárral is, de olyan szövetségben, amelyben Berlin az erősebb, a meghatározó fél, remélték, hogy ezáltal a németek féken fogják tartani az ősi ellenséget, Ausztriát is. Az

oroszokat, angolokat, franciákat pedig, akik az utóbbi fél évszázadban tönkre zsugorították az Oszmán Birodalmat, most már egységesen ellenségként kezelték. A baj csak az volt, hogy a már említett tripolitániai olasz támadás miatt Sztambul Olaszországgal is szembe került, és emiatt az addig Berlin szövetségesének számító Róma is az angol-francia Antanthoz kezdett közeledni. És az olaszok a Dodekanézosz-szigeteket is megszállták az olasz-török háború részeként, amelynek visszaadására ugyan kötelezettséget vállaltak az 1912-ben Svájcban kötött békében, csak éppen ezt soha nem teljesítették.

Tetejébe az albánok is nagy lázadásba kezdtek 1911-ben, amelyet az Iijú Törökök kormánya csak nehezen és véresen tudott leverni.

Az újabb kudarcok nyomán most már az Ifjú Töröknek támadt belső katonai ellenzékük, a „Felszabadító Tisztek Mozgalma". Ezek 1912-ben félreállították a kormányt, és újra megpróbáltak a nyugati hatalmakhoz közeledni.

Eközben a Balkánon az addig egymást maró-pusztító kis államok 1912-ben közös háborút indítottak a maradék Oszmán Birodalom ellen. Szerbia, Montenegró, Bulgária és Görögország egyszerre támadott. A meggyengült török hadsereg egymás után vesztette el az ütközeteket. Ezért a fővárosban újabb fordulat történt. 1913. januárban katonai puccsal újra az Ifjú Törökök kerültek hatalomra. A német orientációval együtt. Talán ezért az 1913-as londoni béke szinte mindent elvett Európában Törökországtól, még a mai európai török területek felét is. A határ már csak ugrásnyira volt Sztambultól.

A túl közel került Bulgáriát még sikerült egy kicsit visszaszorítani. Mert 1913-ban a többi balkáni állam most már a „túl nagyra nőtt" bolgároknak ment neki. És Sztambul csatlakozott hozzájuk. Sokat nem nyert vele - de egy keveset igen. A mai államhatárig visszaszerezte európai területeit, a Marica folyóig. De a görög Macedónia, Szalonikivel együtt végleg Görögországé lett, az Égei-tenger szigetei szintén. És Albánia is független állammá vált, a mai területén.

Az Első Világháború kitörésekor tehát már csak ez a kis európai föld-darab, Ázsiában pedig Irak, Szíria, Libanon, Paleszti-

na, és az Arab Félszigeten Hedzsász tartozott az egykor oly hatalmas Oszmán Birodalomhoz.

Sztambul ebben a helyzetben kézzel fogható német segítséget kért. Limán von Sanders tábornok egy szakértői csoporttal Törökországba érkezett, és német tábornokként vette át a főváros körüli török hadtest vezetését. A nyugatiak tiltakoztak. A szultán vállat vont, és kinevezte a német főtisztet török tábornaggyá, és a török hadsereg főfelügyelőjévé. így köszöntött az Oszmán Birodalomra az Első Világháború kitörése.

* * *

A háborúba természetesen és logikusan Törökország a Központi Hatalmak oldalán lépett be. Hogy miért természetesen és logikusan? Hát az Antant oldalán kit kellett volna szeretnie? Az angolokat, akik elvették tőle Kuvaitot, Bahreint, Egyiptomot, Görögországot és Ciprust? Az oroszokat, akik némi apróbb szünetekkel száz éve ott ütötték, ahol érték? A mindig kétkulacsos franciákat, akik kizavarták Algírból, és kis balkáni szövetségeseik állandóan támadták a Portát, még egy évvel a világháború előtt is? Az olaszokat Tripolitániáért és a Dodekanézosz-szigetekért? A szerbeket, akik mindent megtettek, hogy a törökök helyére üljenek az egész Balkánon?

A „másik oldalon" csak egy nagy és egy kis ellensége volt, Ausztria és Bulgária. A németek viszont csupán a berlini konferenciával voltak „sárosak", de ott is csak a helyszínt adták. Berlinben nem ők diktáltak. Viszont a törökök minden ellenségével rossz viszonyban voltak. És megígérték: felszámolják a nyugati hatalmak által az Oszmán Birodalomra kényszerített összes előnytelen szerződést.

1914. augusztus 10-én kezdődött. Két német hajót több francia és angol hajó üldözött. A németek menedéket kértek és kaptak török vizeken. Sztambul lezárta a tengerszoroskat az Antant elől. A németek felajánlották: megvehetik tőlük a két hajót. Ez meg is történt, innen kezdve ezek török néven harcoltak tovább, az egyik például Szelim Javuz, az egyik nagy hódító szultán nevét viselte. Szeptember 7-én a török flottát egy német tenger-

nagy irányítása alá helyezték, és elkezdték támadni a Fekete-tenger orosz kézen lévő kikötőit. Az angolok válaszul most már papíron is kiszakították az Oszmán Birodalomból Egyiptomot és Ciprust.

Sokfrontos harc indult. A Kaukázusban az oroszok ellen. Irakban és a Szuezi Csatorna mentén az angolok ellen. A Dardanelláknál francia és angol hajók támadtak, Gallipollinál angol és ausztrál csapatok próbáltak Sztambul elfoglalására indulni, sikertelenül. De harcoltak török egységek Macedóniában a szerbek és Romániában az oroszok ellen is!

Az oroszok az első két évben előretörtek. Trapezuntig hatoltak, útközben az örmény lakosság felszabadítóként várta őket. Bosszúból a törökök a még uralmuk alatt lévő területek összes örményét összeszedték, és az iraki sivatagba deportálták, ahol különféle becslések szerint fél és egymillió között volt a meghalt örmények száma. (Franz Werfel plasztikusan írt erről A Musza Dag negyven napja című könyvében.)

Limán von Sanders 1915 telén kiverte az angol és szövetséges erőket a Gallipolli félszigetről. Viszont lényegesen bonyolultabb volt a kép az arab frontokon. Itt érdekes módon az arab őslakosság mindig az ellen lázadt fel, aki éppen ott volt. Líbiában például kiverték az olaszokat néhány tengerparti kikötőváros kivételével szinte egész Tripolitániából. Marokkóban meg a francia csapatokat verte, ahol érte Abd-el Krim nemzeti felszabadító hadserege. Viszont a török megszállás alatt lévő arab területeken az arabok az Antantot segítették.

Szíriában például a von Sanders és von Kressenstein tábornokok vezette negyedik török hadsereg a Szuezi Csatorna elfoglalására készült. De ehhez úgy kifosztották a helyi lakosság élelmiszer-tartalékait, hogy azok szabotáltak, ahol és amit csak lehetett. A hadsereg arab és kurd ezredéiből meg egyre-másra szöktek át a katonák az ellenséghez. Moszulban 1916-ban még a helyőrség is fellázadt. A drúz hegyekben és Libanon erdős-hegyes vidékein partizánosztagok rombolták a török-német utánpótlási vonalakat. Egyiptomban viszont az angolok által építési segédszolgálatra hurcolt egymillió arabból harmincezer

veszett oda a kegyetlen bánásmód miatt - cserébe az egyiptomiak az angolok ellen szabotáltak.

Irakban 1914 decemberében angol-indiai támadás indult a Satt-el-Arab mentén. Kihasználták, hogy a török főerők éppen három, sikertelen támadást erőltettek a Sinai Félszigeten, a Szuezi csatorna ellen. A török flottát Szíria előtt szétverték az angolok. Egy kisebb török hadsereg viszont délen támadott, Jemen és Áden ellen. De ezeket is visszaverték.

A legnagyobb gond akkor támadt, amikor a Szent Városokat is magába foglaló Hedzsasz ura, Husszein mekkai serif hirdetett törökellenes felkelést, 1916. június 5-én. Dzsidda, Taizz török helyőrsége megadta magát, és a körülzárt Mekka is hamarosan követte a példát. Medinát nem tudták elfoglalni a felkelők, a beérkező török erősítés elkergette őket. És az angolok nem küldtek segítséget. A felháborodott Husszein 1916 novemberében Mekkában minden arab királyának kiáltatta ki magát, közölve: nem érdekli most már az angolok és a franciák véleménye sem! Csakhogy volt egy nagyon tehetséges, angol születésű, de arabul kitűnően beszélő hadvezére, aki Arábiái Lawrence néven a legjobb arab csapatokat vezette, és sorra aratta a győzelmeket a törökök ellen. És ő a valóságban a brit titkosszolgálat ügynöke volt, tehát bármit is akart Husszein, azt szinte azonnal tudták Londonban is. És az angolok nem akartak Husszein-féle Nagy-Arábiát. Elismerték őt Hedzsasz királyának, de többnek nem, elvetve ezzel a későbbi arabközi viszályok magvait.

Az angolok mindenáron Palesztinát akarták elfoglalni, ezért 1917 márciusában és áprilisban két nagy támadást is indítottak. Mindkettő véresen összeomlott a Gáza és Beerseba között kiépített erős török-német védelmi vonalakon. Ekkor már jó volt Husszein segítsége is: Lawrence lovasai elfoglalták az akabai kikötőt, és ezzel megnyílt az út délről Damaszkusz felé. Lawrence elfoglalhatta volna az új arab birodalom fővárosának kiszemelt Damaszkuszi is, de az angolok leállították. Csak akkor kapott szabad utat, amikor az új angol főparancsnok, Lord Allenby 115 ezres serege is elindította döntő támadását Palesztinában, 1917. október 31-én. A mindössze 52 ezres török hadse-

reg itt összeomlott, november 16-án Jaffát, december 9-én Jeru-

zsálemet is bevették a britek, miközben Lawrence eljutott Damaszkusz közvetlen közelébe. Ezalatt Irakban Stanley Mande angol-indiai hadserege is támadott, és 1917. március 11-én elfoglalta Bagdadot is!

A végső katasztrófa előtt még egy reménysugár csillant fel Törökország előtt. Oroszország az 1917 végi bolsevik hatalomátvétel után kiszállt a háborúból, a török fronton is. Az oroszok kivonultak Batumi, Karsz és Ardahán térségéből, a törökök meg be. Rövid időre még Bakut is visszafoglalták. De ez már az utolsó rúgás volt. Mert először is 1918 szeptemberében kitört Libanonban a drúz felkelés a törökök ellen. Szeptember 19-én az angolok is megindultak, és 24 óra alatt elfoglalták Názáretet. 72 ezer török és négyezer német katona tette le a fegyvert, és esett angol fogságba. Szeptember 30-án Lawrence, Husszein hadainak élén bevonul Damaszkuszba, még az angolok oda érkezése előtt. Október 8-án az angolok, a libanoni felkelők segítségére sietve elfoglalták Bejrutot, 26-án pedig Aleppót is. És október 30-án, a Lemnosz szigetén lévő Mudrosz kikötőjében, az Agamemnon nevű brit hadihajó fedélzetén az Oszmán Birodalom küldöttei aláírták a fegyverletételi megállapodást. A birodalomnak gyakorlatilag vége volt.

Ezen az már mit sem változtatott, hogy az arabok, angolok és franciák szinte heteken belül egymásnak estek az arab területek feletti hatalomért, ezt a törökök már csak statisztaként nézhették. Még kárörvendeni sem volt kedvük.

Ötödik Mohamed ezt már meg sem érte. 1918 nyarán meghalt, utóda a szultáni trónon öccse lett, Hatodik Mohamed Vahid-ed-Din néven. Hatalma már csak a főváros környékére korlátozódott. És a győztesek parancsainak szolgafelkü teljesítésére.

Közben a görögök diadalmi mámorukban bizony túllőttek a célon. Görög csapatok szállták meg a török szárazföldön, az ázsiai részen a részben görögök lakta Szmimát (Izmir). De erre az olaszok is igényt tartottak. Az örmények bejelentették, hogy azokat az örmény területeket is új országukhoz csatolják, ahol akkor, a népirtás után már nem is élt örmény lakosság, csak török. A kurdok is önálló Kurdisztán szervezésébe kezdtek.

Trapezunt környékén, amely eredetileg szintén örmény lakosságú volt, görög önálló mini-köztársaságot akartak alakítani az ott kisebbségben lévő görögök.

Török hadsereg már nem volt. A szökött katonák rablóbandákba verődve fosztogattak. Aztán a görög megszállók ellen fordultak. A szultán, mert már alig maradt valamire való katonája, a palesztinai védelmi harcokban hírnevet szerzett tehetséges tábornokot, Musztafa Kemált állította a csak romokban létező török haderő élére. És Kemálr elindult a maga útján. Többet akart, mint a szultán: rendet, és a megszállók kiverését. A szultán visszarendelte a fővárosba, ő meg megtagadta a parancsot. Ki akarták taszítani a hadseregből - megtette önként. Most már mint magánember, Kemál pasa, állt az ellenállás élére.

Hogy erőt gyűjtsön, visszavonult híveivel Anatólia belsejébe, és 1919 szeptemberében, Szivaszban hivatalosan is a nemzeti ellenállás vezetője lett. Ez a mozgalom az 1919. decemberi választásokon kétharmados többséget is szerzett. Székhelyüknek Ankarát jelölték ki, mert az ország közepén lévő város sokkal védhetőbb volt az Antant flottái által sebezhető Isztambulnál.

1920 márciusában az angolok, mintegy megtorlásul, az általuk megszállt Isztambulban feloszlatták a hivatalos parlamentet, és több nacionalista vezetőt letartóztattak. Aki még magát önálló török vezetőnek érezte, menekült Ankarába. Itt április 23-án a nemzetgyűlés megfosztotta a szultánt a hatalmától, és államelnöknek nyilvánította Musztafa Kemált.

De ezzel még nem volt vége a hatalmi harcnak. Az angolok ösztönzésére a szultán kalifának, azaz, vallási vezetőnek minősítette magát, és „kalifátusi hadsereget” szervezett Kemál követői ellen. Ezt a sejk-ül-iszlám is támogatta. Kemál viszont az ankarai vallási elöljáró segítségével kiáltványt adott ki, amelyet egy sor vallási méltóság is aláírt. A franciák elismerték Kemál részleges hatalmát, a görögök viszont nem, és megszállták Drinápolyt és Burszát is. Válaszul Kemál június 22-én offenzívát indított a görögök ellen.

Csak olaj volt a tűzre az augusztus 10-én aláírt Sévresi Béke. Itt látszott, hogy testvémép a török és a magyar, ugyanazt a sor-

sót szánta az Antant mindkettőnknek, az országok teljes szétbontását.

Európában csak Isztambul közvetlen környéke maradt volna török. A többi európai rész görög megszállás alá került. A Dodekanézosz-szigetek olasz birtokká váltak végleg. Szmima és környéke megint csak a görögöké lett. Örményország keleti török tartományokat is bekebelezhetett. Kurdisztánnak függetlenséget ígértek, Kilikija francia megszállás alá került. A fegyveres erőket a minimumra kellett csökkenteni. Jóvátételt kellett fizetni a győzteseknek, a külföldi kapitulációs egyezmények és jogok újból életbe léptek. Törökország gyakorlatilag megszűnt volna önálló országnak lenni, és csonka területén félgyarmat lett volna.

De itt derült ki, hogy Kemál nem azonos a minden nyomorító feltételt elfogadó magyarokkal! Bár sosem volt baloldali, de ügyes politikus volt. Es szövetséget kötött az Antant ellen sokfrontos háborút vívó Lenin szovjet-orosz államával. Fegyvereket, kiképzőket, sőt, néhány esetben csapatokat is kapott „kölcsön”. És elindult a nemzeti felszabadító harc. Az örményeket verték ki először török földről. Akik aztán Gümrünben, 1920. december 3-án békeszerződésben mondtak le mindarról a török területről, amit Sévresben nekik ítéltek. Az orosz egyezség részeként Karsz és Ardahán környékét is visszakapta Kemál. (Cserébe Kemál emberei a délről a szovjeteket támadó Antant utánpótlási vonalait is ott vágták el, ahol csak tudták...) A török nacionalisták nem felejtették el a szovjet segítséget, és bár hazájukban mindig is üldözték a kommunistákat, de a Második Vliágháborúban nem léptek harcba Moszkva ellen...

A névleg még mindig uralkodó szultán, kihasználva, hogy Kemál csapatai keleten, az örmény fronton harcoltak, Konyánál felkelést szított ellenük, a hátukban. Kemál ezt is leverte. Ismét Inonü, a későbbi köztársasági elnök, Kemál egyik alvezére pedig 1921. januárban már a görög megszállók felett aratja első győzelmét. v

Mivel 1921-ben „barátsági és testvériségi szerződést” is kötnek Leninnel, a nyugat megrémül: még egy kommunista ország lesz? Ezért inkább engedékenyebbé válnak. (Kemál pontosan ezt

akarta e szerződéssel elérni.) A franciák visszaadják az általuk megszállt Kilikiját, az olaszok pedig Antalját.

Inonü márciusban újabb vereséget mér a görögökre. Az ezért indított Ankara elleni általános görög támadás pedig augusztus-szeptemberben összeomlik. A görögök kapkodnak. Bejelentik, hogy ők szállják meg Isztambult, és Szmirna környékén lónia néven független görög államot hoznak létre. Nem sokáig. Szeptember 9-én már maga Kemál áll az ellentámadás élére, és beveszi Szmimát. Aki tud, menekül, a görög polgári lakosság is. Aki nem tud menekülni, azt Kemál katonái válogatás nélkül kivégzik. Maga Első Konstantin görög király is belebukik a szmirnai kalandba!

London mindenáron szét akarja verni a török nacionalistákat, de ebben már senki sem segíti. Az olaszok, a franciák, a szerbek, a románok nem hajlandóak részt venni egy támadásban, Indiából pedig brit tisztviselők jelzik: ha támadás indulna Kemál ellen, azt nagyarányú indiai muzulmán felkelés is fogja követni az angol uralom megszűntetéséért! És ott a „mumus": ez esetben Lenin is hadba léphet a törökök oldalán, és lesz egy veszélyes új antiimperialista „keleti koalíció"!

1922. október 11-én így végül az angolok is fegyverszünetet kötnek: azok a trák területek, ahol a lakosság többsége török, (a mai európai Törökország), visszatérnek török fennhatóság alá, és a tengerszorosok is újra semlegesek lesznek.

1922. október 19-én Kemál csapatai bevonulnak Isztambulba. November elsején bejelentik, hogy a szultánság, mint intézmény, megszűnt! Hatodik Mohamed angol hadihajón távozik örökre egykori fővárosából. Második Abdülmedzsid ibn Abdelaziz néven még választanak ugyan kalifát, mint vallási főméltóságot, az Oszmán-házból, de két év múlva őt is félreállítják. Az országot 1923. október 9-én hivatalosan is köztársaságnak nyilvánítják. Fővárosa Ankara.

A Dodekanézosz egyelőre még olasz kézen marad. Drinápoly (Edime) viszont újra török város lesz. Az örmények és a kurdok vitatott területei is végleg Keméléi maradnak. Mindezt az 1923. július 24-i Lausannei Béke garantálja.

Még két embert kell kiutasítani török területről, hogy azután már senki, semmilyen jogcímen ne vitathassa Kemál hatalmát. 1924. március 3-án távozik Abdülmedzsid kalifa, és 1925. január 30-án az utolsó konstantinápolyi ortodox pátriárka is. És Törökország megindul egy másik úton, elfeledve az Oszmán Birodalmat. Ezen már Musztafa Kemál vezeti, akit minden törökök atyjának, Kemál Atatürknek neveznek el. De ez már egy másik történet...

És a tanulság?

.. .Hát ennyi volt. Mert az utána kezdődő másik történet már a modem, európai Törökországé. Amely ma sem megkerülhető regionális középhatalom. És a harcos iszlám áramlatok újjászületésével egyre fontosabbá válhat-válik majd. Mert nagyon nem mindegy, hogy a területileg kulcsfontosságú, és nagy hadsereggel rendelkező ország hogy dönt, hová áll majd? Ha a polgári civilizáció mellé, akkor gátja lehet a néhány szomszéd országot már elborító szélsőségeseknek. Ha a fanatikusok „új dzsihádja", a terror-háború mellé, akkor újra nagy bajban lesz Európa. Sőt, talán a világ is. Mert a Balkán ma is lőporos hordó, Európai Unió ide, vagy oda. A bosnyák háború, és Koszovó albánjai már jelezték: a százféle érdek által szított apró helyi nacionalizmusok között ismét felemelték az iszlám zöld zászlaját is. És ha Törökország nem állítja meg akár a szunnita öngyilkos őrülteket, akár a középkort visszaidézni kívánó síitákat - akkor hamar kerülhetünk megint olyan helyzetbe, hogy egy-két szomszéd országgal közösen ismét mi leszünk a frontvonalban. És mert déli és keleti szomszédainkkal eddig sem volt könnyű szót értenünk, olyan front része lehetünk, amelyben az egymás mellett állók nem segítik a másikat, hanem azt nézik, hogy annak rovására hol tudnának az ellenféllel kiegyezni...

Mint ez csaknem kétszáz évig így volt már egyszer. És ha már itt tartunk, jöhet a másik tanulság: e könyvből is rájöhetünk arra, hogy már megint nem a mi f. .... künkben forgott a világ tengelye, török ügyben sem. Nekünk úgy tűnik, mi véreztünk a legtöbbet, mi állítottuk meg a törököket, nálunk rendült meg véglegesen a hatalmuk. Pedig nem igaz. Csak egyik, bár kétségtelenül fontos frontvonala voltunk az oszmánok és a világ többi

része közötti harcnak. De ugyanilyen fontos volt például Perzsia, Egyiptom, az Arab Félsziget, a Balkán és a Krím-félsziget is! És a sok fontos front-szakasz összefüggött egymással. Ha egynél, kettőnél komoly harc zajlott, amely lekötötte a törökök erejét, akkor nem maradt idejük és lehetőségük a többire. Ott tehát éppen béke lehetett. Ennek fényében is érdemes mindezt elolvasni. És rögtön világosabbá fog válni: amiről itt, magyar földön sokszor nem is tudtuk, értettük, hogy végső soron mi és miért történik - annak rögtön megvan a magyarázata, ha az Oszmán Birodalom egészének eseményeivel vetjük össze. És akkor már közelebb járunk édes-bús honfi-legendák helyett a TÖRTÉNELEMHEZ, annak igazi mivoltában.

2007. április

Türk Attila

Forrásjegyzék

Benke József: Az arabok története. (Alexandra, Pécs, 1995)

Fodor Pál - Hegyi Klára - Ivanics Márta: Török és tatár hódítók. (Kossuth, Bp., 1993)

Barbara Jelavich: A Balkán története. (Osiris, Bp., 1996)

Matuz József: Az Oszmán Birodalom története. (Akadémiai Kiadó, Bp., 1990)

Dúcz László: A közöttünk élő turulmadár (Bp., 2003, a szerző kiadása)

ifj. Barta János: Budavár visszavétele. (Kossuth, Bp., 1985)

Varga J. János: A fogyó félhold árnyékában. (Gondolat, Bp., 1986)

II. Rákóczi Ferenc emlékiratai. (Szépirodalmi, Bp., 1985)

Köpeczi Béla: Pro Libertate. (Magvető, Bp., 1976)

E. S. Fischer: Arab kalifák és vezírek titkos története. (Vagabund, Kecskemét, 2007)

Tartalom

* * *
* * *